

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI'DA CEMİYETLER VE RUM CEMAATİ

DERSAADET RUM CEMİYET-İ EDEBİYESİ

— ◆ —
HARİS EKSSERTZOĞLOU

**OSMANLI'DA CEMİYETLER VE
RUM CEMAATİ
DERSAADET RUM CEMİYET-İ EDEBİYESİ, 1861-1912**

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınıdır

Valikonağı Cad. 57/2
34365 Nişantaşı/İstanbul

Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
yayin@tarihvakfi.org.tr

© Haris Exertzoglou ve Ekdosis Nefeli 1996
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999

Özgün Adı

*Ethniki Taftotita stin Konstantinoupoli ton 190 Aiona, o Ellinikos Filologikos
Sillogos Konstantinoupoleos 1861-1912, Atina, 1996*

Kapak Resmi

“Zafiropulos Zükûr ve İnas [erkek ve kız] Mekteplerinin Taamhanesi,
1910’lar”, Melpo Kesisoğlu-Karistinu, *Enoria tis Agias Kaonstantinoupoleos
Cibali*, Atina, 1998

Yayına Hazırlayan

Mehmet Beşikçi

Kitap Tasarımı

Haluk Tunçay

Kapak Tasarımı

Yonca Ören

Baskı

Step Ajans
(0212) 482 13 41

İstanbul, Şubat 2004

ISBN 975-333-178-9

HARİS EKSERTZOĞLOU

**OSMANLI'DA CEMİYETLER VE
RUM CEMAATİ
DERSAADET RUM CEMİYET-İ EDEBİYESİ, 1861-1912**

Çevirenler

Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 140

Haris Exertzoglou Londra King's College'de tarih eğitimi alarak "Greek Banking in Constantinople 1850-1881" başlıklı doktora tezini sundu. Halen Yunanistan'daki Ege Üniversitesi Sosyal Antropoloji Bölümü'nde yakın tarih dersleri vermektedir. Yayınları arasında "Rum Sermayesinin Uyum ve Siyaseti-İstanbul'da Rum Bankerler: Zarifis Zafiropoulos İşletmesi 1871-1881" (1990) çalışması ve çok sayıda makale bulunmaktadır. Araştırma alanları Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlarda milliyetçiliğin gelişimi ve milli kimliğin oluşumunu kapsamaktadır.

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
Kısım A	
1. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin Tarihine Kısa Bir Bakış	9
2. Cemiyet Üyelerinin Oluşturduğu Topluluk ve İstanbul Toplumu	20
Kısım B	
Giriş	51
1. Eğitim Komisyonunun Raporları	54
2. Müsabakalar	74
3. Eğitim Konferansları	98
Sonuç: Eğitimli Bir Topluluğun İnşası	120
Kaynakça	129
Dizin	137

DİPNOTLARDA YER ALAN KISALTMALAR

- EFSK (*Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinupoleos*): Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi.
- PEFSK (*Praktika Elliniku Filologiku Sillogu Konstantinupoleos*): Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi Zabıtları.
- ES-EFSK (*Ekpedeftikes Sinedries tu Elliniku Filologiku Sillogu Konstantinupoleos*): Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi Eğitim Konferansları.
- KDEDV (*Karapanios Dagonismos Pros ekdosin Didaktikon Vivlion*): Ders Kitapları Yayımlanmasına İlişkin Karapanios müsabakası.
- EKPE (*Ekthesis Peri katastaseos tis Pedias en tes Aparhies*): Taşrada Eğitimin Durumu Hakkındaki Rapor.

GİRİŞ

Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'ne [*Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinupoleos* (bundan sonra DRCE)] yönelik ilgim, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İstanbul Rum-Ortodoks burjuva sınıfı hakkındaki incelememin kapsamına dahildir. Bu cemiyet ekonomik, toplumsal ve ideolojik düzeylerde sürekli değişimlerin yaşandığı bir dönemde, Rum-Ortodoks orta tabakaların onun aracılığıyla kimliklerini inşa etmeye giriştikleri birçok benzer kuruluştan biriydi. Cemiyetlerin ortaya çıkışı 1860'ların sonlarına doğru özel boyutlar kazandı. İstanbul'da çıkan *Neologos* gazetesi, 1870'lerin başlarında şu gözlemlerde bulunuyordu: "Yerli gazeteleri okuyan biri neredeyse her gün yeni bir cemiyet ya da hayır derneğinin kurulduğunu gözlemleyebilir. Mesele neredeyse bir moda haline geldi ve nihayet işbirliği ve ortak faaliyet ruhunun bize de aşılandığı sonucu ortaya çıkıyor."¹

Bununla birlikte, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi, sadece benzer kolektif etkinlik kurumlarının örgütlenmesine bir model oluşturduğu için değil, özellikle etkinliğinin ilk döneminde ve 1870'li yılların sonlarına kadar entelektüellerin ve Rum iş âleminin bileşiminin ilginç bir deneyini oluşturduğundan ötürü de cemiyetlerin tarihinde haklı olarak özel bir yer işgal etmektedir. DRCE'nin cemiyetlerin gelişimindeki yerinden bağımsız olarak, cemiyetler olgusu yalnızca onu oluşturan parçalar aracılığıyla değil, özellikle bütünsel bir fenomen olarak anlaşılabilir.

Cemiyetler meselesine yaklaşımın çıkış noktası mutlaka toplumsal olmak durumundadır. Cemiyetlerin kurulması olgusu, kolektif eylemliliğin, belli bir toplumsal ve ekonomik konjonktürle bağlantılandırılması gereken yeni bir biçimini oluşturmaktaydı. Çok sayıda cemiyetin oluşturulması, Rum-Ortodoks burjuva sınıfının oluşumunun kalıcı biçimini almaya başladığı bir dönemde kaydedilir. Dolayısıyla, cemiyetlerin yaygınlaşmasının Osmanlı

¹ *Neologos*, 3 Nisan 1873.

İmparatorluğu'nda Rum-Ortodoks burjuva sınıfının gelişmesinin bir sonucu olduğu şeklindeki, gerçekten kolay varsayımdan kaçınmak oldukça güçtür. Üstelik cemiyetlerin neredeyse tamamen burjuva ortamlarda ortaya çıkmaları bu varsayımı destekler görünmektedir. Dahası, elimizdeki bulgular, cemiyetlerin Rum-Ortodoks burjuva sınıfının yalnızca belli kesimleri tarafından kurulmadıklarını, orta katmanların neredeyse tamamıyla bağlantılı olduklarını da gösteriyor. Cemiyetler, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi ya da Epir ve Trakya cemiyetleri gibi büyük derneklerin yanı sıra, çok daha sınırlı hedefleri olan yerel karakterde örgütler biçimini de aldılar. Başka bir deyişle, Rum-Ortodoks burjuvalar cemiyetlerde, kural olarak kültürel bir kolektif faaliyetin aracını buldular. Bu analiz çizgisini takip ederek, farklı cemiyetlerin, Rum-Ortodoks burjuva sınıfı içerisinde 19. yüzyılda gelişen toplumsal hiyerarşiye tekabül ettiklerini pekâlâ varsayabiliriz.

Dolayısıyla, cemiyetleri ve bizi özellikle meşgul eden DRCE olgusunu, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başı Osmanlı İmparatorluğu ile İstanbul'un toplumsal ve ekonomik ortamından ayırmamız zordur. Keza, dar aile düzeyinden toplumsal bir üst tabakanın daha geniş düzeyine kadar belirli toplumsal grupların DRCE gibi bazı cemiyetlerdeki varlığını, bu grupların kendileri hakkında sergilemek istedikleri gücün sembolik ve hakiki boyutundan ayırmak güç olacaktır.

Bununla birlikte bu çözümleme şekli, cemiyetleri bağlantılı oldukları toplumsal katmanların basit birer yansıması ve aralarındaki ilişkileri de belirli bir toplumsal oluşumun doğal sonucu sayma eğiliminde olduğundan, belli kısıtlara sahiptir ve bunları aşacak konumda da gözükmemektedir. Sınıf veya toplumsal katmanların cemiyetlerle bağlantısı düzeyinde kaldığımız takdirde, kolektif eylemlilik kurumları olmalarına rağmen cemiyetlerin, üyelerinin kişisel ilgileri temelinde kurulduklarını ve neredeyse hiçbir zaman, cemiyet kategorisine sokulabilmeleri güç olan bazı meslek örgütleri dışında, toplumsal grupların çıkarlarını dile getirmeye girişmediklerini kavrayamayız. Bu mesele, üye bileşiminin artzamanlı gelişimine dair basit istatistiksel kayıtlarla geçiştirilemez. Cemiyetlerin toplumsal tabanının incelenmesi kaçınılmazdır; ancak bu tarz bir yaklaşım, cemiyetlerin faaliyetlerinin kolektif eylemliliğin yeni bir biçimi olarak anlaşılması için yeterli değildir.

Saptadığımız ikinci sınırlama daha geniş kapsamlıdır ve metodolojik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Yukarıda betimlediğimiz yaklaşım, orta katmanların cemiyetlerle ilişkilendirdiğimiz bu kültürel eylemliliğinin neden başka bir şey değil de cemiyet biçimini aldığını açıklamaya yetmemektedir. Cemiyetlerin bünyelerine belirli etkinlik biçimlerini (konferanslar, kutlamalar, balolar, yayınlar vs.) kattıklarını ve belirli talepleri (örneğin eğitim, ha-

yırseverlik, maarifperverliğin yaygınlaştırılması, kilise ve cemaat müesseselerinin desteklenmesi, okullara yardım edilmesi vs.) öne sürdüklerini unutmayalım. Şu halde ortaya çıkan soru, neticede neden kolektif eylemlilik ve taleplerin cemiyet biçiminde ifade edildiğidir.

Cemiyetlerin Rum-Ortodoks camiasında bir tür gelenek olduğunu savunmak basitçe yanlış olacaktır; zira cemiyetlerin kurulması hadisesi, 19. yüzyılın hemen başında ortaya çıkan ve nihai şeklini ancak yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve esas olarak da işleyiş ve örgütlenmede genel bir model oluşturan DRCE'nin kurulmasının ardından alan yeni bir kolektif eylemlilik biçimi oluşturmaktaydı.

Kanaatimizce, cemiyetlerin talep ve hedeflerini yalnızca toplumsal boyutları veya burjuva karakterleri aracılığıyla açıklamak güçtür. Cemiyetlerin çoğu yerel okulların örgütlenmesini maddi olarak desteklemek için kurulmuş olduğundan, cemiyetlerin alışıldık bir talebini oluşturan Rum-Ortodoks okullarının ve kitlesel eğitiminin geliştirilmesini örnek olarak ele alalım. Döneme özgü iktisadi büyüme ve buna eşlik eden burjuva katmanların gelişmesinin kaçınılmaz olarak eğitimin yaygınlaşmasına yol açtığı savunulabilir. Bununla birlikte, böyle bir varsayım kısıtlı bir uygulanabilirliğe sahiptir; zira yalnızca büyük kent merkezleriyle ilgilidir ve okul ağının taşra şehirlerinde de yaygınlaşmasını açıklayamamaktadır. Üstelik böyle bir varsayım, okulların organize edilmesinde neden cemiyetlerin devreye girmesinin gerektiğini açıklayamamaktadır. Kesin olan, cemiyetlerin okul ağının gelişiminde önemli bir yere sahip olduklarıdır; zaten bu durum, okulların bir bölgede sağlıklı işleyişinin çoğu zaman o yerde cemiyetlerin kuruluşunu izlemesiyle –tersiyle değil– tasdik edilir.

Dahası, cemiyetler ve eğitim arasındaki ilişkinin, basitçe cemiyet üyelerinin kendilerine kitle eğitimi talebini ifade etme olanağını veren tahsilli olma niteliklerinden ileri geldiği de savunulabilir. Ancak bu saptama, kitle eğitimi talebinin ortaya atılmasını açıklamak için yeterli değildir; zira bu talebin çıkış noktası eğitilmiş olmanın otomatik olarak okullaşmayı gerektirmesinden ziyade, gerçekliğin belirli bir biçimde algılanmasıdır. Çoğu cemiyet için, kitlesel eğitim talebini yaratan çağın zaruretleri, ekonominin gerekleri ya da “medeniyetin terakkisi” değildi. Tersine bu talep, DRCE örneğini takip edersek, başlangıçta bir yandan genel olarak cehalete karşı mücadele ve öte yandan da giderek yoğunlaşarak, Rum-Ortodoks toplulukların, cemiyet üyelerinin birlikte oluşturdukları kanaat uyarınca karşılaştıkları tehditler karşısında birlik ve savunma ihtiyacından doğdu. Bu ihtiyaçların açıkça ifade edilmesinin, Osmanlı İmparatorluğu’nun gayrimüslim toplulukları arasında yayılmaya başlayan milliyetçilik ideolojisine bağlı olduğu

varsayılabilir. Bu tespiti genel olarak karşı çıkmasak bile –ve bu varsayımın genelliği bir yana– milliyetçilik ve milliyetçi ideolojinin, gerçekliğin sadece dilsel ifadesi içerisinde anlam kazanan belirli bir algısına/temsiline dayandığını ekleyebiliriz. Dolayısıyla, cehaletle mücadele ve Rum-Ortodoksların müdafaa edilmesi ihtiyacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların en azından bir kısmının ulusal kimliğini oluşturmaya teşebbüs eden bir dilsel alan içinden kavranır hale geldi. Bu ihtiyaçların dilsel ifadesiye, Yunan ulusal kimliğine eşlik eden ve onu şekillendiren kavram, kelime ve semboller sistemiyle tamamlandı. Fakat bu örgü baştan verili değildi ve ancak Rum-Ortodoksların dilsel ve kültürel parçalanmışlığının bilincine varılması, Yunanlılığın kavranışına Ortodoks kilisesinin dahil edilmesi, jeopolitik değişimler ve keza Yunan ulusal kimliğinde yerlerini alan başka parametrelerle bağlantılı olarak devamlı dönüşüyordu.

Birçok cemiyeti eğitim talebini ifade etmeye sevk eden ihtiyaçların, dilsel olarak, ulusal bakış açısını temsil eden ve kendisi de dönüşen anlam, kelime ve semboller örgüsünden bağımsız olarak telaffuz edilmediğini hatırlatalım. Cemiyet toplantılarının aynı zamanda toplumsal bir hadise olduğu İstanbul'dan, kolektif etkinliklerin, gayretlerinin büyük cemiyetler ya da bazı zengin Rumlarca ödüllendirilmesini bekleyen az sayıda eğitilmiş insanca düzenlendiği Makedonya, Trakya ve Küçük Asya'nın taşra şehirlerine kadar, bu dilsel örgü devamlı surette tam olarak ya da değişikliklerle kullanıldı ve sadece cemiyet üyeleriyle sınırlı kalmayıp zamanla onları çevreleyen topluluklara da yayılan ortak bir referans alanını oluşturdu.

Diğer bir deyişle, cemiyetlerin biçimi ve okulların gelişimiyle ilişkileri doğal olarak ortaya çıkmadı. Bu ilişki, eğitim talebine ancak belirli “tehditlerin” ya da önceliklerin bilincine varılmasıyla ulaşan, gerçekliğin belirli bir temsilinin bir sonucuydu. Bu tehditlerin yakın zamanda ortaya çıkmış olması bizi burada meşgul etmeyecek. Dahası bu öncelikler ve keza eğitim talebi, milliyetçiliğin dil ve ideolojisiyle bağlantılı olan bir zemine dahildirler.

Bu noktada cemiyetler, sadece eğitsel ve kültürel faaliyetlerin değil, gerçekliği temsil etme, kavranışını düzenleme ve talepler ortaya koyma konusunda olan belirli bir dilin/söylemin de taşıyıcılarıdır. Bu boyut, cemiyetlerin pratik ve taleplerinin basitçe üyelerinin deneyimleri ve bundan türeyen bilincinden kaynaklanmadığını varsayar. Bilincin şekillenmesi daima, deneyimin, inandırıcı bir biçimde temsil etmeye giriştiği görüntü ve anlamı ortaya koyan belirli bir dilsel düzenlenişle bağlantılıdır. Yalnızca o zaman deneyim kolektif bilinçler şekillendirebilir; kişisel düzeyden çıkıp kolektif olarak işlev görebilir. Başka sözlerle, kolektif bilinç, deneyimin kavranışını düzenleyen bir söylemin müdahalesi olmaksızın deneyimle bağlantılı-

maz. Üstelik aynı deneyimi ifade etme konumunda olan birden fazla da söylem vardır.

Bununla birlikte, deneyimin dilsel düzenlenişi, daima onun dışında anlamı olmayan kurumsallaşmış bir söyleme (*discourse*) atıfta bulunur/dahil olur. Olayımızda deneyimin cemiyetler aracılığıyla gerçekleşen dilsel düzenlenişi, bir kategori olarak “ulusal olanın oluşumu” kurumsallaşmış söylemine dahil olur ve ulusal kimlikte dilin ya da Ortodoksluğun yeri nedir, tarihin ulusal bilinçteki rolü nedir gibi sorulara yanıt vermeye çalışır; çünkü ancak bu şekilde bu topluluğun ve ulusal söylemin ulus olarak adlandırdığı grubun biricikliği ispat edilebilir.

Deneyimin bilince ve kolektif faaliyete dönüşümü, onun belirli bir biçimde dilsel düzenlenişini talep ediyorsa, o zaman deneyim ancak bu konumda olan ve bunu yapmak isteyen bir toplulukça düzenlenebilir. Bu topluluksa ancak eğitimliler tarafından oluşturulabilir; yani ancak eğitimli bir topluluk olarak varolabilir. Burada altını çizmek istediğimiz ikinci nokta bulunmaktadır. Cemiyetler, çevrelerindeki deneyimi dilsel ve kavramsal olarak düzenleyen ve onu üyeleri ve etraflarındaki cemaatler için bilince dönüştüren eğitimli topluluklar oluştururlar.

Bununla birlikte, eğitimli bir topluluğun daha baştan itibaren oluşturulmuş ve ortak kanaatlerle eylediğini, kullandığı kavramsal ve dilsel araçların (kelimeler, semboller, anlamlar) üyeleri için aynı anlamı taşıdığını ve dolayısıyla da “dünyanın ve gerçekliğin algılanışının” üyeler için önceden de ortak terimlerle varolduğunu varsaymak hatalıdır. Tersine, aklımızdaki eğitimli topluluk görüntüsü, belirli bir söylem aracılığıyla sürekli olarak düzenlenen, bilince dönüşen ve talepler öne süren bir deneyimin etkisi altında, hem kendisinin hem de üyelerinin kimliğine devamlı biçim veren bir topluluğa tekabül eder. Bu anlamda topluluğun işleyişi, gerçekliğin onlar aracılığıyla kavrandığı terimlerin biçimlendirilmesi sürecine denk düşer. Dolayısıyla eğitimli topluluğun oluşumu, kuruluş tarihiyle değil, bizzat faaliyetiyle özdeştir; zira bu faaliyet içerisinden kamusal kimliği ve üyelerinin bireysel bilinci inşa olur. Elbette bu topluluğun işleyişi, üyelerinin bilincine etki eden yegâne unsur değildir. İletişimin geliştiği bir dönemde bu rolü başka etkenler de oynayabilir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ve buradaki cemiyetlerin etkinlikleriyle ilgilendiğimizden, kolektif bilinçlerin şekillenmesinde yegâne etken olduklarını iddia etmeksizin, tam da bunlar başlıca kolektif etkinlik kurumlarını oluşturduklarından, cemiyetlerin işleyişinin üyelerinin bireysel ve kolektif bilincindeki temel yerinin altını çizmek istiyoruz.

Yani cemiyetler, yeni bir kolektif etkinlik biçimi oluşturan eğitimli top-

luluklar ve onun aracılığıyla gerçekliğin temsiline inandırıcı ve gerekli taleplerin ortaya konmasının mümkün hale geldiği özel karakteristiklere sahip bir dilin taşıyıcısı olarak anlaşılabilirler. Buna mukabil cemiyetler, Rum-Ortodoks burjuva sınıfının toplumsal ve ekonomik çehresini biçimlendirdiği bir dönemde ortaya çıktıkları için bu sınıfın basit birer “yansıması” olarak görülemezler. Üstelik böyle bir ilişki cemiyetlerin dili, yani bu sınıfı ifade ettiği varsayılan kurumların söylemi dışında anlaşılır olamazdı ve ancak o zaman bu yansımanın ya da ifadenin yoğunluğunu değerlendirebilirdik. Cemiyetlere ilişkin önerdiğimiz yorum, toplumsal karakterlerinin ya da içerisinde faaliyet yürüttükleri toplumsal çevrenin analizinden ayrı tutulmaksızın cemiyetlerin diline özel önem atfeder ve belirli taleplerin dayattığı ve belirli bir kimliği biçimlendiren temsillerin anlaşılmasına imkân tanır.

İlerleyen sayfalarda biraz önce sunduğumuz analiz çizgisini takip etmeye çalıştık. Çalışma iki bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi’nin toplumsal boyutunu, yani toplumsal bileşimini ve bunun zaman içindeki dönüşümünü ve keza içerisinde faaliyet yürüttüğü toplumsal çevreyi sunmaya teşebbüs etmektedir. Çalışmanın zamansal çerçevesi Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleridir. İkinci bölümde cemiyetin dili, en önemli bileşeni olan ulusal söylem düzeyinde analiz edilme-ye çalışılmaktadır. Bu teşebbüs, cemiyetin hepsi de tatminkâr derecede ulusal söylemi konsantre eden üç etkinliğinin; eğitim komisyonunun raporlarının, cemiyetin düzenlediği müsabakaların ve keza yine cemiyet yönetiminin tertip ettiği eğitim konferanslarının analiz edilmesine dayanmaktadır.

Bu çalışma, tüm etkinliklerini incelemediğinden, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi’nin bir tarihi değildir elbette. Daha çok belirli bir söylemin yeniden dizilişi girişimidir ve cemiyeti de bu yönde bir örnek olarak kullanır. Ancak, fırsattan istifade, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun ve özel olarak da İstanbul’un Rum-Ortodoks toplulukları hakkındaki çalışmaların yetersizliğini belirtmek gerekmektedir. Bu konular hakkında var olan çalışmalar bunların tarihini kavramak için yeterli değildir; üstelik bunların çoğu, basit betimlemelerin ötesine geçtiklerinde, “kaybolmuş vatanlar”, “ulusal haklar” ya da “felaket” boyutunda kalmakla (bu hususlar ne kadar önemli olursa olsun) yetinen geleneksel tarihyazımı çerçevesinde hareket ederler. Bu toplulukların *per se* tarihi, Osmanlı toplumuyla bir azınlık olarak ilişkileri, kültürel varlıklarının ve keza ekonomik faaliyetlerinin çok çeşitli biçimleri ve Yunan devletiyle olan ilişkilerinin boyutları önemli ölçüde incelenmemiş olarak kalmaktadır. Takip eden çalışma geleneksel çerçevenin dışına çıkarak bu topluluklar hakkında bir sorgulamaya katkıda bulunmayı arzu etmektedir.

KISIM A

BİRİNCİ BÖLÜM

DERSAADET RUM CEMİYET-İ EDEBİYESİ'NİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Kültürel nitelikli Rum-Ortodoks cemiyetlerinin oluşturulmasına, 1861'de bir grup aydının *Ekpedevtiko Frondistirio*'sunu [Eğitim Dershanesi] kurma girişimiyle başlandı. Nizamnamesine göre derneğin hedefi, “eğitimin Osmanlı devletinde köken ve dil ayrımı gözetmeksizin Ortodoks halkların bütününe ve keza kadınlara yayılması” idi.¹ Bu amaca ulaşabilmek için cemiyet, eğitim kurumları oluşturulması, yoksul mekteplerin düzenli yardımlarla desteklenmesi, ders kitapları yayımlanması gibi etkinliklere girişecekti.² 1860'lı yılların ikliminde, eğitim sisteminin gelişimi henüz emekleme çağında ve Ortodoks kilisesinin sıkı kontrolü altında iken, bu seküler müdahale, ruhban olmayanların konumunun güçlü olacağı bir okul sisteminin yaratılması isteğinden başka türlü yorumlanamaz.

Frondistirio'nun faaliyetlerinin, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin sonraki başkanı Odisseas Yalamos tarafından, “milletin hür kesiminin [Yunan Krallığı'nın-ç.n.] siyasi maceralarına” atfedilen kesintiye uğrayışı, 1861'de Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi (DRCE) ve kısa bir zaman zarfında DRCE'ye katılan Tıp Cemiyeti'nin kurulmasıyla doldurulan

1 *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi Zabıtları*, PEFSK, cilt 13, 1877-78, s. 12: “İστορία τῶν Ἑλληνικῶν Φιλολογικῶν Σιλλογῶν καὶ τῆς Ἐπιδρασεὸς αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐν τῇ Τουρίκῃ Ἐνέργειας καὶ ἰμετέρῃ Ἐθνῷς [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin Tarihi ve Uluşumuzun Türkiye'deki Eğitim Faaliyetlerine Etkisi]”.

2 Age.

bir boşluğa yol açtı. DRCE ve aynı şekilde *Frondistirio*'nun varlığı, tamamen kültürel ve eğitsel amaçlı laik kolektif faaliyet fikrinin olgunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Cemiyetin, “milli nizamnameler”in* hazırlanması esnasında ruhban olmayanlar ile Ortodoks kilisesi arasında gerilimin ortaya çıktığı bir devrede kurulması, bizi birincilerin Ortodoks cemaat içerisinde özerkleşme ve daha etkin bir konum elde etme arayışında olduğu varsayımına götürüyor. Aynı dönemde Bulgar meselesinin** ortaya çıkması iki tarafın ilişkilerinde krizin derinleşmesini önlemesine rağmen, ruhban olmayanların Ortodoks kilise hiyerarşisinden özerkleşme isteği ortadan kalkmadı. Aşağıda ele alacağımız nedenlerden ötürü iki tarafın ilişkileri, DRCE'nin işleyişine ve Patrikhane tarafından finanse edilmesine de yansdığı üzere, kısa zamanda düzeldi. Aleksandros Zoiros Paşa, cemiyetin faaliyetlerinin ellinci yılı münasebetiyle yaptığı konuşmada şunları aktarmaktaydı: “İsa Mesih'in Büyük Kilisesi ve ruhbanımız, cemiyetin ilk zamanlarında ona, elbette düşmanca değil ama temkinli yaklaştı. Daha sonraları ise yüksek ruhban arasından birçok kimse cemiyete gelerek onun seçkin üyeleri arasında yerlerini aldı.”³

Ruhban olmayanların giderek yoğunlaşan varlığı, cemiyetin kurucular listesine de yansımaktadır. Otuz üç kurucu üyeden onu hekimdi, yedisi iş âleminde geliyordu, altısı eğitimci ve münevver, dördü de Osmanlı yük-

* 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, gayrimüslim toplulukların kendi iç idare ve işleyişlerinde zamanın ihtiyaçlarına göre bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtiyordu. Bu yenilikler milli nizamnameler yoluyla gerçekleştirilecekti. Bu düzenlemelerle ruhban sınıfının yetkilerinin azaltılması öngörülmüyordu. Osmanlı idaresi, kilisenin gücü azalırsa Avrupa'nın gayrimüslimler lehine müdahalelerinin zorlaşabileceği düşüncesiyle bu reformları gündeme getirmişti. Keza 19. yüzyıl boyunca maddi ve toplumsal anlamda gücünü artıran cemaatin sivil önderleri de cemaat işlerinde kendilerine daha fazla söz hakkı tanınmasını arzuluyorlardı. Neticede, 1860 ile 1864 arasında bir dizi düzenleme çıkarılır ve bunlar Rum milletin nizamnamesini oluşturur. Yeni örgütlenmede kilisenin gücü, Ermeni cemaatinde söz konusu olan genişlikte kısıtlanmasa da İstanbul Rum ahalisinin temsilcileri ile ruhban üyelerden oluşacak Karma Meclis millet işlerinin idaresinde söz sahibi oluyordu. (ç.n.)

** 19. yüzyılda milliyetçiliğin gelişimiyle birlikte Patrikhane, Balkanlar'daki çeşitli ulusal kiliselerin meydan okumasıyla karşılaşır. 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması Patrikhane için en şiddetli darbeyi oluşturur. Bu hadise, Bulgar ve Yunan milliyetçilikleri arasında Makedonya üzerinde gerçekleşecek uzun süreli bir mücadelenin başlangıcını oluşturur. Patrikhane Bulgar Eksarhlığı'nı *şismatik* (ayrılıkçı/bölücü) olarak mahkûm eder. Özellikle Bulgar kilisesi ile mücadele sırasında Patrikhaneye bağlı olmak giderek Yunanlı olmakla özdeş hale gelir ve bu durumda da Fener, ulusal bir kurum olarak tanımlanabilir hale gelir. (ç.n.)

3 “Ektaktos panigiriki sinedria epi ti Pendikondaetiridi tu EFSK” [DRCE'nin Ellinci Yılı dönümünde Düzenlenen Kutlama Toplantısı], *PEFSK*, cilt 31, 1910-1911, s. 44.

sek idaresinin üyeleri idi. Buna mukabil, sadece bir din adamına, Sisano [Liceste] Metropolitisi Aleksandros Laskaris'e rastlıyoruz.⁴

Seküler kimliği baştan belli olan DRCE, kuruluşundan itibaren sistemli bir biçimde eğitsel ve kültürel faaliyetlerinin desteklenmesini amaçlayan toplantılar organize ederek kuruluş beklentilerine cevap vermeye çalıştı. Böylece, “[cemiyetin] başlıca faaliyetleri... düzenli toplantıları esnasında, ulusal inancı pekiştirmek gayesiyle, antikiteden ilham alanlarca, antikiteyi, Bizans tarihini ya da fetihten sonra olanları ve düşünsel başarıları konu edinen bilimsel çalışmaların okunmasıyla ilgiliydi”. Buna paralel olarak cemiyet, “güzel konuşan ve kolay anlaşılır olan eğitimli konuşmacılar tarafından, topluluğa asrın değişik türde bilgilerinin aktarılmasının hedeflendiği halka açık toplantıların düzenlenmesine ve geliştirilmesine”⁵ çalıştı.

Cemiyetin etkinliklerinin büyük yankısı oldu ve kısa zamanda Rum-Ortodoks cemaatinin sınırlarını aştı. Öyle ki, Osmanlı başkentinin cemaate ait olmayan çok sayıda sakini cemiyetin faaliyetlerine etkin bir biçimde katılmaya başladı. Her halde en tanınmış vaka, DRCE'nin 1869-70 arasında başkanlığını da yapan, İstanbullu tanınmış doktor J. Millingen'di. Ayrıca düzenli üye listelerinde de esas olarak serbest meslek dünyasından ve keza Avrupa diplomatik misyonlarından çok sayıda isme rastlıyoruz. DRCE'nin kozmopolit çehresi, bütün faaliyeti müddetince, hatta Rum-Ortodoks yönelimi önemli ölçüde kuvvetlendiğinde dahi, muhafaza edildi. Bu konuya aşağıda geri döneceğiz.

Cemiyetin hızlı gelişimi, onu diğerlerinden ayırt eden canlılığı ve buna koşut olarak uyandırdığı etki, önderliğini faaliyetlerini yeniden tanımlamaya sevk etti. “Aydınlatma” mantığı, işleyişinde tayin edici olmaya devam ediyordu; ama bundan böyle DRCE özellikle eğitim alanında daha fazla inisiyatif almalıydı. Bu değişim, DRCE'nin amacının “eğitimin ve bi-

4 Cemiyetin kurucu üyeleri şunlardır: Ioannis Apostolidis (hekim), D. Apostolidis (tüccar), I. Aristoklis (öğretmen), Iroklis Vasiadis (hekim), Apostolos Vafiadis (hekim), Antonios Vlastos (banker), S. Galatis (hekim), Dimitrios Yenidunyas (tüccar), Ioannis Yeorgantopulos (avukat), K. Evthifron (hekim), M. Gumusgerdanis (tüccar), P. Zanos, Theodoros Zografos (hekim), Ksenofon Zografos (hekim), Aleksandros Zoiros Paşa (hekim), A. Iglesis (tüccar), Emmanuil Ioannidis (öğretmen), Konstantinos Kalliadis (Şura-yı Devlet eski üyesi), Aleksandros Karateodoris Paşa (Sisam Beyi), Konstantinos Karateodoris (hekim), Stefanos Karateodoris, Temistoklis Kusudis (tüccar), Yeorgios Konstantinidis (emlak sahibi), Aleksandros Laskaris (Sisano [Liceste] Metropolitisi), Spiridon Mavrogenis Paşa (başhekim), Dimitrios Neokosmos (tüccar), A. Paleologos (Yunanistan büyükelçisi), Vasilios Piladis (münevver), Dimitrios Paspalis, Ioannis Savvas Paşa, (sabık Girit Genel Valisi), Gavril Sofoklis (muallim), Yeorgios Hrisovergis (muallim).

5 Age, “I Istoría tu Elliniku Filologiku...” [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin Tarihi...], s. 8.

limlerin geliştirilmesi ve bunların Şark'a yayılması" olarak açık bir biçimde tanımlandığı 1871 tarihli yeni nizamnamede tümüyle kaydedilir. Nizamnameye göre bu hedef, halihazırda yürütülmekte olan faaliyetlerin dışında, bir sonraki on yılda DRCE'nin önceliğini teşkil edecek olan yoksul okulların desteklenmesi ve yenilerinin kurulması yoluyla gerçekleştirilebilecekti. Keza nizamname, yayıncılık faaliyetlerine ve "eğitimimizin iyileştirilmesi veya çeşitli ilmi meselelerin çözümü için müsabakalar düzenlenmesi"ne de girişilmesini öngörüyordu.⁶

Bu yönelim, hemen önceki yıllarda, eğitim ve Rum-Ortodoks cemaatin kimlik oluşturma ihtiyaçları ilgi nesnesi olmaya başladığında zaten belirlenmişti. Daha 1867'de Menelaos Negropontes, "okullar, dernekler vs. yoluyla Rum eğitiminin yaygınlaşması maksatlı özel bir bölümün oluşturulması"⁷ için cemiyete 100 lira bağışlamıştı. Sonraki yıl, Heybeliada Rum Ticaret Mektebi Rumca, Fransızca ve fizik-matematik ile ilgili ödüllü müsabakaların tertibi için cemiyete 5.000 frank verdi. Aynı yıl, St. Petersburg'da ikamet eden Nikolaos Simvulidis, Pontus'un tasvirini amaçlayan bir yarışma düzenlenmesi için cemiyete 500 ruble bağışladı.

Nizamname değişikliği, DRCE'nin yeni yönelimi için kaynakları önemli ölçüde artırdı. 1871'de cemiyetin başlıca finansörlerinden olan Hristaki Zografos,* "eğitimin Şark'ta yaygınlaştırılması için" 200 lira verme niyetini açıkladı. Andreas Vallianos 100 lira, Konstantinos Karapanos 20 lira, Domnina Zografu 100 lira verirken, Menelaos Negrepon-tes de 100 liralık senelik hibesini yeniledi. Aynı şekilde, İstanbul Rum cemaatinin yoğun iştirakinin olduğu gelişen banka müesseselerinden bazıları para yardımında bulundu. Böylece Avusturya-Türk Bankası 220 lira ve Dersaadet Bankası da 400 lira bağışladı. Cemiyet 1872-1874 yılları arasında bağışlardan toplam olarak, oldukça mühim bir meblağ olan 3.500 lira elde etti. Dahası cemiyetin kasası, Hristaki Zografos ve damadı Konstantinos Karapanos'un iki yeni müsabakanın düzenlenmesi için tahsis ettikleri meblağlarla da takviye oldu: Bunlardan ilki "Yaşayan (dil-

⁶ DRCE, "Kanonismos tu Sillogu 1899 [Cemiyetin Nizamnamesi 1899]", sayı 1.

⁷ Age, "I Istoría tu Ellinikú Filologikú..." [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin Tarihi...], s. 9.

* 1820'de Kuzey Epir'de dünyaya gelen Hristakis Zografos küçük yaşta İstanbul'a babasının yanına gelerek iş hayatına atıldı. Kısa zaman içerisinde başkentin en önemli bankerleri arasına giren Zografos, devletin mali meselelerinde sözü geçen bir sima haline geldi. Cemaat işlerinde de aktif rol oynayan Zografos, uzun yıllar cemaatin Muhtelit Milli Meclisi'nin de başkanlığını yürüttü. Eğitim ve hayır faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Zografos DRCE'nin yanında birçok cemiyetin eğitim ve hayır işlerini de destekledi. Bunlar arasında hiç kuşkusuz en önemlisi Beyoğlu'nda kendi adıyla anılan ve hâlâ faaliyetine devam eden Zografyon Mektebi'dir. (ç.n.)

sel) Abideler” hakkındaki on çalışmanın ödüllendirilmesi için yıllık 100 lira ve ikincisi de altı yıllık bir süre için ilköğretime yönelik ders kitaplarının seçimi ve ödüllendirilmesi için 10.000 franktı. Hristaki Zografos ayrıca Antik Yunan yazarlarının eserlerinin yayımlanması için yıllık 450 lira bağışladı.

Bu önemli mali kaynaklar, DRCE’ye yeni ihtiraslarını uzunca bir süre için tatmin edebilme imkânı sağladı. 1870’li yıllarda cemiyetin eğitsel faaliyetleri önemli ölçüde arttı ve bağışlar da kasasına akmaya devam etti. Başka koşullarda faaliyetlerini sekteye uğratabilecek olan, cemiyetin bürolarını tamamen tahrip eden 1872 yılındaki büyük yangının bile olumsuz etkisi olmadı. Güçlü banker topluluğunun 2.500 lira ve Atina Üniversitesi’nin de 15.000 drahmilik katkısı, DRCE’nin yeni binasının yapımı için gerekli işlerin kısa zamanda tamamlanmasını sağladı.

DRCE’nin verimli çalışmaları, aynı süreçteki bütün siyasal ve finansal koşulların şekillenmesiyle birlikte, olağanüstü derecede elverişli bir konjonktür çerçevesinde yorumlanmalıdır. Siyasal düzeyde Girit’te patlak veren isyanla başlayan Osmanlı-Yunan ilişkilerindeki gerilimin yerini daha olumlu ilişkilere bırakmasının (ki bu cemiyetin faaliyetlerinin müspet seyrini mutlaka etkilemiştir) vurgulanması gerekir. Aynı süreçte Atina basınının sütunlarında dahi yankı bulan *Helenotomanizm** düşüncesinin oluşması da gözlenmektedir.⁸ 1870’te Bulgar Eksarhlığı’nın kurulmasıyla Rum-Ortodoks cemaatte görülen bütünleşme de eşit önemdedir. Kendi okul sisteminin gelişiminin finansmanını üstlenmeye hazır olmayan Patrikhane, iş dünyasının desteğine sahip olan DRCE’de bu işe uygun mekanizmayı buldu. Son olarak, en azından 1875’e kadar, DRCE’nin iktisadi olarak desteklenmesindeki kolaylık, Osmanlı borçlarının kısa vade-

* Helenotomanizm, Osmanlı idaresinde görev alan eski Fener aristokrasisinin imparatorluğa bağlılık düşüncesinin, “Helenizm” fikriyatıyla birleşmiş şekliydi. 1897’deki Osmanlı-Yunan savaşında Yunan Krallığı’nın mağlubiyeti, Yunan milliyetçiliği açısından irredentist siyasetin zaafiyetini gözler önüne sermişti. Yine 1870’lerden itibaren Makedonya’da artan Bulgar faaliyeti ve Panslavist hareketin yarattığı tehdit neticesinde Osmanlı-Yunan ilişkilerinde daha ılımlı bir hava egemen olmuştu. Bu dönemde iki ulusal merkezi (İstanbul ve Atina) tek bir projede birleştiren Helenotomanizm düşüncesi yaygınlaşır. Bu, kabaca Rumların içerisinde (Türklerle birlikte) hâkim güç olacağı bir doğu imparatorluğu düşüncesidir. Düşünülen, Rumların ekonomik, kültürel ve sosyal dinamizmiyle zamanla imparatorluğun en etkin unsuru haline geleceğidir. (ç.n.)

8 Örnek olarak bkz., “O İkonomikos tis Anatolis Sindesmos”, *İkonomiki Epitheorisis*, cilt 1, 1875, s. 264-271. Bu konu hakkında bkz. E. Skopetea, *To Protipo Vasilio ke i Megali Idea Opsis tu Ethniku Provlitatos stin Ellada, 1830-1880* [“Model Krallık ve Megali Idea: Yunanistan’da Ulusal Sorunun Açıları], Atina, 1985, s. 309-324.

li krediyle ağırlıklı olarak Rum bankerlerce finanse edilmesinin yüksek kârlara yol açtığı olağanüstü elverişli ekonomik konjonktürle ilintisiz değildi.⁹

Cemiyetin hedeflerini gözden geçirmesi, yeni bir örgütlenmeye gidilmesini de beraberinde getirdi. Cemiyet, yeni yönelimini temel alan çalışmaları gerçekleştirecek sürekli komisyonlar oluşturdu. Bunlardan eğitim ve filoloji komisyonları özel önemi haizdi. Eğitim komisyonu yoksul okulların finanse edilmesi ve Karapanios müsabakasının yürütülmesini, filoloji komisyonu ise Yaşayan Abideler müsabakasının idaresini üstlenmişti. Sürekli komisyonların sayısı DRCE'nin faaliyetlerini sürdürdüğü müddetçe sabit kalmadı. Müzik komisyonu gibi bazıları iptal edilirken, sosyoloji ve biyoloji komisyonları gibi başkaları kuruldu.

Sonraki on yıllarda eğitimin yaygınlaştırılması ve okul sisteminin geliştirilmesi etrafındaki faaliyetler DRCE'nin çalışmalarını mutlak anlamda belirledi. Ancak, müsabakalar ve Yunan dilli bir okul sistemine katkısıyla belirlendiği şekliyle Yunan kültür ve dilinin özel ağırlığı, dönemin ihtiyaçlarının da etkisiyle, cemiyetin birçok üyesinde DRCE'nin esas olarak Yunan eğitiminin taşıyıcısı ve etkinliklerinin de tamamen Osmanlı Rumlarına hitap ettiği hissini oluşması sonucunu doğurdu. Bu şekilde Odisseas Yalamos 1871'deki nizamname değişikliğini, cemiyetin "Türkiye'deki tüm Rumların eğitim faaliyetlerinin kılavuzu ve eğitimle ilgili tüm arzu ve eylemlerin merkezi", "Türkiye'deki Rumların ve Helenleşenlerin bir nevi eğitim bakanlığı" haline gelmesi olarak yorumlar. Bu kanaatini yeni nizamnamenin, "cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamındaki Rum okulları, dernekler, birlikler ve başka eğitim kurumlarıyla bağlantı kurmak ve onları sadece manevi olarak değil, maddi olarak da desteklemek amacıyla ilan ettiği" savıyla takviye etti.

Gerçekte, cemiyetin nizamnamesi DRCE'nin faaliyetlerini Yunanca konuşanlarla sınırlı tutmuyordu ve eğitimin Şark'a yayılmasını çok genel bir biçimde vurguluyordu. Üstelik nizamname özel olarak Rum cemiyetlerinden bahsetmez; daha genel olarak cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu ve yurtdışındaki sair dernek ve örgütlerle ilişkilerinin geliştirilmesinden söz eder.¹⁰ Cemiyetin geliştirmeyi hedeflediği eğitimin niteliği için olduğu kadar etkinliklerinin yönü hakkındaki esnek yönelimi, birkaç yıl sonra, İroklis Vasiadis tarafından cemiyetin kuruluşunun 25. yıldönümü dolay-

9 Bkz. Eksercoglu H. *Prosormostikotito ke Politiki Omogeniakon Kefaleon: To Kotos-timo Zorifis Zafiropulos, 1871-1881* [Soydaş Sermayesinin Uyum Yeteneği ve Siyaseti: Zarifis Zafiropulos Ticarethanesi, 1871-1881], 1989.

10 Bkz. "Kanonismos tu Sillogu"[Cemiyetin Nizamnamesi], madde 1, paragraf 4.

siyla yaptığı konuşmada vurgulanır. Vasiadis, bilim “bütün insanlığın malından başka bir şey olmadığı” için cemiyetin “herhangi bir set ya da sınır içindekilere değil tüm insanlığa” hizmet ettiğini belirtir. Bu nedenle zaten, diye devam eder Vasiadis, “cemiyet, üyelerini soydaşlarla sınırlı tutmayıp, başka soylardan münevverleri kendisine katılmaya davet etti; birincileri düzenli üyeler olarak, ikincileri ise temayüz etmiş sair kişilerle birlik-te onursal üye olarak kabul etti”.¹¹

Bu boyuttan kaynaklanan meseleyi aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız. Ancak iki görüşün de farklı konjonktürlerde kaydedildiğini belirtmek gerekiyor. Odisseas Yalemos, cemiyetin Yunan merkezli yönelimini vurgulamakta haklıdır; zira DRCE başka pek çok Rum-Ortodoks cemiyetin kurulmasına temel teşkil eden modeli oluşturmıştır. DRCE’nin, baştan itibaren kendisiyle kardeş kuruluşlar addedilen ve kendi bölgelerinde eğitime dair benzer girişimlerde bulunan Epir ve Trakya cemiyetlerinin kuruluşunda büyük etkisi olmuştur. İki cemiyeti finanse edenlerin, yani ilki için Hristaki Zografos ve ikincisi için de Yeorgios Zarifis’in,* DRCE’yi de cömertçe destekleyen kişiler olması hiç de tesadüfi değildir. Buna paralel olarak, Yalemos’un sözleri, 1877’de, yani Patrikhane ve Eksarhlık arasındaki çatışmanın hız kazandığı ve büyük Bulgaristan yaratma niyetinin ufukta belirginleştiği bir ortamda ifade edilmektedir. Dolayısıyla Yalemos’un dillendirdiği DRCE’nin Yunan ulusal karakterini takviye etme niyeti, kendisinin 1864 anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis üyesi ve cemiyetin Yunanistan kökenli üyelerinden olmasından bağımsız olarak, bu gerçekliği yansıtmaktadır.¹²

Buna mukabil Vasiadis, görüşünü DRCE’nin kendi karakterini yenden konumlandırmaya giriştiği bir dönemde ortaya koymaktadır. Aşağıda da göreceğimiz üzere, 1881’den sonra bağışların ve finansman kaynaklarının önemli ölçüde azalması, cemiyetin eğitim faaliyetlerini sınırladı. Ay-

11 Bkz. “Ikosipendaetiris 1861-1886. Logos Iroklaus Vasiadu [Yirmi Beşinci Yıldönümü 1861-1886. Irokliis Vasiadis’in Nutku]”, *PEFSK*, cilt 15, 1887, s. 6.

* İstanbul doğumlu Yeorgios Zarifis (öl. 1884), sekreter olarak çalıştığı banker Stefanos Zafiropulos’un kızıyla evlenerek onun ortağı konumuna yükseldi. Bir süre sonra kendi bankacılık işletmesini de kuran Zarifis gerek hükümetin, gerekse de sarayın mali işlemlerinin yürütülmesinde önemli bir role sahip oldu. Osmanlı borçlarının yeniden düzenlenmesi süreci ve Düyun-ı Umumiye Idaresi’nin kurulmasında da önemli bir rol oynadı. Dönemin bir çok varlıklı siması gibi cemaatin eğitim ve hayır işlerine önemli maddi katkılarda bulundu. Bunlar arasında Fener’deki Mekteb-i Kebir’in görkemli binasının ve Balıklı Rum Hastanesi binalarının masraflarının önemli kısmının karşılanması kayda değerdir. (ç.n.)

12 Bkz. Skopetea E., *To Protipo Vosilio ke i Megali Idea*, s. 358.

nı zamanda, 1881’de Yeorgios Zarifis ve Stefanovik Skilitzis gibi varlıklı Rum-Ortodoksların yardımlarıyla Patrikhanenin himayesinde maarifperver cemiyet *Agapate Allilus*’un kurulması ve bunun yoksul okulların desteklenmesini, yeni okul ve kız mekteplerinin kurulmasını ve öğretmenlerin finanse edilmesini üstlenmesi, DRCE’nin öneminde azalmaya neden oldu.¹³

Bu iki verinin bileşimi, cemiyetin hedefi meselesini yeniden gündeme getiriyordu. Geçmişteki finansman kaynaklarına sahip olmaksızın cemiyet, “Yaşayan Abideler” müsabakasının ve ilköğretim için ders kitapları yazımıyla ilgili müsabakaların düzenlenmesinden sorumlu olmaya devam etti. Üstelik cemiyet, müsabakalar için yeni bağışlar da kabul etti. Teodoros Mavrokordatos, bir elyazması kütüphanesi oluşturulması için yıllık 150 lira bağışladı ve bu iş münevver Papadopoulos-Keramevs’e havale edildi (1883). İroklis Vasiadis, bir filoloji müsabakası tertibi maksadıyla Yunan Milli Bankası’na cemiyet adına 20.000 frank yatırdı (1890). Konstantinos Sathas’ın ricası üzerine DRCE, 3.500 frank değerindeki kütüphanesini satın aldı ve Patrikhanenin katkısı ile “milletimizin orta döneminin tarih ve coğrafyasını oluşturmak için” yeni bir müsabaka oluşturuldu.¹⁴ Aleksandros Mavrogenis Bey* ise bir “fazilet müsabakası” tertip edilmesi için 10.000 frank bağışladı. Aleksandros Zoiros Paşa, cemiyetin sorumluluğu altında Bizans tarihi ile ilgili bir müsabaka oluşturdu; Periklis Vizukidis ise özgün denemelerin kaleme alınması için cemiyet namına verilecek senelik 10 liralık bir ödül koydu. Nihayet, Yeorgios Hasiotis, çağdaş edebiyatı geliştirmek maksadıyla kendi “dram müsabakası”nı tesis etti (1907).

Bununla birlikte, DRCE’nin etkinlikleri 1880 sonrasında, yıllık hesap vermelerde de kaydedildiği üzere sınırlandı. Daha 1882’de Spiridon Mavrogenis, maarifperver cemiyet *Agapate Allilus*’un kurulmasının DRCE’nin eğitim faaliyetleri üzerindeki etkilerini itiraf ediyordu.¹⁵ Cemi-

¹³ Bkz. Mamoni K. “Les associations pour la propagation de l’instruction grecque a Constantinople”, *Ektaktos Panigiriki Sinedria epi ti Pendikondaetirida tu Elliniku Filologiku Sillogu Konstandinupaleos* [Dersaodet Rum Cemiyet-i Edebiyesi’nin Ellinci Yıldönümündeki Olağanüstü Kutlama Toplantısı], *Balkan Studies* 1975 16 (1). Vakkalopoulos K. *Istoria tu Voriu Ellinismu: I Thraki* [Kuzey Helenizminin Tarihi: Trakya], s. 344-47.

¹⁴ *PEFSK*, cilt 31, 1910-11, s. 65.

* II. Abdülhamit’in doktoru Spiridon Mavrogenis’in oğlu olan Aleksandros Mavrogenis Bey, Viyana ve Paris’te tahsilini tamamladıktan sonra devlet hizmetine girdi. Washington Büyükelçiliği, Şura-yı Devlet üyeliğinde bulundu ve 1902’de Sisam Beyi tayin edildi. (ç.n.)

¹⁵ *PEFSK*, cilt 16, 1881-82, s. 401-402.

yet, belki de yegâne istisnası müsabakalar düzenlenmesi olmak üzere, yavaş ama düzenli bir biçimde bilimsel uğraşlarına geri döndü. 1890'lı yıllarda yeni dengeler çok daha belirgin bir biçimde zuhur eder. İyimser bir karaktere sahip olan Konstantinos Kalliadis 1890 yılına ait hesap vermede şunları vurgular: “Günler günleri ve yıllar da yılları kovaladıkça cemiyetimiz de önüne çıkan her engeli aşarak üretken yolunda ilerlemeye devam ediyor... ve güçleniyor... ve cemiyete yaptığı yardımların ve ona bağladığı umutların boşuna olmadığını derin bir biçimde hisseden ulusal bilinç nezdinde edindiği konum giderek çok daha önemli hale geliyor.”¹⁶ Cemiyetin faaliyetlerindeki başarısı göreliydi ve tamamen bilimsel etkinliklerle ilgiliydi. Anastasios Hristidis, yeni durumu 1892-1893 yılı hakkındaki hesap vermede yorumlarken, DRCE’nin 1870’li yıllardaki ayrıcalıklı konumunu vurgulayıp geçmişteki faaliyetlerini yâd ettikten sonra şunları ekler: “Cemiyetimiz zorunluluktan ve doğal olarak, tamamen filolojik ve bilimsel amacına, görüldüğü kadarıyla koşullar nedeniyle, geri dönüyor. Böylece mekteplerin tesisi ve muhafazası şehir ve köylerin haysiyet ve inisiyatifine ve dinimizin muhterem merkezinin doğal ve kanuni etkisine hasredilmiştir. Bize ise ikinci ve daha önemli amacın, yani gerçek medeniyete giden yolun bir niteliği olan filolojik ve ilmi çalışmanın yerine getirilmesi kaldı.”¹⁷ Bundan böyle yıllık hesap vermeler yalnızca filolojik ve bilimsel işlere değinecektir; zira artık müsabakaların düzenlenmesi bile benzer bir karakter ediniyordu. Cemiyetin çehresi bundan böyle tamamen, Dimitrios Malliadis tarafından “bugüne kadar çalışmayı ve bu büyük kurumun amacına hizmet etmeyi bir an olsun bırakmadılar ve bütün etkinliklerini cemiyetin çalışmalarının tamamıyla bilimsel ve filolojik kısmına hasretti-ler” sözleriyle tanımlanan aydınların isteklerince belirlendi.¹⁸

Ancak cemiyetin eğitim meselelerine olan ilgisi ortadan kalkmamıştı. 20. yüzyılın ilk onyılında dahi DRCE, başlıcaları ders kitapları hazırlanması için müsabakalar düzenlenmesi ve keza Stefanos Zafiropulos tarafından M. Kiepert’e ısmarlanan Yunan dünyası haritalarının dağıtılması gibi bazı faaliyetleri sürdürüyordu. Ancak DRCE’nin son dönemlerinde eğitime en önemli katkısı, 1907-1910 arasındaki dönemde, Rum-Ortodoks eğitiminin başlıca eğitsel ve pedagojik meselelerinin tetkik edildiği eğitim konferanslarının düzenlenmesiydi. Bu toplantıların, ideolojik bakımdan hayli yüklü olan çalışmalarının sunumu, aşağıda analitik olarak sergilenecektir.

¹⁶ PEFSK, cilt 22, 1889-90, s. 132.

¹⁷ PEFSK, cilt 25, 1893, s. 101.

¹⁸ PEFSK, cilt 26, 1894-95, s. 121.

DRCE'nin faaliyetlerindeki bu dönüşüm, cemiyet kasasının hareketlerinde de kaydedilir. 1870'li yıllarda cemiyet yönetiminin idare ettiği ve dağıttığı para senelik 1.500 lirayı sık sık geçiyordu. Bu paralar cemiyet üyelerinin birçoğunun düzenli ya da olağanüstü ödentilerinden kaynaklanıyordu ve Rum-Ortodoks okul ağının hızla geliştiği bir dönemde yoksul okulların finansmanına tahsis ediliyordu. DRCE'nin eğitim faaliyetlerini kısıtladığı tarihten itibaren, bu amaca yönelik parasal yardımlar da sınırlandı. Bununla birlikte, 1881-1890 döneminde DRCE'nin iktisadi idaresi gelirlerinin düzenli olmayışınca belirlendi. Bütünüyle tahsil edilemeyen düzenli ödentiler ve miras bırakılan bazı gelirler istisna olmak üzere, cemiyetin gelirleri önemli yıllık sapmalar sergiliyordu. Aynı şey, daha az sapma gösterecek de, harcamalar için de geçerlidir. Gözlemlenen, bunlar cemiyetin hesap defterlerinde nadiren bir pay olarak görünseler de, küçük veya büyük açıkların muhafaza edildiğidir. Gelir-gider dengesinin korunması, 1880-1907 arasındaki dönemde en az 2.300 lira olarak hesaplanan görece büyük miktarlardaki olağanüstü yardım akışına dayalıydı. Aşağıdaki tablo bu katkıların yıllara göre dağılımını sergilemektedir.

TABLO: 1880-1908 ARASI DRCE'YE YÖNELİK OLAĞANÜSTÜ ÖDENTİLER (LİRA)

1880/81	60
1881/82	198
1882/83	179
1883/84	208
1887/88	90
1890/91	256
1891/92	272
1892/93	67
1893/94	65
1894/95	40
1895/96	122
1896/97	280
1900/01	25
1901/02	50
1905/06	10
1906/07	92

Kaynak: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi kasasının yıllık raporları.

Bu olağanüstü katkıların haricinde DRCE, konserler düzenlemek ve sosyal etkinlikler için bürolarını kiraya vermek gibi başka yollarla gelirleri-

ni tamamlamaya çalışıyordu. Ortaya çıkan ekonomik zorluklar DRCE'nin faaliyetlerine devam etmesine mani olmadı; zira faaliyetlerinin sınırlandırılması aynı zamanda yükümlülüklerini de azaltıyordu. Merak uyandıran bir husus varsa eğer, bu nesnel zorluklara rağmen cemiyetin ayakta kalması ve aynı zamanda da Rum-Ortodoks topluluğun başlıca kültürel kurumlarından biri olma özelliğini muhafaza etmesidir. Bu manada, DRCE'nin toplantılarında Rum-Ortodoks cemaatin kurumlarının çoğunun, Patrikhane'nin ve keza Osmanlı hükümet temsilcilerinin hazır bulunması, cemiyetin etkisinin kanıtı olduğu kadar, kilise ve siyaset hiyerarşisinde kabul gördüğünün de bir göstergesiydi.

İKİNCİ BÖLÜM

CEMİYET ÜYELERİNİN OLUŞTURDUĞU TOPLULUK VE İSTANBUL TOPLUMU

20

I. Cemiyetin faaliyetlerini incelemeye başlamadan önce, konunun, bu etkinliklerin daha iyi anlaşılmasına izin verecek olan önemli bir yönüyle ilgilenmemiz faydalı olacaktır. Söz konusu olan, DRCE'nin toplumsal profili, yani onu hangi toplumsal kesimlerin oluşturduğu ve bunların aralarında ne gibi ilişkiler bulunduğu. Cemiyetin toplumsal ağırlığının, tamamen İstanbul'un iş, eğitim ve meslek dünyasından bireylerden oluşan üyelerinin bileşiminde görünür olduğunun altını baştan çizeceğiz. Cemiyetin düzenli üyelerinin bileşiminin incelenmesini, onun toplumsal çehresini olabilecek en iyi şekilde yansıttığı için tercih ettik. Buna mukabil, fahri üyelerle muhabir üyeleri kapsam dışı bıraktık. Bu tercihimizin nedeni, bu kişilerin İstanbul'da, hatta birçoğunun Osmanlı ülkesinde dahi yaşamamaları ve dolayısıyla da etkinliklerini değerlendirmek için zaruri addettiğimiz gönüllü katılım unsuruna sahip olmamalarıdır. Ayrıca bu üyelerin cemiyet tarafından eğitim alanı ile doğrudan bağlantılı mesleki nitelikleri dolayısıyla seçilmeleri gerçeği, cemiyetin toplumsal çehresinin belirlenmesine hiçbir şey eklemesiz. Bu nedenle, boş zamanın kullanımıyla bağlantılı olan gönüllü katılım ve yerellik unsurunun söz konusu olduğu düzenli üyelerin bileşiminin analizinin daha güvenli olduğunu varsaydık.

1879 ile 1909 arasındaki dönemde DRCE'nin toplumsal bileşimi aşağıdaki tabloda sergilenmektedir.

**TABLO 2: DERSAADET RUM CEMİYET-İ EDEBİYESİ ÜYELERİNİN
MESLEKLERE GÖRE BİLEŞİMİ**

Kategori	1879	1890	1906	1909
Tüccarlar-Aracılar	103	87	33	27
Bankacılar	34	21	19	13
Devlet memurları	18	22	11	7
Rahipler	18	4	10	4
Doktorlar	22	32	56	43
Avukatlar	14	23	25	22
Gazeteciler	8	9	9	8
Eğitimciler	37	42	25	25
Sigortacılar	4	1	1	1
Mühendisler	4	1	2	2
Diplomatlar	14	30	8	9
Mimarlar	2	5	5	5
Mülk sahipleri	4	3	-	-
Şirket memurları	9	14	3	3
Aydınlar	9	11	1	1
Şirket müdürleri	-	5	3	3
Kimyacılar	-	1	1	1
Eczacılar	-	-	1	1
Müzisyenler	-	-	1	1
Toplam	304	394	212	200

Kaynak: Dersaadet Rum Cemiyeti-i Edebiyesi'nin yıllara karşılık gelen üye katalogları.

Tablodan orta katmanların DRCE'deki güçlü mevcudiyeti sonucu ortaya çıkıyor: Tüccarlar, bankerler, eğitimciler, doktorlar ve avukatlar düzenli üyelerin en büyük bölümünü oluştuyordu. Bu bileşim, muhtemelen bir sürpriz teşkil etmez; ancak özel önem arz eden bazı noktalar da bulunmaktadır. Öncelikle, 1879 ile 1909 arasında tüccarların varlığındaki ciddi gerileme ilgi çekicidir. Tüccar kategorisi 1879'da üyelerin % 35'ini oluştururken, 1909'da bu oran % 11'e kadar gerilemiştir. Buna mukabil, doktor ve avukatların oranındaki artış, her şeyden önce bu mesleklerin aynı dönemde önemli ölçüde güçlenmesinin kaçınılmaz olarak DRCE'ye katılıma yansımaları şeklinde yorumlanabilir. Dahası, cemiyetin tıbbi ve bilimsel incelemeler hakkındaki sürekli yayın ve sunumları dolayısıyla ülkenin bilimsel meselelerindeki önemi, bilim insanlarının buradaki mevcudiyetlerini teşvik etmekten başka bir sonuç veremezdi. Cemiyetteki ağırlıkları, üye gövdesinin yenilenmesinden asıl olarak bunların sorum-

lu olması hadisesiyle de vurgulanmaktadır. 1879 ile 1889 arasında 201 yeni üyeden yalnızca 37'si doktor, avukat ve mimarken, 1890-1906 arasında 171 yeni üyeden 72'si bu mesleklere mensuptu. Cemiyetin doğal yenilenmesi giderek daha fazla bilim adamlarına dayanırken tüccarların katılımı dikkat çekici ölçüde azaldı.

Rum-Ortodoksların doktorlar, avukatlar, mimarlar vs. arasındaki varlığı, devrin genel yönelimleriyle ilgisiz değildir. Çok sayıda tüccar ailesinin ticari girişimlerdeki başarıları, evlatlarının bilimlere yönelmelerine müsaade etti ve sıklıkla akademik bir unvan kılıfına bürünmüş bilimsel itibar kazanma, bizzat ticari başarıyla eşdeğer toplumsal ağırlıkta oldu. Bunun genel kuralı oluşturduğunu savunmuyoruz; zira Rum iktisadi girişimleri aile emeğine dayanmaya devam etti; ancak ailenin iş hayatına atılanlar dışındaki erkek üyelerinin bilimsel kariyeri seçmeleri sıkça gözlenmektedir. Üstelik, bu kabul görmüş mesleklere girmek, ailenin itibarını yükseltmesine katkıda bulunarak muhtemelen evlilik stratejileri aracılığıyla daha yüksek toplumsal katmanlara ulaşmaya da izin veriyordu. Bilim sahasında mesleki kabul görmek, kişinin statüsünü yükseltiyor ve başka koşullar altında zor gerçekleşecek olan evliliklerin gerçekleştirilmesini mümkün kılıyordu. Tipik bir örnek, İstanbullu bir armatörün oğlu olan ve Osmanlı başkentinin en meşhur cerrahlarından biri olarak kabul gördükten sonra -1898'de DRCE üyesi oldu- İliaskos'un kızlarından biriyle evlenen Tomazos Sgurdeos'tur.¹

Eğitimsiler ve aydınlar, cemiyetin aynı derecede önemli bir bileşenini oluşturmaktaydılar. Bu durumun, toplantılarını yalnızca filoloji ve eğitimin meşgul ettiği faaliyetinin özellikle ilk yıllarında, cemiyetin bu insanların doğal mekânını oluşturmasından ötürü olduğu varsayılabilir. Hele cemiyet eğitsel faaliyetlerini genişletmeye teşebbüs ettiğinde, aydın ve eğitimcilerin konumu nesnel olarak güçlendi. Bu kategorilerin güçlü varlığı, 1879-1909 döneminde cemiyet mensupları arasındaki oranlarının küçük ancak kademeli bir artışla % 10'dan % 12'ye varmasıyla da vurgulanır. Bununla birlikte bu katılım, İstanbul ve sair yerlerde Rum-Ortodoks eğitimin kat ettiği önemli gelişme göz önüne alındığında küçük sayılır.

Ancak eğitimci ve aydınların cemiyetin eğitim ve filoloji komisyonlarındaki önemli varlıklarının altını çizmemiz gerekmektedir. Ders kitaplarının kaleme alınmasına yönelik Karapanios müsabakası ve tahsil rehberleri yazılmasına yönelik Vutsineo müsabakası gibi cemiyetin sorumluluğunda olan yarışmaları düzenlediği için eğitim komisyonunun faaliyetleri

1 "Tomazos Sgurdeos", *Eptalofos*, Mart 1992.

önemliydi. Ayrıca, eğitim komisyonu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların eğitimsel durumlarıyla ilgili raporların kaleme alınmasından da sorumluydu. Komisyonun bu raporları, tıpkı filoloji komisyonunun, daha sonra analitik olarak incelenecek olan Yaşayan Abideler hakkındaki Zografios müsabakasıyla ilgili raporlarından çıkan malzeme gibi, cemiyetin ideolojik kimliğinin tahlili için iyi bir malzeme oluşturmaktadır. Cemiyetin 1907 ile 1909 arasında, Osmanlı başkentinde eğitimde karşılaşılan özel sorunlarla ilgili olarak düzenlediği iki eğitim konferansı da aynı derecede ilgi çekicidir. Doğal olarak, konferansların örgütlenişi kadar ilgili sunumlar da eğitimcilere havale edilmisti.

Üye eğitimci ve aydınların cemiyete iştirak eden başka toplumsal gruplarla herhangi bir yakın ilişkisi ortaya çıkmamaktadır. Eğitimci ve aydınların sadece cemiyete katılımları bile özel bir toplumsal ağırlığa sahip olsa da, varlıkları cemiyetin onlara yönelik özel ilgisi tarafından belirlendi. Bununla birlikte cemiyet başkanının mevcut eğitim, filoloji, arkeoloji, biyoloji gibi bilimsel komisyonlara, bunlara denk düşen bilimsel eğitime sahip olan kişileri katması için, bilimsel vasıflar tek başına yeterliydi. Filologlar ve teologlar filoloji komisyonuna, eğitimciler eğitim komisyonuna, hukukçular ve ticaret mekteplerinin mezunları hukuk ve sosyoloji komisyonlarına, doktorlar ve eczacılar biyoloji komisyonuna ve fizikçilerle matematikçiler ise fizik-matematik komisyonuna dahil oluyorlardı.

Bu komisyonların çalışmaları, daha önce de vurguladığımız gibi, cemiyetin bütünlüğünü sağladıkları ve onun aydın görünümünü pekiştirdikleri için önemliydi. Ayrıca tüzüğe göre komisyon üyelerinin yılda hiç olmazsa bir sunuş hazırlamak zorunda olmaları anlamlıdır.

İş dünyası uzun yıllar boyunca DRCE'nin ana gövdesini oluşturdu: Tüccarlar, bankerler ve daha sonraları da işletme yöneticileri cemiyetin önemli bileşenleri ve temel ekonomik destekçileriydi. Üstelik, iş âlemi DRCE'nin kuruluşuna da esaslı katkılarda bulunmuştu. Otuz üç kurucu üyeden, aralarında Filibeli meşhur tüccar ve sanayici M. Gumusgerdanis'in de bulunduğu dokuzu, iş âleminin saflarından geliyordu. Cemiyet, hedeflerine ulaşabilmek için sermayedarların katkılarını tayin edici önemde sayarak devamlı olarak desteklerini arıyordu. Özellikle de 1877-78 Osmanlı-Rus savaşını izleyen ve bir Büyük Bulgaristan'ın kurulması, dolayısıyla da Fener Patrikhanesi'nin etkinliğinin azalmasının ihtimal dahilinde görüldüğü dönemde, cemiyet Rum müteşebbis camiasına daha yaygın hitap ederek çabalarını bu yönde yoğunlaştırdı. Yalnızca 1879 yılında cemiyete Ros-tof'tan on dört Rum tüccar kayıt yaptırdı. Ancak daha o zamandan tüccarların cemiyetteki kitlesel varlığı zayıflamaya başlamıştı. Bu durumun kesin

nedeninin ne olduğunu bilebilecek durumda değiliz. Acaba bu durum, tüccarların cemiyete karşı ilgilerinde bir azalmadan ileri geliyor olabilir miydi? En büyük olasılık bu yöndedir; zira tüccarların cemiyete katılımının zayıfladığı bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve bilhassa İstanbul'daki Rum ticari varlığı hissedilir ölçüde güçlenmişti.² Yine de tüccarların DRCE'nin bu faaliyetlerinin finansörü ve "tüketicisi" olmak dışında, bunların organize edilmesine doğrudan karıştıkları görülmemektedir.

Tüccarların tersine İstanbul bankerleri, cemiyetin üye toplamındaki oranlarını muhafaza etmişlerdi. Bankerlerin sayısındaki azalma, yalnızca biyolojik nedenlerden değil, Osmanlı başkentindeki Rum sermayeli bankaların sayısındaki azalmadan de ileri geliyordu. Galata bankerlerinin ekonomik güçleniş dönemi olan 1870'ler, 1881'de Osmanlı borcunun toplu olarak düzenlenişinden sonra beklenmedik bir biçimde sona erdi. Bununla birlikte, bankacılık dünyasının tanınmış isimleri ayakta kalmayı başardılar. Leonidas Zarifis, Evgenios Evgenidis, Teodoros Mavrogordatos, Petros Skilitzis 1870'lerde elde ettikleri ün ve saygınlığı muhafaza ettiler. Buna paralel olarak, Şirket-i Umumi, Esham ve Kambiyo Şirketi ve Dersa-

- 2 Rum-Ortodoks iş âleminin güçlenişine birçok açıdan tanık olunabilir. Bu camianın Yunan tarihyazımınca kavramsallaştırılması, bu başarılı konunun basit tasviri ile bunun Avrupa kapitalizmi ile ilişkilerin ürünü olarak yorumlanışı arasında salınmaktadır. Rum sermayesinin girişim faaliyetlerinin çeşitli yönlerini analiz etmeyi başka bir çalışmada denemiş bulunmaktayız ve burada da bu konuya dönmemiz doğru olmayacaktır. Burada vurgulamak istediğimiz, bu girişimci faaliyetin göreceli özerkliği; yani bu faaliyetler elbette Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomileriyle bağlantısının oluşturduğu çerçevede gelişmekteyse de Rum müteşebbislerin çıkarlarına tabi almakta ve kendi stratejisini izlemekteydi. Batı kapitalizmi ile oluşturulan ticaret, kredi vb. ilişkilerin, Şark ile alışverişin ihtiva ettiği ilave risk dışında, Batı ekonomilerinde aynı ulustan girişimciler arasında gelişen ilişkilerden hiçbir farkı yoktu. Rum girişimci camiasının ekonomik güçlenmesinde kalkış noktasını ticaret, denizcilik ve bankacılık faaliyetleri oluşturdu. Daha sonraları yatırımlar sanayi ve kamu hizmetlerine de yöneldi. Bu yatırımların genişliği bugüne kadar yeterince kaydedilmemiştir. Ancak 19. yüzyılın sonuna doğru bunların çeşitlendikleri açıktır. Bu ekonomik etkinlikler Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününe ilgilendiriyordu; ancak Balkanlar ve Ortadoğu'da daha geniş alanlara da yayılıyorlardı. Bu güçlü konumu en başta, imparatorluğun girişim ağıının oluşumunda ağırlıklı ticaret, bankalar ve sanayiye etki ederek esaslı katkıda bulunan Osmanlı başkentinin Rum-Ortodoks cemaati yansıtıyordu. Bkz. Eksercoglou H. "I Elliniki istoriografia ke to omogenes kefaleo: provlimata methodu ke erminias" [Yunan tarihyazımı ve Rum sermayesi: Yöntem ve yorum problemleri], *Sinhra Themata*, sayı: 36-38, 1988. Keza Eksercoglou H. "Ipotesis gia tis kinisis ton Ellinikon omogeniakon kefaleon stin Othomaniki Aftokratia ke stin Ellada (teli 19u arhes 20u)" [Rum sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan'daki hareketleri hakkında varsayımlar -19.yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı], ETE tarih arşivi araştırmacılarının 93. buluşmasında sunulmuş.

adet Bankası gibi Rum sermayeli bankalar, 19. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'un ekonomik hayatında önemli rol oynuyorlardı. Denilebilir ki, olağanüstü kâr getirici olsa da, 1870'ler, iktisadi ve toplumsal mobilizasyon bakımından bir akışkanlıkla karakterize oldu. 1881 sonrasında bu akışkanlığı, daha sonraki dönemde çok az genişleyen banker grubunun toplumsal çehresinin sabitlenmesi izledi. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında bu küçük ama güçlü topluluğa sadece İliaskos, Vlastaris, Solon Kazanovas, Dimostenis Kalvokoresis ve bazı başka nispeten daha önemsiz isimler eklendi. Bütün banker aileleri cemiyetle ilişki içerisindeydiler. Leonidas ve Yeorgios Zarifis, Evstaios Evgenidis, Teodoros Mavrogordatos, Konstantinos İliaskos, Leon Kazanovas ve diğerleri cemiyetin düzenli üyeleri arasındaydı.

Ne kadar paradoksal gözüksün, tüccar ve bankerler arasında bir ayrım mevcuttu ve bu sadece mesleki farklılaşmaya değil, özellikle Rum müteşebbis camiasının toplumsal hiyerarşisinde farklı bir konuma da işaret ediyordu. Çoğu bankerin ekonomik güç ve servetlerini, mesleki kariyerlerinin hiç olmazsa başlangıcında, fakat daha sonraları da, ticari etkinliklere borçlu oldukları bilinmektedir. 1850'lerden sonra hızla gerçekleşen ticaretten bankacılık sektörüne geçiş, bankacılık faaliyetlerindeki kârlılığın ticaret karşısında hissedilir artışıyla kıskırtıldı ve 1870'lerde Rum-Ortodoks bankerlerin sayısının önemli derecede artmasıyla tamamlandı. İstanbul bankacılık camiasının 1875 sonrasındaki krizi, bileşiminde bir ayıklanmaya yol açtı. Krizin sonuçlarından başarıyla kurtulma, Yeorgios Zarifis, Teodoros Mavrogordatos ve Evgenios Evgenidis gibi belli bankerlerin girişimci profillerini yalnızca güçlendirmekle kalmayıp, İstanbul Rum-Ortodoks cemaati iş âleminin toplumsal hiyerarşisinde de önemli sonuçları beraberinde getirdi. Hızlı ve hayret verici ekonomik ve toplumsal yükseliş dönemini takip eden ve özellikle bankacılık imkânlarının hissedilir bir biçimde daraldığı dönemde, Osmanlı başkentinin toplumsal çevresinde krizi başarıyla atlatan Rum-Ortodoks bankerlerin görece güçlenişi, bir kudret belirtisi olarak yorumlandı ve iş âlemi hiyerarşisindeki yüksek konumlarının kalıcılığına hizmet etti. Bundan böyle toplumsal yükselme kolay olmayacaktı ve tüccar ve bankerler arasındaki mesleki ayrım toplumsal bir boyut da kazanıyordu; zira iki mesleki grup iş âleminin, genel olarak da Osmanlı toplumunun, sosyal hiyerarşisinde farklı konumlara tekabül ediyordu. Elbette bu boyutun, bizi bu iki mesleki grubun karşılıklı içerisinde bulunduğu neticesine götürmemesi gerekir. Aksine, mesleki işbirliği aralarındaki ilişkilerde kuraldı. Dahası, kendilerini bankerlerle aynı seviyede, en üst müteşebbis grubunun üyeleri olarak gören tüccar

carlar az değildi. Bununla birlikte, 19. yüzyılın son döneminde bankerlik kavramı, toplumsal ve mesleki başarı ve güçlü ekonomik konum ile eşanlamlı iken, ticaret âlemi büyük bir akışkanlıkla nitelenmeye devam ediyordu ve “tüccar” tabiri çok da bir şey de ifade etmiyordu. Bu bakımdan bu gruplar arasında yaptığımız ayırım anlamlıdır; tıpkı cemiyet üyelerinin bileşiminde tüccarların azalan varlığına karşılık bankerlerin istikrarlı mevcudiyetlerinin vurgulanması gibi.

Dikkate değer bir başka grup da devlet memurlarıdır. Söz konusu olan, cemiyette sürekli varlık gösteren yeni-Fenerli ailelerin üyeleridir. Osmanlı kamu görevlerinde dönemlere göre değişik konumlarda hizmet ettiklerinden, çoğu farklı özelliklere sahiptir. Ezici çoğunlukla söz konusu olan, yüksek devlet memurları ve keza Osmanlı bakanlıklarında veya devlet organlarında görevli memurlardır. Bütün tanınmış yeni-Fenerli ailelerin mensupları cemiyetin üyeleri olarak görünmektedir.* Aristarhis Stavrakis Bey,** Aleksandros Karateodoris Paşa,*** Savvas Yoannis Paşa, Mavrogenis Paşa**** en çok bilinen örneklerdir. Bu ailelerden, Tıbbiye muallimi olan Konstantinos Karateodoris, ikisi de sefir olan Aleksandros ve Dimitrios Mavrogenis, Aleksandros Aristarhis ve keza Şura-yı Devlet üyesi ve daha sonra da Sisam Beyi olan Kopasis Paşa, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyesi ve daha sonra Londra sefiri olan Konstantinos Antopulos, Osmanlı hükümetinin Osmanlı Bankası'ndaki temsilcisi olan Aleksandros Panciris, Hariciye Nezareti'nin üst düzey mensuplarından Nikolakis Siguridis Paşa ve Aleksandros Zambakis Paşa cemiyetin üyeleriydiler.

* 18. yüzyılda oluşan Fener aristokrasisinin devlet katındaki gücü 1821'deki Yunan ayaklanmasının ardından hayli zayıflıyor. Ancak yüzyılın ortasından itibaren Tanzimat reformlarıyla da birlikte Osmanlı idaresinde bazı güçlü Rum aileler yer bulmaya başlıyor. Bu ailelerin oluşturduğu topluluğa yeni fenerliler deniyor. (ç.n.)

** Tanınmış bir Fenerli aileden olan Stavraki Aristorhis, 1836'da İstanbul'da doğdu (öl. 1925). Şura-yı Devlet ve Meclis-i Ayan üyesi oldu. Bunların yanında, Patrikhane idaresinde önemli görevlerde de bulundu. DRCE'nin başkanlığını da yapan Stavraki Aristorhis'in çok sayıda bilimsel çalışması da vardı. (ç.n.)

*** Aleksandros Karateodoris (1833-1906) Tanzimat reformları çerçevesinde gelişen yeni Osmanlı Rum diplomat kuşağının en önemli temsilcisiydi. Babası (Konstantin Karateodoris) ve amcası, II. Mahmut ve Abdülmecit'in hekimliğini yapmışlardı. Mithat Paşa ile yakın ilişkisi bulunan Karateodoris 1874'te Roma elçisi olarak tayin edilir. İki yıl sonra da Hariciye Nezareti'nde nazır yordımcılığına atanır. Aleksandros Karateodoris uluslararası ününü ise Berlin Konferansı'nda (1878) Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmesiyle kazanır ve buradaki başarısından dolayı aynı yıl Hariciye Nazırı olur. Fakat kısa bir süre sonra Abdülhomit'in sadrazam Hayrettin Paşa'nın liberal reformlar yapılması önerilerini göz ardı etmesi üzerine istifa eder. (ç.n.)

**** Tıp eğitimi alan Spiridon Mavrogenis Paşa (1816-1902) II. Abdülhomit'in serttibiliğini yapmıştır. (ç.n.)

DRCE'nin faal olduğu dönem içerisinde üyesi olan Rum-Ortodoks üst düzey devlet görevlilerinin sayısı yirmi ikiye ulaşmaktadır.

Son olarak, konsolosluk memurları için bir şeyler söylemek gerekiyor. Bu kategori DRCE ile ilişkisini, cemiyet faaliyet gösterdiği müddetçe sürdürdü. Üyelerin toplamına oranla katılımları özellikle de 1880'li yıllarda yüksekti; daha sonra ise sayıları hissedilir ölçüde azaldı. Bununla birlikte, soru işaretlerine yol açan, bu oranın azalması değil, 1880'lere kadar cemiyetin diplomat üyeleri daha çok Avrupa diplomatik misyonlarından kaynaklanırken –ki bunların çoğu üst düzey memurlardı– 20. yüzyılın ilk on yılında cemiyetin diplomat üyelerinin sadece Yunan misyonundan olmasıdır. Gerçek şu ki, Alman sefiri von Bierstein, Fransız sefiri Constans ve İran sefiri Mirza Rıza Han gibi belli üst düzey diplomatlar DRCE'nin onursal üyesi olmayı sürdürdüler. Bununla birlikte, Yunanlılar istisna olmak üzere, diplomatların toplam varlığı, bir önceki döneme kıyasla hissedilir ölçüde zayıflamış gözükmektedir. Muhtemelen siyasi konjonktür bu mesafe alışı dayatmıştır; ancak bu yine de kanıtlanmayı bekliyor.

II. DRCE'nin bileşiminin bir ilk değerlendirmesi bizi daha başta benimsediğimiz varsayıma götürecektir. Cemiyet, iş dünyasının, bilim insanlarının ve eğitimcilerin bir görünme alanını oluşturdu. Buna paralel olarak buraya kadar, DRCE'nin üye yapısında gözlenen değişimler ve ayrıca onu oluşturan farklı grupların özel toplumsal ağırlıkları vurgulandı. Aca-ba söz konusu değişimler, İstanbul Rum-Ortodoks cemaatindeki daha genel bazı dönüşümleri mi yansıtıyordu? Bu varsayımın ortaya atılmasında-ki başlangıç noktası daha önce vurgulandı; fakat bu noktada bu konuyla ilgilenmemiz zahmete değerdir. Cemiyetin gelişimi Rum ticaret âlemine çok şey borçluyken, Rum sermayesinin ve özellikle de ticaretinin güçlendiği bir dönemde, cemiyet içerisinde tüccarların varlığının tedrici azalışı soru işaretlerine yol açmaktadır. Biyolojik değişimler elbette cemiyetteki tüccarların varlığının azalışına katkıda bulundu; fakat bu onu oluşturan bütün kategoriler için geçerlidir. Yaptıkları bağış ve yardımların miktarına göre Büyük Muhsin (*Megas Evergetis*) (1), Muhsin (*Evergetis*) (4), Büyük Hayırhah (*Megas Doritis*) (6) ve Hayırhah (*Doritis*) (25) olarak sınıflandırılan otuz altı kişiden 1909'da yalnızca yedisinin hayatta olduğunun altını çiziyoruz. Ancak soru hâlâ ortadadır: Neden İstanbul'un Rum iş âleminin geliştiği bir dönemde tüccarların cemiyetteki varlığı yenilenmemekle kalmayıp sürekli zayıflıyordu?

Bu soru, Rum tüccarların, ilk defa 1870'lerin sonunda gözlemlenen, cemiyete yardımda bulunmadaki isteksizliklerinde de karşımıza çıkar. Odiseas Yalemos, DRCE başkanı olarak Mayıs 1879'da yaptığı açılış ko-

nuşmasında, “son zamanlara kadar cemiyetlerle özel bir rica olmaksızın, şevkle ve kardeşçe işbirliği yapan soydaş servetinin daha büyük katkısını” ister ki, “böylece eskiden beri alışıktığı üzere, kendisi de eski milli çabaların mahsulü olan milletin manevi aristokrasisinin soyseverliğinin hakiki bir evladı olan cemiyete yardım etsin”.³ Yalamos geçmişte şunu savunmuştu: “[soydaş servetinin] katkısı ne zaman istendiyse büyük bir istekle ortaya kondu ve cemiyetin maarifperver soydaşlarca desteklenmesi... bir taraftan Adamantios Korais’i,* diğer taraftan da Zosimadisler** ve Aleksandros Vasiliu’yu yaratan iki sınıf arasındaki kutsal bağ ortaya koydu.”⁴

Bir yıl sonra, cemiyetin eğitim komisyonu, Makedonya ve Trakya’ya gerçekleştirdiği bir ziyaretten sonra DRCE’nin Rum tüccarlarca terk edilmesini vurgular: “Birçok umudun bağlandığı ve taşrada çok sayıda yoksul okulu destekleyen cemiyetimiz ise... milli eğitimimiz için yaptıkları cömertçe katkılarından ötürü hem kendisinin hem de milletin velinimetini olarak adlandırdığı ve isimlerini Yunan ve yabancı toprakların her ucunda hayranlık ve dualarla duyulması için çaba sarf ettiği evlatlarınca hiçbir şükran duyulmaksızın acımasızca terk edilmiş durumda... Cemiyetimiz şimdi dudaklarını sıkarak kör ve adaletsiz kaderine lanet okumak durumunda kaldı.”⁵

Belki konjonktür, bu neredeyse anlaşılmaz isteksizliğin açıklanmasına olanak sağlayabilir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbi birçok bölgede ticarete ağır bir darbe vurdu. Hele DRCE’nin çok sayıda kudretli finansörünün bulunduğu, İstanbul da dahil olmak üzere Doğu Trakya, savaşın sonuçlarını çok daha şiddetli hissetti. Üstelik Osmanlı devletinin 1875 sonrasın-

3 PEFSK, cilt 13, s. 31.

* “Yunan Aydınlanması” olarak adlandırılan 1821 ihtilali öncesi kültürel canlanmanın en önemli siması Adamantios Korais, 1748’de İzmir’de doğdu. Montpellier’de tıp eğitimi gördü. Fakat asıl ilgisi klasik filoloji alanındaydı. 1788’den öldüğü yıl 1833’e kadar ikamet ettiği Paris’te Yunanlıların kültürel ve eğitimsel düzeyini yükseltmeye çalıştı. Korais kendi toplumuna Yunanlılık bilinci aşmak için bitip tükenmez bir çaba gösterdi, bunun yanında da çağının en önemli hellenisti olarak bütün Avrupa’da ün kazandı. (ç.n.)

** Altı kardeş olan Zosimadisler (Ioannis, Anastasios, Teodosios, Nikolaos, Zois ve Mihail) 18. yüzyılın ortalarında Yanya’da dünyaya geldiler. Küçük yaştan itibaren İtalya ve Rusya’nın değişik yerlerine göç ederek ticarete atıldılar. Kısa sürede büyük servet edinen Zosimades biraderler varlıklarının çoğunu eğitim ve hayır işlerine vakfettiler. Bu çabalarının en önemlilerinden biri memleketleri Yanya’da finanse ettikleri ve kendi adlarıyla anılan Zosimades Mektebi’ydi. (ç.n.)

4 “İstoria tu Elliniku Filologiku Sillogu Kon/poleos [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi Tarihii]”, PEFSK, cilt 12, 1877-78, s. 9.

5 “Ekthesis tis Ekpedeftikis Epitropis [Eğitim Komisyonunun Raporu]”, PEFSK, cilt 13, s. 121.

daki mali krizi de DRCE'nin finansmanında buna denk düşen bir daralmaya yol açmıştı. 1875'ten sonra bağış kaynaklı yıllık gelirler neredeyse % 50 oranında azalırken,⁶ Cemiyetin Hristakis Zografos ve Yeorgios Zarifis gibi önemli finansörleri, yoksul okullara yönelik 400 liraya varan yıllık tahsisatlarını durduracaklarını ilan ettiler.

Bununla birlikte, sorun savaşın sona ermesinden ve Osmanlı kamu borcunun düzenlenmesinden sonra da devam etti. 1879-80'e ait hesaplaşma toplantısında cemiyet başkanı İroklis Vasiadis, "niye âlicenap ve cömert soydaşların beş yıllık ödentileri gecikiyor... niçin yazılı ve resmi sözler unutuldu?"⁷ diye sorarak cemiyetin olumsuz ekonomik durumunu kabul ederken, birkaç yıl sonra da DRCE'nin yirmi beşinci yıldönümünde yaptığı konuşmada büyük bağışlar ve rahat finansman devrini özlemle anımsar: "Ne mutlu yıllar! Cemiyet bu cömert hamilerini şükranla anımsamaktadır... Bu soyunu seven adamlardan bugün Konstantinopolis'te çok az kaldı."⁸

Yıldönümü konjonktürü belki de sorumluluk atfetmek için pek uygun değildi. Vasiadis, kendisinin 1880 yılına ait çalışmaların sona erişini için hazırladığı raporda dile getirdiği tespitleri atlamıştı. Bu raporda vurguladığı üzere, birkaç yıl öncesine kadar "her şey iyi gidiyordu... Ancak çare bulunmaz, maymun iştahlı ve nazar değdiren bu şeytan, beş yıldır eğitim ve servet arasındaki ahengi alt üst etti. Birden bire ve herhangi bir neden olmaksızın yoksul mektepler için yardımda bulunanlar yıllık tahsisatlarını kestiler; öne sürdükleri mazeretlerin aksine o zamandan beri de servetleri ikiye, üçe katlandı".⁹ Dahası Vasiadis, bu isteksizliği *Kerdoos Ermis*'in çoğu taraftarının* cemiyet aydınlarınca iteklenmelerine duydukları tepkiye bağladı. "Burada sözü geçen dürüst olanlar, inisiyatif almayı arzu etseler de cemiyetin faaliyetlerine katılmak istemiyorlardı; çünkü ne yapsalar her zaman ikinci sırada olacaklarını, zira birinciliği cemiyetçilerin (cemiyetlerde çalışanları böyle anıyorlardı) alacağını belirtiyor, parayı siz verecek şan ve şöhrat ise cemiyetçilere kalacak diyerek finansörleri cemiyetlere para ayırmamaya davet ediyor ve cemiyetler hak-

⁶ Age, s. 13.

⁷ PEFSK, cilt 15, s. 25.

⁸ *Ikosipendaetiris*, 1861-1886, "Logos Irokleus Vasiodu", 19/09/1886, PEFSK, cilt 15, 1887, s. 13-14.

⁹ "Logos Irokleus Vasiodu kota to likson etos ergosion tu Sillogu [Cemiyetin Sona Eren Yıldoki Faaliyetleri üzerine İroklis Vasiodis'in Nutku]", PEFSK, cilt 15, s. 83.

* Kerdoos, yani kâr getiren sıfatıyla anılan Hermes, Antik Yunan'da ticaretin ve kârlı alış verişin tanrısı olarak da kabul ediliyordu. Burada tanrının taraftarlarından bahsedilirken kastedilen ticaret erbabıdır. (ç.n.)

kında kötü sözler sarf ederek yozlaştıklarını ve artık bir işlev göremeyebileceklerini ifade ediyorlardı.”¹⁰

Ticaret âlemiyle DRCE arasındaki ilişkilerin kademeli olarak zayıflaması, bir sonraki dönemde de devam etti. Ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin kayıtlarının silinmesinden kaynaklanan cemiyet üyelerindeki azalmayı yeni kayıtlar dengeleyemiyordu. 20. yüzyılın başında yaklaşık olarak kırk yeni kayıt vardı; ancak 1890’daki 394 üyeye mukabil, 1905’te üyelerin toplam sayısı ancak 255’e ulaşıyordu ve 1911’de bu sayı daha da düştü. Yeni üyelerin yarısının aydınlar, eğitimciler ve bilim insanlarının saflarından ve ancak kalanının iş âleminin gelmesi de kayda değerdir. Bu, daha önceki üç on yılın eğilimlerinin açık bir biçimde tersine dönmesi demektir. Görülüyor ki bu geç dönemde cemiyet önderliği özellikle ticaret dünyasından yeni üye kayıtlarıyla cemiyeti güçlendirmeyi hedefliyordu. Zaten DRCE’nin temel ilkesi, yani Rum zenginliğiyle aydınların güçlerini birleştirme çabası, açık olarak terk edilmemişti. Böylece DRCE Başkanı Yeorgios Apostolidis, kararların bireyselliğini ve ticaret âleminin bağış mantığından kopmasını vurgulayarak üye sayısının 500’e çıkarılması olası olduğunu savunuyordu: “Şimdi cemaatin her ferdinin gizli küçük güçlerinin daha fazla derlenip toplandığını savunmakta yanılmadığımı zannediyorum. Herhangi bir toplumsal ihtiyaç için bağışta bulunan zenginlerin örneği elbette iyi ve cesaretlendiricidir; ancak her cemaat mensubunun fedakârlığı daha sistematik bir organizasyon ve disiplinle ortaya konduğunda... çok daha yüksek ve düzenli bir sonuç ortaya çıkar.”¹¹

Apostolidis’in ihtirasları netice vermedi ve daha önce de vurguladığımız gibi, ticaret âleminin büyük bir bölümünün cemiyetten uzaklaşma eğilimi tersine dönmediğinden üye sayısı da artmadı. Üyelerin azalması gelirlerin de azalması anlamına gelirken, gelişen kuşku ise cemiyeti birçok olağandışı bağıştan mahrum bırakıyor ve önderliği ekonomik durumu düzeltmek için sık sık konserler organize etmek ve cemiyetin mekânlarını kiralamak gibi yollara başvurmak zorunda bırakıyordu.

Fakat bu isteksizliği Rum iş âleminin bütününe atfetmek haksızlık olacaktır. Cemiyetin güçlü finansörleri, faaliyetlerini desteklemeye ve finanse etmeye devam ettiler. Yeorgios Zarifis, Hristakis Zografos, Stefanovik Skilitsis gibi İstanbul’un önde gelen ekonomik aktörleri cemiyetin etkinliklerini finanse etmeye hiçbir zaman son vermediler. Sadece Hristaki Zogra-

¹⁰ Age, s. 84.

¹¹ “Logodosio ton kota to 41 sillogikon etos 1901-1902 peprogmenon tu Sillogu [Cemiyetin 41. Yılındaki 1901-1902 Faaliyetleri Hakkında Hesap Verme]”, *PEFSK*, cilt 28, s. 72.

fos, Yeorgios Zarifis, Andreas Vallianos, Menelaos Negropontes, Konstantinos Karapanos, Dersaadet Bankası ve Avusturya-Türk Bankası'nın DRCE'ye olağanüstü olarak 1.200 liradan fazla bir para verdiği, tanınmış bankerlerin 1870'lerdeki önemli bağışları değildir yalnızca söz konusu olan. Sözünü ettiğimiz, aynı şahısların cemiyetin yeni binasının inşası için bağışladıkları da değildir sadece. Asıl olarak söz konusu olan, 1880 sonrasında ve hiç değilse 19. yüzyılın sonuna kadar, tanınmış Rum-Ortodoks ailelerin olağanüstü katkılarıdır. DRCE'nin ekonomik darlık dönemindeki bu katkılar, genellikle üyelerin aidatlarının ödenmesinde karşılaşılan gecikmeden kaynaklanan açıkları kapatmak için elzemdi. 1885 ile 1899 arasındaki dönemde Andreas Singros 410 lira katkıda bulundu, Stefanos Zafropulos 180 lira bağışladı, Zarifis ailesi 870'i Yeorgios Zarifis'in vasiyetinden olan toplam 1.011 lira, tüccar N. Tamvakos ise en azından 150 lira bağış yaptı. Elbette bu miktarlara müsabakalar için yapılan katkılar ve daha önce değindiğimiz vasiyetlerden kaynaklanan gelirleri katmadık.

20. yüzyılın ilk on yılında olağanüstü katkıların hissedilir ölçüde azaldığı bir gerçektir. Nikolaos Zarifis'in 21 liralık ve keza Ioannis Pesmazoglunun gene aynı miktardaki bağışı hariç tutulursa, cemiyetin kasasının hareketinde kayda değer başka bir olağanüstü bağış ortaya çıkmamaktadır. Cemiyetin çoğu velinimetinin vefatıyla DRCE'nin eğitim hedefleriyle ilgili para ihtiyacının hissedilir derecede azalması ve belki de bağış kavramının değişimi, olağanüstü katkıların hissedilir ölçüde azalmasını muhtemelen açıklıyor. Buna mukabil, yaptığımız tespit değişmiş gözüküyor. DRCE İstanbul'un tanınmış Rum-Ortodoks ailelerinden önemli yardımlar gördü. Dolayısıyla başkanların hesap gösterme konuşmalarında sıkça kaydedilen, cemiyetin "Rum zenginlik"çe desteklenmesindeki isteksizlik, onun bütününe değil bir kısmını, bilhassa da orta ve alt kesimlerini ilgilendiriyordu. Acaba bu isteksizlik tüccarların DRCE'ye katılımındaki tedrici düşüşle bağlantılı olarak farklı bir biçimde yorumlanabilir mi?

Eğer bu varsayım doğruysa, cemiyetin içerisinde faaliyet gösterdiği toplumsal çevrenin başka bir açıdan da incelenmesi gerekir. Rum-Ortodoks cemaatinin orta sınıfında gözlenen farklılaşma derecesinde bu sınıfın daha kalıcı bir karakter edindiğini varsaymak mantıklı mıdır?¹² Bir bakıma

12 Orta sınıf, burada burjuva sınıfı terimiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Yoğun toplumsal hareketlilik ortamında özellikle oluşum ve yeniden üretim süreciyle ilgili olarak bu sınıfın tanımlanmasında karşılaşılan belirsizliği veri olarak aldığımızda, burada alternatif olarak kullanılan orta sınıf terimi elastiki olmak gibi bir avantaja sahiptir; zira sadece dar anlamda müteşebbisleri kastetmeyip, farklı mesleki yönelime, toplumsal statüye, gelir ve toplumsal konuma sahip çok daha geniş katmanları kapsayabilmektedir.

bu soru, orta sınıfların Avrupa'daki gelişimiyle ilgili daha genel meseleleri yansıtmaktadır. Avrupa'da orta sınıflar içerisinde güçlü bir toplumsal farklılaşma olduğu, özellikle de bu sınıfın, toplumsal konumlarını pekiştirmek için aristokraziyle bağlantılanan yüksek kesimleri söz konusu olduğunda, sık sık vurgulanmaktadır.¹³

Fakat, orta sınıfların kolektif ideolojik ve toplumsal kimliği zenginlik, ekonomik çıkar ve meslekten kaynaklanan farklılıklardan bağımsız olarak işleyen bir kurumlar ağı (*enoria* [kilise bölgesi-ç.n.], hayır cemiyetleri, siyasi cemiyetler vs.) vasıtasıyla da muhafaza edilmiş görünmektedir ve bu anlamda da aristokraziye kalıcı ve artan bir katılma eğilimi tespit edilmiş değildir. Dahası, akrabalık ve evlilik stratejileri de orta sınıfların dağılmasından çok bütünleşmesi yönünde işliyordu.¹⁴

Bu teorileştirmelerden ortaya çıkan orta sınıfların parçalanması veya bütünlüğü ikilemi, bize göre, bu şekilde ortaya konulduğu düşünülenlerce dahi kategorik olarak ortaya konulmamaktadır. Bu konumların değerlendirilmesine geri dönmeyi istemeksizin, parçalanma ve bütünleşme süreçlerinin birbirlerini ne dışladıklarını, ne de karşı karşıya geldiklerini vurgulayacağız; zira çoğu kez bütünsel bir toplumsal tabakalaşma süreci çerçevesinde bunlar bir arada yer almaktaydılar. Gene de bu son varsayımı başlangıç noktası olarak alarak Osmanlı başkentinin Rum burjuva sınıfıyla ilgili bazı düşüncelere geçmek ilginç olacaktır.

Kişisel kanaatimize göre, birbirine paralel olan parçalanma ve bütünleşme süreçleri bütün büyük kent merkezleri ve özellikle de İstanbul'da ortaya çıktı. Bu süreçleri belirleyen parametreler, Rum-Ortodoks orta sınıfı oluşturan parçaların bütününe ilgilendirse de her zaman aynı değildi ve aynı yoğunlukta etki de etmiyorlardı.

Rum-Ortodoks burjuva sınıfının bölümlerine (yüksek, orta ve alt) değinmek, Osmanlı başkentinin bütün burjuva nüfusunu ilgilendirdiğini varsaydığımız bir yorumu zorunlu kılıyor. Bu bölümlere kimin ve kaç kişinin ait olduğunu kesin bir biçimde belirlemek, gerekli veriler elimizde olmadığından mümkün değildir. İleride göreceğimiz üzere, bileşenlerinin soyadları ve keza ekonomik ve toplumsal hegemonyalarıyla belirlenen üst kesimin tersine, diğer iki bölüm neredeyse tamamen sayısal önemi olan,

13 J. M. Wiener, *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit*; A. Moyer, *The Persistence of the Old Regime*; P. Pilbeam, *The Middle Classes in Europe, 1789-1914*.

14 S. Gunn, "The Failure of the Victorian Middle Class", J. Wolf ve J. Seed, der., *The Culture of Capital*, s. 17-41. Manchester 1990. E. Hobsbawm, *The Age of Empire*, Londra, s. 165-191.

anonim ve önemsiz kişilerden oluşuyordu. Bu iki kesim hakkında sahip olduğumuz bilginin azlığı sadece sınırlı bir anlatıma olanak tanıyor. Ortaya çıkmaları esas olarak ticaretin ve hizmet sektörünün serbest ticaret ortamında gelişmesiyle bağlantılıdır. Bu kümeler ikincil sektörden çok daha erken geliştiler. Burjuva sınıfın orta ve alt kesimlerine dahil olmanın başlıca kıstası, onları “aşağı” toplumsal gruplardan sembolik olarak ayırt eden bir değerler ağı ve pratiklerinin benimsenmesi yoluyla katılma isteğinin varlığıydı. Mesleki yönelim –örneğin avukatlar, doktorlar, simsarlar, tüccarlar, muhtemelen toplumsal tanımlamanın iyi bir göstergesi olmakla beraber– görece geç gelişme kaydeden mesleklerle sınırlı tutulursa yeterli olmaz. Benzer katılım taleplerine, rekabet ve iş dünyasındaki modernleşmenin meydan okumasıyla karşılaşmaya başlamışlarsa da lonca mensupları da sahip olmuş olmalıdır. Osmanlı başkenti için de geçerli olan toplumsal hareketliliğin bir sonucu olarak, meslek seçimine dayanan ayrımlar pek de kuvvetli değildi. Yeni mesleklerin bazı aileler veya küçük gruplarca tekel altına alınması gücü. Meslek seçiminin oluşturduğu zayıf kıstasın tersine, eğitime ve cemiyetlere ulaşma, orta tabakalar topluluğuna katılımın daha kuvvetli kriterleri olarak vurgulanmalıdır. Eğitim sisteminin ve cemiyetlerin gelişiminin Osmanlı başkentinde orta tabakaların genişlemesinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği aşîkârdır.

Elbette bu katılım tek boyutlu olarak yorumlanamaz. Eğitim ve kolektif etkinlik, yalnızca “aşağı” toplumsal tabakalardan ayırt edilmeye imkân tanımakla kalmıyor, orta tabakadan ailelerin evlatlarının hem mesleki kariyerlerine hem de toplumsal yükselmelerine faydalı olacak bazı yeni değer ve fikirlerin kabulüne dönük bir isteği de yansıtıyordu.

Bununla birlikte, orta sınıfa katılmak için (kendini) tanımlamaya izin veren koşullara ve kıstaslara ulaşırsak da, özellikle alt ve orta dilimler bakımından birçok nokta belirsiz kalmaya devam ediyor. Ayrım düzeyleri ve dolayısıyla da Rum-Ortodoks burjuva sınıfın orta ve alt kesimleri içerisindeki ayrım kriterleri büyük bir sorun teşkil etmeyi sürdürüyor. Böylelikle örneğin eğitime katılım, bütün okulların aynı toplumsal ağırlığa sahip olmadıklarından hareketle, okul tercihi kriteri temel alınarak yeniden değerlendirilebilir.¹⁵ Fakat bu noktada, daha önce de belirttiğimiz sınırlamalar-

¹⁵ İstanbul toplumunun sosyal katmanlaşmasının görece sabitleşmesinin eğitim alanında nasıl fark edilir olduğunu görmek ilginçtir. 20. yüzyılın başlarında okul sisteminin yayılması ve geniş katmanların buna ulaşma imkânları, İstanbul ekonomisinin gelişimi ile birlikte, eğitimde belli ihtiyaç farklılaşmaları doğurdu. Heybeliada (Halki) Helen Ticaret Okulu müdürü Nikolaos Kopetanakis DRCE'nin 1908'de organize ettiği eğitim konferansındaki sunuşunda, halk sınıflarının çocuklarını *gimnasion*'la-

la birlikte, Rum-Ortodoks orta sınıfın üst, orta ve alt kesimlerden oluştuğu varsayımıyla yetineceğiz.

Rum-Ortodoks orta sınıfın konumu, başka bir etkenle ilişkili olarak da değerlendirilmelidir. İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sair merkezlerinin burjuva toplumunu karakterize eden bir hususiyet bulunmaktaydı: Orta sınıflarda milliyetin ve dinin yol açtığı ayırt edici parçalanmışlık. Başka bir deyişle, mensuplarının orta sınıfı oluşturduğu bir Rum-Ortodoks, bir Ermeni ve bir Yahudi cemaatinin varlığı. Acaba bu düzeylerde meydana gelen farklılıklar, iktisadi girişimlerle mesleki ve kültürel yönelimin neticesinde oluşan ortak topluluğu engellemeye muktedir miydi? Bu sorunun yanıtı basit değildir; çünkü öyle görünüyor ki, orta sınıfın farklı kesimleri bu düzeylerin ağırlığını farklı biçimlerde algıliyordu. Bununla birlikte, hiç olmazsa etnik-dinsel cemaatlerin orta sınıfı oluşturan kesiminin en üst bölümlerinde temasların sık olduğu savunulabilir ve denilebilir ki, bu kesim kalıcı ve kozmopolit bir karakterle ayırt edilmekteydi. Kudretli Rum-Ortodoks aileler, Osmanlı başkentinin Ermeni, Yahudi, Levanten ve Avrupalı aileleriyle sık sık sosyal ve mesleki ilişkiler kuruyorlardı. Kârlı ekonomik işbirliği beklentileri, bu ilişkilerin kurulmasında belki de temel saiki oluştuyordu. 1879'da Osmanlı borcunun düzenlenmesini dayatan Galata bankerleri topluluğunun bileşimi buna iyi bir örnektir. Bu gruba, Rum-Ortodoks banker camiasının seçkin isimleri (Yeorgios Zarifis, Leonidas Zarifis, Antonios Mavrogordatos, Stefanovik Skilitzis ve Zorzis Koronios), İstanbul'un en tanınmış Yahudi bankerleri olan ve muhtemelen başka Yahudi çıkarlarını da temsil eden Solomon Fernandez, Osmanlı Bankası'nın temsilcileri Foster, Devaux ve von Haas ile tanınmış Britanyalı banker ve Evgenidis'in Esham ve Kambiyo Şirketi'ndeki ortağı Alfred Baker katılıyordu. Ancak 1870'lerde ve daha sonra kurulan çok sayıda değişik adlı anonim şirket-

ro [idodilere-ç.n.] göndermeleri hususunda cesaretlendirilmemeleri ve ilk eğitim ve meslek okullarıyla sınırlandırılmaları gerektiğini savunuyordu. Tersine, *gimnasion*'ların daha seçici bir toplumsal karakter kazanmaları gerekmektedir: "*Gimnasion*'ların amacının tek ve biricik olması gerekir. Bu da, toplumsal organizmada önder sınıf olan, en yüksek manevi ilgilere sahip olan ve geçmiş kuşakların bize miras bıraktığı manevi hazineleri geliştirmeye muktedir olacak şekilde yetiştirilmesi gereken yüksek sosyal tabakadan çocuklara genel ve kapsayıcı bir eğitim vermektir. Bu sosyal tabakaya ait olan *gimnasion* öğrencileri, yakın gelecekte bilim adamlarını, büyük tüccar ve bankerleri, büyük sanayicileri, kısacası bütün alanlarda toplumun önder sınıfını oluşturmacaklardır; elbette gereken eğitimi almış olarak." Praktiko ton Ekpedeftikon Sinedrion [Eğitim Konferanslarının Tutanakları], 1907-1908, *PEFSK, Parartima* [Ek], cilt 31, s. 150.

lere şöyle bir göz atmak da, iş ortaklığının güçlü kozmopolit karakteri hususunda ikna edicidir.

Üstelik Rum-Ortodoks üst tabakası gibi, diğer iki cemaatin üst tabakası da kendi etnik-dinsel topluluklarını kaderlerine terk etmediler. Hayır-severlik, okulların ve yoksulların maddi açıdan desteklenmesi ve zaman zaman abartı noktasına varan aynı tipte başka etkinlikler, bu katmanların kendi toplumsal misyonlarını algılayış biçimlerini yansıtmaktadır. Nihayet, bu aileler kendi topluluklarını güçlendiren ve yoğun bir Avrupa yönelimine sahip olan bir hayat tarzını paylaşıyorlardı. Batı ile ilişkiler, dil öğrenme ve Avrupa toplumlarının “iyi” sınıflarına benzer davranış ve zihniyet biçimlerinin benimsenmesiyle sınırlı kalmıyor, ailelerin evlilik ve iş etkinliklerinin zorunlu kıldığı yer değiştirmeler vasıtasıyla Batı Avrupa’ya ulaşmalarıyla da pekişiyordu. İstanbul’un kudretli müteşebbis aileleri arasında etnik-dinsel karakteristiklerden bağımsız ortak bir topluluk düzeyinin oluşumunun altı çizilebilir. Bu topluluk, bu aileler arasındaki toplumsal ilişkilerin güçlenmesine ve İstanbul’un bu biricik kozmopolit çevresinin oluşumuna katkıda bulundu.

Yine de bu saptamalar, orta sınıfların toplumsal oluşum süreçlerinin anlaşılması için yeterli değildir. Kozmopolitizm yüksek tabakanın çehresinin temel toplumsal karakteristiğini teşkil ediyorduydu da, üst tabakaların paylaştığı değer ve tutumların çoğunun, etnik-dinsel temelden bağımsız olarak, orta sınıfların diğer kesimlerine de tamamen yabancı olmadığını eklememiz gerekiyor. Dil öğrenmek, eğitimin toplumsal yükselmenin bir vasıtası olarak kabul edilmesi ve ayrıca toplumsal ve kültürel gösteriler, 19. yüzyılın sonlarında, küçük şehir merkezlerinde dahi orta sınıfların ortak alanlarını oluşturdular.¹⁶

Azınlıkların ve Rum-Ortodoks cemaatinin Osmanlı İmparatorluğu’nun okul ağlarındaki güçlü varlığı özel bir ilgi uyandırır. Ancak Rum okullarına katılım anlaşılır bir durumken, özel okullara devam etme daha da ilgi çekicidir. 1909 yılındaki eğitim konferansı esnasında, Rum ilköğretimine yabancı dil eğitiminin dahil edilmesinin hararetli taraftarı Minas

¹⁶ Bu karakteristiklerin tespiti bizi, boş zaman kovrominin ve onun kullanımının orta sınıfların orta tabakaları nezdinde çoktan biçimlenmiş olduğu sonucuna götürür. Dönemin gazetelerine şöyle bir göz atıldığında, örneğin tiyatro kumpanyalarının küçük kent merkezlerinde dahi coşkuyla karşılandığına rastlanılabilir. Örneğin Bandırma’daki *Levant Herald* muhabiri bir tiyatro temsilinin başarısını şu sözlerle yorumluyordu: “Vu la manque absolu de distractions chez nous l’évenement que je mentionais plus bas est comme... une oasis dans une desert.” [Eğlenceden tamamen yoksun olduğumuzdan, yukarıda bahsettiğim hadise... çölde bir serap gibidir -ç.n.] (*Weekly Budget*, 8 Şubat 1908).

Avthentopulos, yabancı diller öğrenilmesi ihtiyacının birçok Rum ailesini, evlatlarını Avrupa okullarına göndermeye sevk ettiğini savundu: “Buradaki eğitim hakkında istatistiklere sahip olmamız gerekirdi ki, Pera’daki otuz yabancı okulu kimin beslediği dehşetle öğrenilsin.” Avthentopulos’un değerlendirmelerini en azından Robert Koleji mezunlarının sayısı doğrulamaktadır. Kolejin 1906-1912 dönemindeki 137 mezunundan 63’ü, çoğu İstanbul’dan ve keza ülkenin başka yerlerinden gelen Rumlardı.¹⁷ Elimizde bulunan kayıtlardan, bu okullardaki çoğu öğrencinin orta sınıfın sadece üst tabakasına mensup ailelerden gelmediği sonucu çıkıyor. Demek ki birçok bakımdan üst kesimler “Avrupalı” yönelimi tekellerine almış değillerdi ve bu, orta sınıfların bütünüünün kolektif kimliğinin bir parçası haline gelmişti.

Bu tespit, orta tabakaların temel topluluk düzeyini oluşturuyor olsa da, burjuva sınıfın üst tabakaları arasında, ekonomik konjonktür ve bu kesimlerin kozmopolit çehresinin dayattığı ilişkilerin ötesinde, daha kalıcı ve esaslı ilişkilerin oluşmasını önleyebilmesi güçtü. Tersine, kanaatimizce böyle bir sürecin geçersizleşmesinde en büyük etken, bu kesimlerin kendilerini çevreleyen etnik-dinsel cemaatten kopmaya ne istekli olmaları ne de buna teşebbüs etmeleriydi.

Din, hem Rum-Ortodoks, hem Yahudi ve hem de Ermeni ailelerin, toplumsal düzeyde aralarında muhafaza ettikleri yakın ve yoğun ilişkilere rağmen, evlilikler aracılığıyla bağlanmalarını olanaksız kılarak, etnik-dinsel grupların üst tabakaları arasındaki ilişkilerin güçlenmesini olağanüstü derecede zorlaştırıyordu. Din engeli muhtemelen, daha sıkı ilişkilerin oluşmasında ve kendisini oluşturan unsurların dar etnik ve dinsel ufuklarını açacak bir toplumsal grubun pekişmesinde en güçlü caydırıcı etkeni oluşturmuştur. Ancak bu grupların evlilikler aracılığıyla ilişkilerinin pekişmesini engelleyen sadece din değildi. Bu grupların farklılaşması, özellikle bu dönemde vurgulanan etnik-dinsel mirasları boyutuyla da takviye oldu. Dil, aralarındaki ilişkilerde hiçbir zaman önemli bir engel oluşturmaya da –her zaman için Fransızca veya İngilizce anlaşabilirlerdi– İstanbul’un tanınmış ailelerinden hiçbiri kendi özel etnik-dinsel kimliğinden ödün vermede istekli görünmedi.

Bu grupların “Yunanlılıklarını”, “Yahudiliklerini” ve “Ermeniliklerini” algılama biçimlerinden bağımsız olarak, etnik-dinsel düzeyde farklılaşmanın muhafaza edilmesini dayatan çok daha önemli sebepler vardı. Bu aile-

¹⁷ Levant Herald, *Weekly Budget*, 16/06/1906, 15/06/1907, 20/06/1908, 19/06/1909, 19/06/1910, 17/06/1911, 15/06/1912.

lerin çoğu, cemaatlerinin yönetimine hissedilir ölçüde katılıyor ve kendi kilise makamları ve keza Osmanlı iktidarıyla yakın işbirliği içerisinde bulunuyorlardı. Bir bakıma kendi cemaatlerinin doğal dünyevi liderliğini oluşturuyorlardı ve özel etnik-dinsel kimliklerinin korunması, bu önderlik konumunun devam ettirilmesinde belirleyici bir etkeni.

Bu düşüncelerden yola çıkarak, İstanbul toplumunun etnik-dinsel gruplarının üst tabakaları arasındaki farklılaşmaların muhafaza edildiği ve bunların bu gruplar arasında oluşan topluluğu takviye eden öğelerden daha güçlü olduklarını savunabiliriz. Bu noktadan hareketle, orta sınıfların toplumsal kuruluşunun bunlara tekabül eden orta katmanlarda hem dikey hem de yatay biçimde doğrudan referans bulduğunu varsaymak isabetli olacaktır. Üst tabakalar sadece aralarındaki ilişkilere göre değil, ait oldukları etnik-dinsel grupların orta sınıflarına göre de işliyorlardı.

Bu analizin ortaya çıkardığı sonuç, Rum-Ortodoks orta sınıfın hem daha geniş bir bütünün parçası olarak hem de kendi hiyerarşisi ve katmanlaşması olan özerk bir alt küme olarak kavranabileceğidir. Rum-Ortodoks orta sınıfı görece özerk bir oluşum olarak kuran ilişkilerde, etnisite ve din-den kaynaklanan cemaatin güçlü bir etken oluşturduğu savunulabilir. Bununla birlikte, bu topluluk daha önce bahsettiğimiz kısıtlamalara tabiidir: Bu sınıfın bünyesinde hem bütünleşmeyi pekiştiren hem de parçalanmayı besleyen süreçler gözlenir.

Bu noktada ortaya çıkan soru, Rum-Ortodoks orta sınıfın kolektif kimliğini güçlendiren mekanizmaların işleyişiyle ilgilidir. Bu süreçleri, hem bütünleşmeyi hem de parçalanmayı takviye eden mekanizmalardan doğrudan bahisle incelememiz faydalıdır. Cemiyetler ve kurumlar ağı ile eğitim ve *enoria*'ya katılım, orta katmanların bütünleşmesi yönünde işlediler ve kendilerine bu sınıfların bileşenlerinin tamamının katıldığı, temel bütünleşme mekanizmalarını oluşturdular. Orta sınıfın kültür ve eğitim hayatına müdahalesinin incelenmesi yoluyla ortaya çıkan görüntü, toplumsal ve kültürel hayatın bütün alanlarına katılımı vurgular: Fukara için aşevi tesisi, hastane bakımı ve anaokulu kurulup okulların finanse edilmesinden, burs verip cemiyetlerin, kurumların vs. iktisadi olarak desteklenmesine kadar.¹⁸ 19. yüzyılın son otuz yılında hissedilir ölçüde yoğunlaşan bu faaliyetler, bildiğimiz kadarıyla hiçbir zaman talep edilmemiş olan her-

18 K. Mamoni, "Les associations pour la propagation de l'instruction greque a Constantinople 1860-1920", *Balkan Studies* 1975, 16 (1), ve Reşat Kasaba'nın ilginç makalesi "Economic Foundations of a Civil Society", Princeton Üniversitesi Yunan çalışmaları programının 1990 Nisan'ında düzenlediği "The Social and Economic History of Greeks in the Ottoman Empire" konferansının basılacak tutanaklarındaki tebliğ.

hangi bir devlet yardımı olmaksızın, tamamen orta sınıflar tarafından finanse edilmiştir.

Bu müdahaleler açıkça bütünleşme yönünde işlemler de, sık sık cemaatin sadece belirli üyelerinin sunabilecekleri bir biriciklik unsuru içeriyorlardı. Bu farklılaşmalar belki de dönemin basınında sıkça rastladığımız “Büyük Muhsin”, “Muhsin”, “Büyük Hayırhah” ve “Hayırhah” ayrımı temelinde bulunuyordu. Ekonomik katkı iktisadi güç ölçüsündeydi ve kişinin orta katmanlar hiyerarşisindeki toplumsal konumunun altını çiziyordu. Filibe’de Zarifion Mektebi’nin kurulmasını ve Zarifi ailesinin yılda 1.000 liralık bir meblağla buna katkıda bulunmasını, keza Tarabya’daki idadının aynı ailece finanse edilmesini, Hristaki Zografos’un Stavrodromi’de [Galatasaray] bir erkek okulunun inşası için yaptığı 10.000 liralık başışı, E. Evgenidis’e 10.000 frank ve yüklü yıllık mali desteğe mal olan İstanbul’un muhtaçları için büyük bir aşevinin oluşturulmasını¹⁹ veya nihayet başkentin hayır müesseselerinin T. Mavrogordatos’un mirasından 10.000 lira ile finanse edilmesini örnek olarak anabiliriz.²⁰

Dolayısıyla, cemaatin kültür ve eğitim faaliyetlerine yapılan ekonomik katkı orta tabakaların ortak bir etkinliğini oluştursa da, yapılan bağışların miktarı Rum-Ortodoks cemaati üyelerinin farklı ekonomik güçlerini yansıtıyordu. Bu cemaat müreffeh ve iş âlemi ile yeni dinamik mesleklerle sıkı bir biçimde bağlantılı olabilirdi; ancak aynı zamanda her düzeyde zenginliğin eşitsiz dağılımına da niteleniyordu. Özellikle orta katmanlarla ilgili olarak servet farkı, toplumsal farklılaşmanın güçlü bir etkenini oluşturuyordu. Fakat orta sınıfların parçalanmasını düzenleyen düzeylerin sadece servetin eşitsiz dağılımında değil, evlilik stratejilerinde ve dar anlamda burjuva hayatın kurulmasında, yani orta sınıflarda toplumsal hiyerarşiyi muhafaza etmekle kalmayıp, bunun temsilini de tatminkâr ölçüde sunan mekanizmalarda aranması gerekir.

Bu noktada esasen üst tabakaların evlilikler aracılığıyla konumlarını güçlendirme imkânlarından ve daha nadir olarak da aşağı orta katmanların aynı yolla toplumsal olarak yükselmelerinden bahsediyoruz. Evlilik aracılığıyla yukarıya doğru toplumsal hareketlilik bir zaman sonra elbette sınırlandı; zira burjuva tabakaların başlangıçtaki akışkan toplumsal yapısı, zamanla katılaşmaya ve daha fazla hiyerarşik bir nitelik kazanmaya başladı. Elbette evlilik stratejileri, orta sınıfların üst tabakasıyla, belli bir ağırlığa sahip bir toplumsal grup olarak Osmanlı başkentinde mevcut olmayan

¹⁹ *Weekly Budget*, 21/09/1907.

²⁰ *Weekly Budget*, 29/01/1911.

aristokrasi arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik değildi. Toprak sahipleri tabii ki mevcuttu; ancak Osmanlı toplumundaki konumları Avrupa'daki klasik aristokrasinininkinden bir hayli farklıydı; dahası çoğunluğu Müslümandı ve tanım itibariyle Rum-Ortodoks burjuva sınıfla hısımlık için uygunsuzdu.

Üst tabakanın evlilik stratejileri, asıl olarak kendi aralarında evliliklere ve ikincil bir düzeyde, toplumsal olarak eşdeğer addedilen İstanbul'un yeni Fenerli aileleri ile hısımlığa ilişkindi.

Var olan çok sayıda örnekten, tanınmış ailelere ilişkin olan bazılarını sunacağız. İlki, aralarındaki iş ortaklığı Yeorgios Zarifis ile Zafiropulos'un kızı Eleni'nin evliliğiyle tasdik edilen Zafiropulos ve Zarifis ailelerine ilişkindir. İki ailenin evlilik stratejileri ekonomik ve toplumsal profillerini güçlendirme isteği ve son tahlilde kendileri ve İstanbul toplumundaki yerleri hakkında sahip oldukları imaj tarafından belirlenmeye devam etti. Böylece Yeorgios Zarifis'in oğulları Leonidas, tüccar Yeorgios Nikolopulos'un kızı Froso Nikolopulu ile, Periklis ise Fani Rodokanaki ile evlendiler. Yeorgios Zarifis'in kızı, Tuna'nın tanınmış armatörü Odisseas Negreponte'nin oğluyla nikâhlandı. Fakat evlilik stratejilerine ilişkin yönelimin en kuvvetli göstergesi, Leonidas Zarifis'in kızı Eleni'nin banker ve İstanbul'un en tanınmış müteşebbislerinden Evstatios Evgenidis'in oğlu Stefanos Evgenidis ile evliliği oldu.²¹ Uzun bir iş ortaklığını perçinleyen bu evlilik, Osmanlı başkentinde birinci sınıf bir toplumsal hadise teşkil etti.

Zarifis ailesiyle bağlanmasından önce Evgenidis ailesinin durumu da buna benzerdi. Banker Anastasios Evgenidis, İstanbul'un tanınmış bankerlerinden birinin kızı olan Marietta Agelastu ile nikâhlandı. Oğulları Evstatios, annesi Skilitzi soyundan olan Maria Sekiari ile evlendi. Üç çocuklarından ikisi meşhur müteşebbis ailelerin üyeleriyle evlendiler; Stefanos Eleni Zarifi ile Marietta ise Marsilya'nın tanınmış işadamı ve Yeorgios Zarifis'in iş ortağı Stefanos Zafiropulos'un oğlu Dimitris Zafiropulos ile.²²

Bu iki örnekten İstanbul'un en varlıklı üç ailesinin çok kısa bir zaman zarfında evlilikler aracılığıyla birbirlerine bağlandıkları ortaya çıkıyor. Örnek olarak, Fenerli aile Musurosların evlilik yoluyla hısımlık oluşturma sürecini incelememiz zahmete değerdir. Eski ve güçlü bir aile olan Musuroslar, 1821'de Fenerlilerin mahvından sonra hızla toparlandılar ve Eflak ve Boğdan'daki eski konumları dışında Osmanlı idaresinde kimi mevkile-

21 Sturdzo M. D. *Grandes familles de Grece d' Albanie et de Constantinople*, s. 152.

22 Age.

re yeniden ulaşma olanaklarına kavuştular. Ailenin İstanbul'da kalan bölümünü temsil eden Pavlos Musuros'un altı kızından beşi, başka yeni Fenerli ailelerin üyeleriyle evlendiler. En çok bilinen evlilik, Kasandra Musuru ile, daha sonra imparatorluğun hariciye nazır vekili olacak Aleksandros Karateodoris arasında gerçekleşti. Musuros'un iş âlemiyle olan ilişkileri üçüncü kuşakta, 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktı. Musuros ve Karateodoris aileleri; Efrosini Musuru'nun kızı Aleksandra Stavru'nun Aristidis Simeonoğlu ile ve Roksanî Karateodorî'nin Aleksandros Sini-soğlu ile olan evliliklerinde olduğu gibi, iş âleminin tanınmış isimleriyle birleştiler. Bunun yanında başka Fenerli ailelerle evlilikler kurmaya devam edildi. Roksanî'nin kardeşi Anna Karateodori, Osmanlı idaresinin üst düzey mensubu Grigorios Vegleris ile, kardeşi Lukia da, daha sonraki Doğu Rumeli valisinin oğlu olan, Şura-yı Devlet azasından Stefanos Krestoviç ile ve Efrosini de S. Karateodoris ile evlendiler.²³

Bu örnekler temelinde, evlilik yoluyla kurulan hısımlık ilişkilerinin, Osmanlı başkentinde orta sınıfların üst tabakasının oluşumunun imtiyazlı bir alanı olduğunu ve onun fiziksel ve toplumsal yeniden üretimine izin vererek bu tabakayı İstanbul'un diğer burjuva kesimlerinden ayırt ettiğini varsayabiliriz. Elbette bu varsayım orijinal değildir; sadece İstanbul örneğinde de tescil edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Rum-Ortodoks cemaatinin en güçlü grupları olan müteşebbis ve yeni-Fenerli ailelerin evlilik yoluyla aralarında kurdukları bağın altını çizmek isteriz. Bu bağ, birincisinin başarılı iktisadi faaliyeti ve ikincisinin de Osmanlı devlet mekanizmasındaki yerinin sağlamlaşması yoluyla her iki grubun da toplumsal olarak yükselmesince dayatıldı.

Evlilik yoluyla kurulan hısımlıklar, üst tabakanın orta sınıfların diğer katmanlarından ayırt edilmesine izin veren yegâne unsur değildi. Toplumsal ayrımın çoğunlukla seçici bir karaktere sahip olduğu sosyal hayatın işleyişi, ikinci ve eşit derecede önemli düzeyi oluşturdu. Toplumsal hayat, gündelik ve gayri resmi toplanmalar ile *enoria* ve cemiyetlerdeki toplantılardan büyük toplantılar, davetler ve atletizm karşılaşmalarına kadar büyük küçük bütün toplumsal etkinliklerden oluşuyordu. Bu genişlikte tanımladığımız sosyal hayatı genellemelerle yorumlamak güçtür. Bu bir araya gelişlerin çoğu, özellikle *enoria* ve cemiyetlerle bağlantılı olanlar, kamuya açıldılar. Cemiyetlerin yaygınlaşmasının kapsamının dışlama durum-

23 G. S. Krestovits, / *Musuri* [Musuriler]. Boşko örnekler için bkz. Aleksandris, A., "I Elines stin ipiresio tis Othomanikis Aftokratorias 1850-1922 [Osmanlı İmparatorluğu Hizmetindeki Helenler (1850-1922)]", *DEEIE*, s. 373-375, N. Seni, "Reseaux familiaux chez les Levantins d'Istanbul", *Annales du Levant*, 3, s. 72-81.

ları yaratması güç olurdu. Balolar ve hatta atletizm gösterileri gibi etkinliklerde bile cemiyetlerle bağlantısı olmayan daha geniş bir çevrenin varlığı hem zaruriydi hem de arzu edilmekteydi.

Yine de toplumsal etkinliklerin bu büyük kümesinde seçici karakterde olan bazıları ayırt edilebilir. Cenazelere katılım ile düğünlere, nişanlara ve vaftizlere davet edilme, açık veya olağanüstü kapalı bir etkinlik oluşturabilirdi. Bazen aynı etkinlik başlangıçta açık ve hemen sonra da kapalı bir sosyal çevreye hitap edebilirdi. Genellikle dışlama, şu ya da bu etkinlik için, davetiyelerin dağıtımı yoluyla gerçekleşirdi. Birçok kişi bir balo veya resepsiyona davet edilebilirdi. Örneğin, Tokatlıyan Oteli'nde gerçekleştirilen ve 20. yüzyılın başında artık bir "küçük gelenek" haline gelmiş olan karnaval danslarında, hem Zarifis, Evgenidis, Aristarhis, Stavru gibi tanınmış aileler, hem de orta sınıfların üst tabakası diye adlandırdığımız kesime zor dahil edilebilecek birçok başkaları arz-ı endam ediyordu.²⁴ Buna mukabil, Avrupa devletlerinin elçilerinin verdikleri resepsiyonlarda davetiyeler sınırlı sayıdaydı ve yüksek toplumsal mevkie sahip olanlara hitap ediyorlardı. Böylece, Leonidas Zarifis'in Fransız sefirinin verdiği akşam yemeğine,²⁵ Evgenidislerin ve Zarifislerin Britanya sefaretinin Akdeniz filosu komutanı Ch. Dury'nin karşılanması vesilesiyle verdiği resepsiyona²⁶ ve aynı kişilerin Teodoros Mavrogordatos ve Simiriotis çiftiyle beraber Banka-i Şahane müdürü J. Deffer'in verdiği resepsiyona davet edilmeleri doğaldı.²⁷ Bu davetler, itibarlı toplumsal konumun tanınmasının ve belki de dar (Rum-Ortodoks) ve keza geniş (Osmanlı) toplumdaki önderlik pozisyonunun kabul edilisinin bir göstergesini oluşturuyordu.

Ayrımların belirgin olarak seçici bir işlev gördüğü yer ise atletizm dernekleriydi. Elbette, genel olarak spor ve bilhassa da atletizm cemiyetlerinin işleyişi bilhassa karmaşıktır; ancak burada, İstanbul'un spor cemiyetlerinin bazılarının katılımın, kasıtlı amatör karakterlerinin ötesinde, toplumsal olarak da belirlenmiş olduğunun altını çizmemiz zorunludur. Örneğin tenis cemiyeti, Avrupa diplomatik misyonları temsilcileriyle iş âleminin mensuplarından oluşan olağanüstü derecede sınırlı sayıda üyeye sahipti. Yeorgios Zarifis ve damadı Simiriotis en tanınmış üyelereydi. Hem tenis cemiyetine, hem de yelkencilik ve polo cemiyetlerine ve yine kurucuları arasında Stefanos Evgenidis ve Dimitris Pantziris'e rastladığımız avcılık kulübüne kayıt olmak için onaylanmış bir toplumsal mevki ön koşulunun

²⁴ *Weekly Budget*, 21/09/1907.

²⁵ *Weekly Budget*, 23/05/1908.

²⁶ *Weekly Budget*, 07/09/1907.

²⁷ *Weekly Budget*, 30/01/1909.

arandığı ve keza yeni bir adayın kabul edilmesi için eski üyelerin rızasının gerekli olduğu görülüyor. Belki de biraz abartı payıyla, oyun arkadaşı seçiminin dahi bir toplumsal kabul görme ve ayırt edilme mekanizması oluşturduğu savunulabilir; fakat böyle bir varsayım elimizde bulunmayan materyalin tetkikini gerektirmektedir.²⁸ Bu cemiyetlerin bileşimi, kozmopolit çehresini ait olduğu etnik-dinsel cemaat ile ilişkilerinde sorun oluşturmada koruyan bir toplumsal grubun muhafazasını teyit etmektedir. Osmanlı bürokrasisinin üst düzey mensupları, Avrupalı girişimciler ve diplomatik misyon üyeleri, Osmanlı başkentinin Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin üst tabakasının mensuplarıyla rahatça düşüp kalkıyor ve toplumsal olarak birbirlerince kabul görüyorlardı. Tekrar etmek gerekir ki, bu düşüp kalkma, her bir kesimin, ne kendi cemaatine ne ekonomik faaliyetlerine ve nihayetinde ne de devlete karşı olan yükümlülüklerinden özerkliğini ortadan kaldırıyordu.

III. Bu büyüğe parantez, DRCE'nin faaliyette bulunduğu yeni toplumsal ortamı sergileyebilmek için gerekli addedildi. Cemiyetin Rum-Ortodoks burjuva sınıfın en üst kesiminin ifade aracı sayılması, DRCE bu kesimin içerisinde yer aldığı yegâne cemiyet olmadığına göre, maksadımız dahilinde değildir. İstanbul'un tanınmış aileleri başka cemiyetlerde de sıklıkla arz-ı endam etmekteydiler. Bunu teyit eden bir örnek, Zarifis, Negropontes, Evgenidis, Vlastaris, Georgiadis, Nikolopoulos, Simiriotis gibi ailelerin üyelerinin "Hanımların Hayırsever Cemiyeti"ne –kendi muayenehanesi de olan İstanbul'un en tanınmış kurumlarından biri– katılmalarıydı.²⁹ Bu ailelerin cemiyetlerdeki mevcudiyeti, bunların çehrelerini tekellemine alma maksadını kastetmeden, kültürel ve eğitsel faaliyetler vasıtasıyla cemaatin dünyevi çehresini ifade eden kurumlara ulaşabilme arzusunun altını çizer. Bu mevcudiyetin bir cemiyetle sınırlandırılmasının mümkün olmadığı, aksine ailelerin itibarının kültür, hayır ve eğitim cemiyetlerine katılımı doğru orantılı olması hasebiyle olabildiğince yayılması gerektiği savunulabilir. Dolayısıyla katılım, bağışları tamamlayan ve üst tabakayı oluşturan ailelerin önderlik karakterini ve ihtiraslarını tasdik eden bir jest olarak kavranabilir. Bununla birlikte, bu faaliyetlerin basitçe toplumsal konumlarının bir yansıması olarak değerlendirilmesi güçtür; zira

²⁸ Buna ilişkin Eric Hobsbawm'ın kavramsallaştırması için bkz. *The Age of Empire*, s. 105-108'deki ve aynı yazarın "Mass Produced Traditions in Europe, 1870-1914", E. Hobsbawm T. Ranger, der., *The Invention of Tradition*, Cambridge, s. 202-303, ayrıca D. Lieven, *Aristocracy in Europe, 1815-1914*, Londra, s. 134-161.

²⁹ *Ekthesis ton Pepragmenon tis en Stavrodromio Filoptohu Adelfotitos ton Kirion kata to etos 1887, Pinakas Taktikon Melon* [Stavrodromi Fukaraperver Hanımlar Uhuvveti'nin 1887 yılı Faaliyet Raporu, Düzenli Üyeler Listesi], s. 46-47, İstanbul 1888.

bu faaliyetler kendilerinin toplumun geri kalanına karşı sahip olduklarını iddia ettikleri vazife bilincinin altını çizerek bu ailelerin kamusal kimliklerinin bir unsurunu da oluşturmaktaydı.

Dolayısıyla, cemiyetler orta sınıfların toplamının eylemliliğinin ortak mekânı olsalar da, faaliyetleri mevcut toplumsal tabakalaşmaları da yansıtmaktadır ve cemiyetler orta tabakaların kolektif kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmuş olsalar da, aynı zamanda Rum-Ortodoks cemaatin üst tabakalarının önderlik karakterinin sergilendiği alanı da oluşturdular.

Söz konusu olan, orta sınıfların bütünleşme süreçlerinin bunlara karşılık gelen parçalanma süreçlerinden bağımsız olarak anlaşılamayacağını ispat eden faydalı bir vargıdır.

Acaba bu, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin bileşimine yansıtmakta mıdır? Olumlu bir yanıt yanıtıcı olacaktır. Bir taraftan cemiyet, İstanbul'un tanınmış Rum-Ortodoks ailelerince cömertçe finanse edildi. Diğer taraftan, Osmanlı başkentinin orta katmanlarının ortak alanları olan değer sistemlerini katı kültürel ve ideolojik koşullarla ortaya koymaya devam etti. Ancak görünen o ki, DRCE'nin toplumsal tabanı zamanla sınırlandı. Bu dönemde özellikle üst tabakayı temsil eden bankerlerin mevcudiyetinin, sadece oransal olarak değil, gerçekte de muhafaza edilmesi tesadüf değildir; öyle ki 1879'da rastladığımız tanınmış banker ailelerinin üyelerine, biyolojik değişiklikler hariç, 1909'da da rastlıyoruz. Zarifisler, Evgenidisler, Mavrogordatoslar, İliaskoslar en iyi örnekleri oluşturur. Aynı şey, zaman içerisinde bu kesime dahil olan yeni zengin aileler için de geçerlidir. Vlastaris, Kazanovas, Sifneos, Magkos adları gene bütün dönem boyunca belirmektedir.

Keza yeni Fenerli ailelerin cemiyetteki sürekli varlığını da not etmeliyiz. Mevcudiyetleri tesadüfi değildir; zira mevkilerinden aldıkları kudret cemiyet ve üyelerine de aktarılıyordu. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, bu aileler Rum-Ortodoks iş âleminin üst tabakası ile sıkı toplumsal ve ailevi bağlara sahipti. İstanbul basınının cemiyet haberleri hakkındaki sütunlarına şöyle bir göz atmak, bu grupların şehrin sosyal hayatındaki ortak varlıklarını müşahade etmek için kâfidir. Bu gruplar arasındaki evlilikler, İstanbul'un toplumsal hayatındaki görünümleri gibi sıkı ve yüksek bir toplumsal konumun altını çiziyordu.

Son olarak, bilim adamlarının sayısındaki artış, başka bir açıdan da anlaşılabilir. DRCE'nin bilimsel meselelerle olan sistematik ve hayli ilgi çekici meşguliyeti cemiyete katılmak için önemli bir faktör olsa da, bilim adamlarının toplumsal kökeni çoğu kez İstanbul Rum cemaatinin toplumsal bakımdan kudretli aileleriyle bağlantılıydı. Tanınmış örnekler, Ab-

dülhamit'in şahsi doktoru olan Spiridon Mavrogenis, mühendis Konstantinos Karateodoris, mimar Leon Kazanovas, hekim Tomazos Sgurdeos'tur. Maalesef, İstanbul Rum cemaatinin toplumsal tarihinin sistematik olarak göz ardı edilmesi evlilikler, akrabalık ve iş ortaklıkları vasıtasıyla gerçekleşen toplumsal hareketliliği bütünüyle bilmemiz imkânından bizi mahrum bırakıyor. Bununla birlikte, varsayımımız ortada olmaya devam ediyor.

Bu noktada toplumsal analizin sınırlarına ulaşıyoruz. DRCE'nin toplumsal bileşimine de içerisinde faaliyet yürüttüğü toplumsal ortama da geniş olarak değindik. Bu değinmeler meselenin ortaya konmasına yardımcı oluyorsa da yeterli değildir. Çünkü, toplumsal parametrelerden bağımsız olarak, cemiyetin kendisi, toplumsal grupları ya da toplumsal sınıfları değil, eğitilmiş bir topluluğu ifade etmekteydi. Son tahlilde, cemiyet üyeleri ona sadece toplumsal mevkileri nedeniyle katılmıyorlardı; tersine onları birleştiren, cemiyetin kültürel etkinliğine olan ilgiydi. Dolayısıyla, cemiyetteki varlıklar eğitilmiş bir topluluğa katılma isteklerinin bir göstergesiydi. Cemiyet, ilgileri filoloji, tarih, dilbilim ve tıp etrafında dönen bir topluluk teşkil ediyordu. Bu ilgiler temelinde söz konusu topluluk ulus ve medeniyet gibi kavramlarla bağlantılı olarak kamusal kimliğini şekillendirmekteydi. Cemiyetin toplumsal analizi ve toplumsal olarak tanımlanması bu topluluğu hiç alakadar etmedi ve kurumun kendisi de belirli sosyal gruplarla kendini özdeşleştirmeye hiç girişmedi; elbette ekonomik destek için "soydaş servetine" yönelinmesini böyle bir hareket olarak değerlendirmezsek.

Öte yandan, cemiyet üyelerinin azalması hiçbir koşulda arzu edilen bir durum değildi ve başkanların bu zaaf hakkındaki endişeleri basit bir retorik şema olarak değerlendirilemez. Üstelik DRCE yönetimleri çok sayıda üyenin cemiyetle bağlarının gevşemesi hadisesine ve bu suretle de ekonomik durumun kötüleşmesine sürekli olarak tepki gösteriyorlardı. Bu azalma, Rum-Ortodoks cemaatin cemiyette güçlü bir varlık gösteren üst tabakasının, DRCE'nin sosyal tabanını sınırlama niyetini yansıtsaydı herhangi bir sorun söz konusu olmazdı; zira o zaman bu daralma arzu edilir olurdu; ancak bu neticeye hiçbir yerden ulaşamıyoruz. Bu anlamda tüccarların varlığındaki azalma hakkındaki vurgumuz, belki de belirli bir toplumsal kimlik göstergesi yerine, DRCE gibi bir eğitilmiş topluluğa katılma hususunda sınırlı bir ilginin göstergesidir. Belki de başlangıçta ortaya koyduğumuz soru şu şekilde değiştirilmelidir: Eğitimin yaygınlaştığı ve eğitilmiş kamuoyunun genişlediği bir dönemde DRCE üyeleri neden azaldı?

Ancak, toplumsal bakımdan DRCE, ne başlangıç aşamasında ne de faaliyetlerinin sonraki safhalarında “kapalı” bir organizasyondur. Cemiyetin bizzat nizamnamesi, örgütlenme ve idareyi günün koşullarına uygun, belirli bir hiyerarşik biçime göre öngörüyordu.³⁰ Cemiyeti, düzenli üyeler arasından her yıl seçilen ve görevleri nizamnamede belirtilen müdürler idare ediyordu. Müdürlerin oluşturduğu organının üyeleri arasında, cemiyeti temsil eden ve cemiyetin koordinasyon ve idaresinden sorumlu olan cemiyet başkanı da vardı. DRCE’nin nizamnamesine göre yeni bir üyenin seçilmesi, üç cemiyet üyesinin adayın kabulü yönündeki yazılı önerisi ardından gizli oylamayla gerçekleşiyordu (madde 4). Seçilemeyen adayın tekrar üye olmayı talep etme yönünde her hakkı mahfuzdu (madde 9). Bir üyenin azledilmesi nizamnamece teminat altına alınmıştı (madde 19). Üyelikten ihraç, herhangi bir üyenin cemiyetin onuru ve bekası ile uygun düşmeyen davranışı veya cemiyete yönelik ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde gündeme geliyordu. İhraç durumunda mesele hakkında hüküm verecek olağanüstü toplantı, cemiyet üyelerine bir ay önceden haber veriliyor, toplantı da muhtemelen aleni bir nitelik kazanıyordu. DRCE’den sadece birkaç ihraç edilme vakası biliyoruz; ancak bu prosedürü toplumsal güç kaybının bir örneği olduğu için vurguluyoruz.

Elbette bu prosedürler 1861’de, toplumsal düzeyde ele aldığımız değişimler henüz fark edilmeden belirlenmişti. DRCE’nin nizamnamesi, bir bakıma, İstanbul’un başka cemiyetleri için de bir model teşkil etti. Ancak üyeliğe seçilme kurucuların niyetlerine bağlı olsa da, hiçbir zaman dar bir toplumsal karaktere sahip değildi ve daha geniş olarak yorumlanıyordu. Nizamnamenin koşullarına riayet edildiği takdirde cemiyete dahil olma imkânı her zaman açıktı. Ancak üyelerin seçimi toplumsal olarak kabul görmüş adayları ilgilendirdiğinden toplumsal olarak kabul edilme unsuru daima mevcuttu. Fakat sosyal bakımdan kabul görme kriterleri dar anlamda toplumsal değildi; zira örneğin bilimsel şöhret veya filolojik başarı cemiyete girişte güçlü ekonomik ya da sosyal pozisyon kadar, hatta daha bile etkili kriterler olarak kabul ediliyordu. Cemiyete girmek, diğer boyutlardan bağımsız olarak, adayın iş ya da bilim sahasındaki konumunun kabul görmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla kriterlerin tercihinin ortak paydası toplumsal kabul de olsa bunu neyin tanımladığı hususu değişkendi. Bu akışkanlık, sadece Rum-Ortodoks cemaatin üst tabakasının güçlü varlığıyla bağdaşmaz olmamakla kalmaz, bilimsel başarı, filolojik üretim

30 *Katastatiko Elliniku Filologiku Sillogu Konstandinupoleos* [Dersoodet Rum Cemiyet-i Edebiyesi Tüzüğü], 1899.

veya eğitsel faaliyet gibi niteliklerin bu katman ve kendisi hakkında sergilemek istediği çehre için, toplumsal bakımdan tanınabilir unsurlar olarak *de facto* kabul edildiklerinin altını çizer.

DRCE'nin toplumsal bileşiminde toplumsal kabul görmenin derecesi hakkında neye inanılırsa inanılsın, cemiyetin faaliyetlerinin içe dönüklükle karakterize edilemeyeceği kesindir. Aksine bu faaliyetlerin tamamı dışa dönüktü. Böylece, cemiyetin özel ya da genel tartışma toplantıları, üye olsun olmasın izlemek isteyen herkese açıktı ve keza bunların geçerlilik kazanması için yerel basında yayımlanmaları zaruriydi. Üstelik, halka açık konferanslarla ilgili nizamname maddeleri bunların “toplumumuzu ilgilendiren yararlı” meseleleri konu aldıklarını belirtmekteydi (madde 93) ve böylece de bunların kamusal niteliğini teminat altına alıyordu. Aynı şey, bütünüyle “toplumumuzun halk sınıflarına yönelik” olan ve bunların “ahlaki formasyonlarını ve entelektüel gelişimlerini” hedefleyen dersler düzenlenmesi için de geçerliydi. Cemiyetin, bilhassa 1870’lerde faaliyet gösteren ve “yeni eğitim metotlarının daha basit ve anlaşılır kılındığı” pazar okulları için de aynı yorumu yapacağız.³¹

Bu faaliyetlere, cemiyetin “eğitimimizin yaygınlaştırılması veya bilimsel meselelerin incelenmesi ve çözümü hususunda” düzenlediği müsabakalar (madde 122) da eklenmelidir. Müsabakalara katılma daveti elbette aleniydi ve yalnızca cemiyet üyelerine değil, çok daha geniş bir topluluğa hitap ediyordu. DRCE'nin kamusal yönelimi, yoksul okullara yardımı hedefleyen faaliyetlerinde de açıkça görülmektedir. Bu destek belli sınırlamalara tabi olsa da cemiyetin yardımları, tüm okullara ve onların mütevelli heyetlerine hitap ettiğinden, açık bir kamusal inisiyatif oluşturmuyordu.

Bu yönelim, cemiyetin toplumsal bileşiminden özerkti ve daha 1861’deki kuruluşunda veriliydi. Cemiyet, tahsilli bir topluluğu bir araya getirse de hiçbir zaman kapalı bir organizasyon olarak faaliyet yürütmedi. Bu topluluk, üyelerinin sahip olduğu belirli bilimsel, ekonomik ve önderlik vasıfları dolayısıyla DRCE'nin, kamusal yönelimini de koruyarak, güç ve dinamizmini muhafaza edebilecek konumdaydı. Katılımın sınırlı olduğu özel toplantılardan, oldukça kalabalık genel toplantılara kadar cemiyet, kamusal menzilini muhafaza etmeyi beceriyordu. Kamuyla ilişki böylece cemiyetin kamusal kimliğine, kamunun bir çeşit hakem ve aynı anda faaliyetlerin alıcısı olacağı bir iletişim denemesi olarak kaydedilmektedir, Tıpkı İroklis Vasiadis’in meseleyi ortaya koyduğu gibi: “Cemiyet toplumun çoğunluğunu oluşturan orta sınıfın işbirliğini istedi, çünkü kuruluşundan

31 1 Istoría tu Elliniku Filologiku...”, *PEFSK*, cilt 12, 1877-78, s. 17.

itibaren halka yaklaşmak istedi ve kuruluşunun yıldönümünde halka açık bir kutlama düzenlemeye ve böylece de halkı şahit ve hâkimi haline getirmeye karar verdi. İkinci senesinde halkla daha yakın temasa geçti ve onun için çok sayıda konferans gerçekleştirme kararı aldı... böylece cemiyet hızla halk arasında tanındı, etkinlikleri daha düzenli oldu... bu da Konstantinopolis'in maarifperver cemiyetlerin tesis edildiği ve cemiyet üyelerinin halka açık konuşmalar yapmaya davet edildiği kilise bölgelerinde belli oluyordu.”³²

KISIM B

GİRİŞ

Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi uzun ömrü esnasında çok zengin bir kültürel eylemliliğe tanık oldu ve sadece Rum-Ortodoks cemaatin değil, İstanbul'un tüm eğitilmiş topluluğunun başlıca iletişim kürsülerinden birini oluşturdu. Aşağıda bu faaliyetlerin tamamı ele alınmayacak; zaten daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, DRCE'nin bütün faaliyetlerinin kaydedilmesi hedeflerimiz arasında yer almamaktadır. Aksine, takip eden sayfalar belirli bir konuya yoğunlaşıyorlar: Cemiyet ve onu oluşturanlar tarafından ulusal bir söylemin telaffuzu.

Bu tematik tesadüfen seçilmedi; zira ulusal söylemin oluşturulması bize göre DRCE'nin çehresinin ve kamusal kimliğinin ana unsurunu teşkil etti. Paradoksal bir şekilde, zaman içerisinde daha belirgin olarak ortaya konan bu unsur, cemiyetin uluslararası bağlantılarını ve kozmopolit yönelimini kesintiye uğratmadı. DRCE, ulusal hedefleriyle daha fazla bağlantılı hale geldikçe dahi, yalnızca Rumlardan ibaret olmayan daha geniş bir kesime hitap etmek isteyen bir kurum olarak kaldı. Dahası, DRCE'nin ulusal bir söylemin kurulması için harekete geçmesi yurtsever tipte bir siyasi örgüte dönüşmesi sonucunu da doğurmadı. Cemiyetin dar anlamda siyasi etkinliklerle bağlantıları neredeyse yoktu ve Osmanlı hükümetiyle ilişkileri de her zaman iyiydi. 1886'da 25. yıldönümünü kutlamak amacıyla düzenlediği bir bilimsel kongrenin yasaklanması istisna tutulursa, Osmanlı hükümeti cemiyetin faaliyetlerine müdahale etmiş görünmemektedir. Bu hadise de, büyük ihtimalle Osmanlı güvenlik makamlarının abartılı gayretkeşliğinden ve Osmanlı devletinin kongrenin çalışmaları hakkında yanlış bilgilendirilmesinden kaynaklanıyordu. Bu hadiseyi aktaran İroklis Vasiadis, bu kararın alınmasını Osmanlı makamlarının eylemlerini yanlış anlamış olmalarına bağlamış ve cemiyet yönetimi de konunun üzerinde durmamıştır.¹ Ancak kesin olan,

1 *Ikospendaetiris, 1861-1886*, s. 10-11. Aynı konu hakkında bkz. L. Droulia, "The Cancellation of the International Congress of Literary Societies for the Furthering of Hel-

Osmanlı hükümetinin gayrimüslim toplulukların siyasi ve eğitsel etkinliklerine şüpheyle yaklaşmakla ün saldı, dahası imtiyazlar meselesinin çoktan ortaya çıkmış ve nihayet milliyetçiliğin de yükselişte olduğu bir dönemde, cemiyetin faaliyetlerinin takibata uğramamış olduğudur. Muhtemelen buna cemiyetin toplumsal bileşimi, yani İstanbul Rum-Ortodoks cemaatinin, çoğu Osmanlı iktidarıyla iyi ilişkileri olan en tanınmış ailelerinin cemiyete üye olmasının payı vardı. Ancak bu durumdan esas olarak, cemiyetin resmi etkinliklerine Osmanlı makamlarının temsilcilerinin devamlı katılımlarının da teyit ettiği, cemiyetin düşük siyasi profili ve siyasi düzene riayeti sorumluydu.²

Siyasi söylemin yokluğu burada dar anlamda kullanılıyor; yani DRCE'nin Rum-Ortodoks cemaatinin Osmanlı iktidarına yönelik siyasi taleplerini ifade etmeye girişmediğini anlatıyor. Ancak bu yokluğun tersine, cemiyetin bir ulusal söylemin inşası yolunda harekete geçmesi hem etkili hem de doğrudan doğruya siyasiydi; çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların tanınması koşullarının biçimlendirilmesiyle, yani ayrı ulusal bir grubun oluşumuyla ilgiliydi.

Üstelik bütün bunlar boşlukta durmamaktadır ve DRCE üyelerinin cemiyetin hayatını belirleyen siyasi gelişmeler gibi başka hususlar hakkında da bilgi sahibi olduğunu varsaymaktadır. Çünkü cemiyet siyasi bir örgüt olmasa da faaliyetlerinin dolaylı olarak siyasi bir tınısı vardı; zira doğrudan bir siyasi zemine, yani rakip milliyetçiliklerin mücadelesine katılıyordu.

İncelediğimiz konuyla ilgili olarak üç başlık üzerinde çalıştık: Cemiyetin eğitim komisyonunca asıl olarak 1870'lerde ve 1880'lerin ilk yıllarında mahalli cemiyetlerin ve başka kültürel eğitsel ve dini kurumların verdiği bilgilere dayanılarak hazırlanan raporlar; cemiyetin kuruluşundan itibaren neredeyse sürekli düzenlediği müsabakalar, özellikle de ortaöğretim için hazırlanan ders kitapları hakkındaki Karapanios müsabakası ve Yaşayan Abideler hakkındaki Zografios müsabakası ve son olarak da 1907-1908 yılları arasında eğitimcilerce cemiyetin himayesinde düzenlenen eğitim konferansları.

lenic Studies, Constantinople, 1886", *Actes du II Congress International des Etudes sud-Est Européen*, Atina 1978.

2 Cemiyetin tüzüğünde de yer alan her türlü siyasi tartışmadan uzak durma vurgusu tesadüfi değildir. (Cemiyet Nizamnamesi, madde 31). Iraklis Vosiodis cemiyetin birinci ilkesinin her türlü siyasi ve dini tartışmanın dışarıda bırakılması olduğunu katı bir şekilde açıklamıştı; çünkü böyle bir şey cemiyeti amacından, yani eğitimin geliştirilmesi ve cehalete karşı savaştan alıkoymabilirdi.

DRCE'nin ulusal söylemini inşa çabası, bu faaliyetlerle sınırlı değildi. Bu hedefe katkıda bulunan konuşmalar, konferanslar gibi çok sayıda başka etkinlik vardı; ancak bu üç başlığın birkaç nedenden ötürü bu isteği daha bütünsel bir biçimde yansıttığını varsayıyoruz. Çünkü, öncelikle, bu faaliyetler görece uzun bir zaman boyunca devam etti. Dolayısıyla, bunlar da ulusal söylemin inşasındaki dalgalanmalar ve gerilimler kesinlikli bir şekilde gözlemlenebilir. İkinci olarak, cemiyet tarafından uzunca bir süre yürütülen bu faaliyetler, cemiyetin başlıca iki komisyonunun, eğitim ve filoloji komisyonlarının hayatı ile bağlantılı olduklarından bizzat DRCE'nin örgütlenme ve işleyişinde etkili oldular. Bu iki komisyonun raporlarının cemiyetin senelik faaliyetinin doruk noktalarını oluşturduğunu eklemek abartılı olmayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM KOMİSYONUNUN RAPORLARI

54

I. DRCE'nin eğitim komisyonlarınca 1870'li yıllarda hazırlanan raporlar, yalnızca Rum-Ortodoks eğitim ağının ve genelde eğitimin imkân ve sorunlarını ortaya koydukları için değil, cemiyetin 1871 sonrasındaki yeni rolüne yanıt vermeye giriştikleri için de fevkalade önemlidirler. Komisyon raporları, yoksul okulların DRCE tarafından finanse edilmesinde kullanılıyorlardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerinden birlikler, maarifperver cemiyetler ve cemaatlerin gönderdiği raporlar temelinde hazırlanıyordu. Raporların sayfalarından Rum-Ortodoks eğitiminin sorunlarının hem boyutlarının hem de gelişme dinamiklerinin bir resmini çıkartmak mümkündür. Batı Anadolu ve Doğu Ege adalarından Kayseri'ye, Antalya'dan Pontus'a, Redestos [Tekirdağ] ve Herakleia [Ereğli]'den Varna, Silistre ve Köstence'ye, Midye ve Kırkilise'den Arta ve Preveze'ye kadar çeşitli cemiyet ve cemaatler, amaçlarının gerçekleştirilmesi ya da eğitim kurumlarının desteklenmesi için yardım talep ederek DRCE'ye raporlar gönderiyorlardı. Eğitim komisyonunun raporları, Rum-Ortodoks eğitiminin kurumlarının yaşadığı tedirginliği yansıtmakta olduğu gibi, hem sorunların, hem de bu kurumların gönderdiği raporların içerisinde "okunup" İstanbullu bir dinleyici kitlesine sunulduğu ideolojik prizmanın tasnifi için olağanüstü derecede yararlıdır.

Eğitim alanının seçilmesi ve yoksul okulların bu dönemde DRCE tarafından desteklenmesi çabası şu önkoşula dayanmaktaydı: Eğitime hem ihtiyaç duyan hem de bunu arzulayan Helen toplulukların varlığı. Bu varsayımın kabulü önemsiz değildir. DRCE, Helen toplulukların varlığını, ekümenik Ortodoksluk bağını bir tarafa bırakıp, dar milliyet kıstasını kullanarak benimseyordu. Elbette "bilgi"nin yaygınlaştırılması niyeti yalnızca

Yunanca konuşan cemaatlerle sınırlı değildi ve bu bakımdan da cemiyet yerini aldığı *Frondistirio*'nun amaçlarından hissedilir bir biçimde ayrılma-mıştı. Yine de vurgulanması gereken, Rum nüfusun eğitimi yönünde açık bir önceliğin ortaya çıkmasıdır.

Eğitimin gerekliliğinden dem vurulması, Rum-Ortodoks cemaatlerin-de ya hiç var olmayan ya da en azından mevcut kötü eğitim altyapısını var-saymaktadır. Gerçekten, eğitimdeki durumun kötülüğüne ilişkin atıflar komisyonun daha ilk raporlarından itibaren sürekli karşımıza çıkar. Böy-lece 1872 yılına ait rapor şunları vurgular: “Helenizm diye adlandırdığı-mız... ve dünyaya gelmesiyle barbar ulusları uygarlaştıran ve canlandıran Helen eğitiminin kendi evinde sönmesi mukaddermiş; medeniyetin bu devinin... halkları ehlileştirdikten sonra doğduğu topraklardaki koşullarla yaralanması mukaddermiş.”¹ Buna benzer tespitler raporlarda ve keza in-celediğimiz başka materyalde sıkça yinelenir ve Yunan eğitiminin Rum-Ortodoks cemaatinin başlıca kurumlarının ideolojik kimliğinin oluşumun-daki önemini altı çizilir. Örnek olarak, eğitim komisyonunun birkaç yıl sonra “Serez’de bir zamanlar çiçek açan eğitim kurumlarında meydana gelen gerilemeyi”² trajik bir biçimde aktarışını ve “bir zamanlar eğitimin ihtimamla geliştirildiği”³ Ayalık’ta 1.000 kişiye 56 öğrenci düşmesini şiddetle kınama şeklini aktarabiliriz.

Ancak eğitim komisyonunun bu eleştirel tavrı, olaylar tarafından tama-men doğrulanmaz. Rum-Ortodoks eğitimi, taşradan gelen raporların da ta-nıklık ettiği gibi, 1870’li yıllarda hızlı bir tempoyla gelişmeye başlamıştı.⁴

Eğitim komisyonunun raporlarında okulların kuruluşuna dair malu-matın dışında, aynı dönemde okul ağının yaygınlaşmasıyla ilgili bilgiler de

1 PEFSK, “Ekthesis peri Katastaseos tis Pedia en tes Eparhies [Vilayetlerdeki Eğitim Durumu Hakkında Rapor]” (bundan sonra EKPE), cilt 7, 1873, s. 205-206.

2 PEFSK: EKPE, cilt 11, 1879, s. 111.

3 PEFSK, age, s. 115.

4 Balkanlar’daki kilise ayrılığı (şizm) özellikle kilisenin 20. yüzyıl başlarında dahi Or-todoks Hristiyanların toplumsal yaşamının merkezini oluşturmaya devam ettiği taş-ra Ortodoks cemaatlerinde karışıklığa ve şaşkınlığa yol açtı. Rakip ulusal hareketle-rin baskıları ve ayrıca rakip kilise hiyerarşilerinin faaliyetleri altında birçok sakin sık sık yer aldığı kilise kampını değiştiriyorlardı. Bu özellikle daha şiddetli baskıya ma-ruz kolan Slav dilli Hristiyanlar için geçerliydi. (Bkz. Andonopulos A., *I kseni propa-ganda is tin eparhian tis Polianis kata tin periodo 1870-1912* [1870-1912 Dönemin-de Poliani Bölgesinde Yabancı Propaganda], İMHA, 1973, s. 20, 34, 38, 45, 58, 61, 63 ve bu açıda ilginç olan Nevrokopio Metropolit Nikodimos’un raporları, *I Mitro-polis Nevrokopiu 1900-1907: ekthesis ton Mitropoliton Nikodimu ke Theodoritu* [Nevrokopio Metropolitliği 1900-1907: Metropolitler Nikodimos ve Theodoritos’un Raporları], İMHA, 1961).

mevcuttur. Örneğin Bursa yöresinde 1873'te Rum eğitim kurumlarının sayısı, bir merkezi okul (*kentriki sholi*) da dahil olmak üzere 28'di ve bunlarda 2.000 kadar öğrenci eğitim görmekteydi. Okulların faaliyeti için yıllık olarak harcanan tutarsa 2.000 lirayı aşılıyordu.⁵ 1878'deyse, "bütün köylerde çoktan beri kurulmuş olan okullar çok şükür... az çok iyi muhafaza ediliyorlar... Bursa merkezini de üç kız mektebi, üç ilkokul (*dimotiko*) ve bir *kentriko* mektebi süslemektedir".⁶ Antalya gibi tecrit olmuş şehirlerde bile, "*alilodidaktik*, * *elliniko* ** ve bir kız mektebinin yanı sıra, daha önce kurulmuş olan iki anaokulu bulunmaktadır".⁷ Ünye'deki Ortodoks cemaatiyse 320 öğrencili üç okula sahipti. Birkaç yıl sonra, Neokaisareia [Niksar] Metropolitisi İeroteos, Ünye'de "ahalinin eğitime akın etmekte ve faaliyet halindeki okulların da düzen içinde gelişmekte olduğunu"⁸ cemiyete bildiriyordu. Giresun'da kentin mektep mütevellileri cemiyete, şehirde iki *alilodidaktik* ilkokul, bir *elliniko* okulu ve bir kız mektebi dışında bir de beş yıllık programlı bir yüksek okul, yani *frondistirio* olduğu bilgisini veriyordu.⁹ 1878'e ait bir rapora göreysen, "Giresun daha önce kurulmuş olan eğitim kurumlarını; yani iki ilkokulu, kız mektebini ve *frondistirio*'yu... kuruluşundaki ılımlıyla muhafaza ediyordu".¹⁰

5 PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 225.

6 PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 119.

* *Alilodidaktik* (karşılıklı geliştirme) ya da bu eğitim yöntemini ilk uygulayan Joseph Lancaster'a atfen Lancaster okulları, 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de emekçi sınıfların eğitilmesi amacıyla geliştirilmişti. Lancaster okulu tıpkı fabrika gibi sıralarla dolu bir odadan oluşmaktaydı. Her sıra sekiz-on öğrencilik bir "sınıf" oluşturmakta ve bu sınıf, öğrencileri denetleyen daha kıdemli bir öğrencinin sorumluluğu altında bulunmaktaydı. Bu özelliğiyle, yani üst sınıftaki öğrencilerin alt sınıftaki öğrencileri eğitmesi/denetlemesiyle, aşağı sınıfların eğitimi ve toplumsallaşması için uygun olduğu düşünülen yoğun ahlaki bir eğitimi ucuza soğlama özelliğine sahipti. Osmanlı bağlamında bu sistem artan öğrenci sayısının eğitimi için ekonomik bir yol sunmaktaydı. Bu yöntem gerekli ekonomik ve eğitimsel araçlardan yoksun olan Anadolu Ortodoks cemaatleri için idealdi. Bu tip okulları ilk kez hayata geçirenler 1830'larda İstanbul'daki Protestan misyonerler olmuştur. *Alilodidaktik* okullar Anadolu Rum cemaatlerinde hızla yaygınlaşmıştı; 1870'lerin sonunda sadece Anadolu'daki sayıları 1500'ü bulmuştu. (ç.n.)

** *Alilodidaktik* okulların mezunları eğitimlerine *elliniko* okullarında devam edebilirlerdi. Bu okullar çoğunlukla üç sınıftan oluşuyorlardı fakat cemaatin ekonomik ve demografik konumuna bağlı olarak ilk veya *alilodidaktik* okullara bir veya iki sınıfın eklenmesinden de oluşabilirlerdi. *Elliniko* okulların öğretmenleri *alilodidaktik* okulların öğretmenlerinden daha yüksek bir eğitime sahip olurlardı. (ç.n.)

7 PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 209.

8 PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 201.

9 PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 256.

10 PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 118.

Eğitim sisteminin başarılı organizasyonu, Rum-Ortodoks cemaatlerin güçlü konumu nedeniyle İstanbul ve çevresinde özellikle hissediliyordu. 1877’de cemiyetin eğitim komisyonu, Patrikhanenin 1870 yılına ait verilerine dayanarak İstanbul cemaatinin eğitim performansını değerlendiriyor ve memnuniyetle “maarifperver kamuoyunun tatminkâr ölçüde genişlediğini” belirtiyordu; çünkü yapılan hesaplamalara göre bölgenin genelinde öğrenim görenlerin sayısı 25.000’e yaklaşıyordu. 254 okulun muhafazası için yapılan harcamalar, daha 1870’te 12.000 lira tutarken 1877’de 70.000 lirayı buluyordu.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan vilayetlerine ilişkin raporlar da benzer bilgiler vermektedir. Örneğin Selanik’te şehrin maarifperver cemiyeti, “Makedonya’da daha sonra öğretmen olarak çalışmaları için *gimnasion*’una [idadi-ç.n.] burslu öğrenciler aldı, yoksul öğrencilere kitap ve para yardımında bulundu... okuma salonu ve kütüphane oluşturdu... ve genelde Helen eğitiminin hızla yayılması için elinden geleni ardına koymadı”.¹² 1878’de aynı cemiyet, çalışmalarıyla “ondan istenen öğretmenlerle Makedonya’da çok sayıda cemaatin eğitim merkezi olmayı kısmen başardığını ve ilkokul eğitimine parasal yardımda bulunarak onu geliştirmeye çalıştığını”¹³ DRCE’ye bildiriyordu. Manastır’ın da buna benzer bir merkeze dönüştüğü anlaşıyor: “[Manastır’daki] *gimnasion* hususunda mütevelliler ayrılan müdürün yerini dolduramadıklarından en iyi beş öğrencilerini Atina’ya yetiştirmeleri için gönderdiler... söz konusu *gimnasion* komşu bölgeler, şehir ve köyler için de bir yüksek eğitim merkezi vazifesini görüyor. Kastorya’dan, Vodena’dan, Niausi’dan, Krusovo’dan, Prilep’ten ve Megarovo’dan çok sayıda öğrenci eğitim için Vitoli’de toplanıyor.”¹⁴ Ertesi yıl DRCE’ye “Vitoli’de ‘*Evangelismos*’ namıyla maruf ve Pelagonia bölgesinde Helen eğitiminin yayılması maksadıyla bir cemiyet kurulduğu” ve keza kentin okullarında 1.200 öğrencinin eğitim gördüğü bildirilir.¹⁵ Cemiyete Stromniça’dan da iyi haberler gelmektedir. Kentte, “iyi tertip edilmiş okullar mevcuttur; 44 öğrencili bir *elliniko*, 112 öğrencili bir *diomotiko* [ilkokul-ç.n.] ve anaokulu da olan bir kız mektebi”¹⁶ mevcuttur. 1876’da cemiyet, Stromniça’da, “gayesi Makedonya’nın bu can alıcı yöresinde pek de iyi durumda olmayan milli eğitimi desteklemek” olan bir

11 PEFSK, cilt 13, 1880, “Ekthesis peri ton en Konstandinupoli Sholion [İstanbul Okulları hakkında Rapor]”, s. 79.

12 PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 259.

13 PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 113.

14 PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 212.

15 PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 260.

16 PEFSK: EKPE, age.

maarifperver cemiyetin kurulduğu bilgisini alır. Yeni cemiyet, DRCE'nin yöre sakinlerince "takdir edilen, daha önce sefil durumda olan eğitimin iyileştirilmesine sarfettiği"¹⁷ katkılarının devamını talep eder.

II. Ortaya koyduğumuz az sayıdaki örnek, DRCE'nin hedeflediği Rum-Ortodoks eğitiminin gelişiminin ipuçlarını vermektedir. Bununla birlikte, bu gelişme elverişsiz koşullar altında cereyan ediyordu ve yukarıda aktardığımız örnekler meselenin iyimser tarafını oluşturmaktadır. Eğitim komisyonunun raporlarına yansıyan taşra mektep mütevellileri ve cemiyetlerinin raporlarının havası daima olumlu değildir; tersine genellikle abartılı bir biçimde ağırdır. Yerel kurumların, durumlarını trajikleştirerek aktarıyor oluşları, cemiyetin tahsisatları için güçlü bir rekabetin varlığıyla açıklanabilir. Ancak, zaman zaman karşımıza çıkan abartılı anlatımlardan bağımsız olarak sorunlar da mevcuttu. Bu nedenle eğitim komisyonunun kaygıları, okul ağının zaten yeterli addedmediği gelişim hızından duyulan memnuniyetsizlikten ziyade, Rum-Ortodoks nüfus için tehdit saydığı, gerçek ya da hayali tehlikelerden kaynaklanıyordu.

Raporlarda yer alan tehdidin doğasına ilişkin algılayış, Balkanlar ve Anadolu için farklıdır. Tehdit ilk durumda, Bulgar milliyetçiliği ya da "Slavizm" ile olan çatışmadan, ikinci durumdaysa başka dilli topluluklarla bir arada yaşamanın ve Katolik ve Protestan misyonerlerin faaliyetlerin yol açtığı "Yunanlılığın kaybı" süreçlerinden kaynaklanmaktadır.

Makedonya hakkındaki raporlardan ortaya çıkan iklim, sadece gelişmekte olan ulusal rekabeti değil, çoğu Ortodoksun gıyabında gerçekleşen *şizim*'in [kilise ayrılığı-ç.n.] ulusal bir belirsizlik ortamında yaşandığı hissini yansıtıyordu. Ulusal kimliklerden birinin ya da diğersinin seçimi verili değildi; ancak o zamana değin kimliklerini Ortodoks Hıristiyanlık temelinde tanımlayan Yunandilli, Ulahdilli, Slavdilli, Amavutdilli ve hatta Türkdilli yerel topluluklarda sık sık kararsızlığa yol açıyordu. Bu nedenle, onları zaten cemaati arasında tanımlamakta olan iki kilise hiyerarşisi arasında salınan veya çok kısa bir zaman zarfında saf değiştiren köyler olgusu hiç de nadir değildi. Trakya'da Bulgarca konuşulan bir köy olan Veli-ka'nın papazının örneği tipiktir. Papaz, cemiyete gönderdiği mektupta bir okul kurulması için yardım ister: "Tırnovallılar her gün bize Bulgar öğretmen ve papaz göndermek istiyor; ancak biz Rumcaya alıştık ve böyle de devam etsin istiyoruz."¹⁸ Birkaç yıl sonra Redestos'un [Tekirdağ] Rum Cemiyeti DRCE'yi, Bulgar köyü Tırново'nun "Panislaw faaliyetlerin merkezi" haline gelmiş olsa da, Andrianopolis [Edirne] metropolitine gön-

17 PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 198.

18 PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 264.

derdiği bildiriyle “Büyük Kilise’nin affını” istediği hususunda bilgilendiriyordu.¹⁹

Bu akışkanlık, Makedonya’nın dilsel ve dinsel bölünmüşlüğü ve aynı zamanda da milliyetçi basınçların Rum-Ortodoks okul ağının gelişiminde özellikle sorunlar yaratmış olması gerçeğinin altını çiziyordu. Belki de en önemli sorun dilsel parçalanmışlıktı ve Rumcanın hâkim dil olmadığı yörelerde bu okul ağının geliştirme çabalarıydı. Eğitim komisyonunun raporlarında bu konuya dair pek çok atıf vardır. Örneğin Delyahova’da “durum vahim... [sakinlerin] anadili, barbarca geveledikleri Türkçe oldu, ailede Rumca hiç konuşulmuyor”.²⁰ Gevgeli’de her ne kadar Vodena metropolitinin bildirdiğine göre “öğretim dili esaslı bir biçimde düzelmiş ve derslere devam edenlerin hem sayısı hem de hevesi artmakta” ise de, oradaki öğretmen Haralambos Surlas, “başlıca iki engelden şikâyet ediyor: Öğrencilerin derslere devamındaki düzensizlik ve başka dilli olmaları”.²¹ Gevgeli’de Hristiyan kadınlar, “halis Helen karakteri taşıyalar da [sakinler] Ulahça konuşanlar dışında Bulgarca konuşuyor”. Daha sonra Bulgar prensliğine dahil olacak Köstence’de cemiyetin ekonomik yardımı, “Kasım 1876 başlarında Helen-Ulah ve Bulgar, her iki cinsten 18 öğrencinin öğrenim gördüğü”²² bir okulun kurulmasını sağladı. Velissa’da “onu tehdit eden düşmanlara karşı dilimizi büyük yoksunluklar içerisinde müdafaa eden Yunan-Ulah cemaati takdire şayan bir biçimde gelişti”.²³ Ohri’de ise mütevellî heyeti, “dili oldukça etkilenen Ortodoks cemaatin durumunu olumsuzlayan hayli cesaret kırıcı haberler”²⁴ gönderdikten birkaç yıl sonraki bir başka raporunda, “Ohri’deki soydaşlar Helen okulları için kahramanca mücadele etmelerine rağmen sadece ayrılıkçılara (*şizmatik*) karşı değil... Ulah propagandasına karşı da mücadele etmek zorunda olduklarından bunları yoksulluk içerisinde, binbir çileyle muhafaza ediyorlar”²⁵ demektedir.

Makedonya’nın kuzey bölgesinde de Rum-Ortodoks okul ağının yaygınlaşması güç bir meseleydi. Bu kez de başlıca engel, Rum-Ortodoksların dilsel parçalanmışlığı ve Yunan dilinin bilinmeyişiydi. Ulusal ve dini rekabet, yerel cemaatleri Yunan eğitimini canlandıracağını umut ettikleri mekteplerin kurulmasına sevk ediyordu. Tipik bir örnek, “gelenekleri sa-

¹⁹ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 194.

²⁰ PEFSK: EKPE, cilt 9, 1874-75, s. 185.

²¹ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 199-200.

²² PEFSK: EKPE, age, s. 199.

²³ PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 261.

²⁴ PEFSK: EKPE, age, s. 260.

²⁵ PEFSK: EKPE, cilt 10, 1875-76, s. 190.

vunmaya ve anadilleri alışkanlıktan öğrendikleri Türkçe olduğundan [kent sakinlerinin] yabancılaştıkları atalarının geleneklerini ve Yunan eğitimini yaymaya çalışan”²⁶ Prizren’in Rum-Ulah cemaatidir. Kısa bir zaman öncesinde kentin cemiyeti DRCE’ye mekteplerin sınav programıyla birlikte “Yunan eğitimine heveslerinin tesadüfi olmadığı belli olan üç öğrencinin Yunanca kaligrafi defterlerini” yollamıştı. DRCE’nin herhalde biraz şüpheli olan eğitim komisyonu şunları ekler: “Bu üçü hakkında daha fazla malzeme gönderilse iyi olurdu.”²⁷ Ancak, birkaç yıl önce aynı Rum-Ulah cemaati DRCE’yi eğitimde kat edilen ilerleme hususunda bilgilendiriyordu: “Okulların ikisinde de, özellikle kızlar, şayan-ı hayret bir beceriklilikle Yunanca yazıyorlar.”²⁸ Bu raporlara göre, gündelik iletişimde Yunanlardan başka bir lisanın kullanılıyor oluşu, bu insanların “Helenizm” ile olan bağlarını kopartmıyordu. Örneğin Koriça’da “sakinler Arnavutça konuşmakla birlikte, hem fizik hem de ahlak bakımından tamamen Helendirler. Bunda da etnolojik ve dilbilimsel bakımdan paradoksal bir şey yoktur. Zira Arnavutların *Pelasgi* soyundan geldikleri ve Arnavut dilinin de Yunanca’nın *Etolik* bir lehçesi olduğu bilinmektedir. Elbette bu insanlar Yunan eğitimine büyük bir istek duymakta ve kendilerini Yunanlılardan hiçbir biçimde ayırmamaktadırlar. Bu nedenle de cemaatin, gayet güzel Yunanca konuşan 150’si kız, 550 civarında öğrencinin eğitim gördüğü üç okulu bulunmaktadır.”²⁹

Raporlara göre Rum-Ortodoks eğitimi yalnızca Kuzey Makedonya bölgesinde sorunlarla karşılaşmıyordu. Benzer belirlemeler Güney Makedonya ve Trakya için de yapılmaktadır. Yenica’da kentin maarifperver cemiyeti, “ata dilinin tehlikede olduğu”³⁰ bir bölgede okullar kurmak için tesis edilmişti. Prosoçiani’de mahalli cemiyet, “okul yokluğundan ötürü Helenizmden tamamen kopma tehlikesini yaşayan Plevne, Vunalako, Goniçi ve civardaki başka köylerdeki kardeşlerimiz için”³¹ parasal yardım talebinde bulunur. Serez’de mahalli maarifperver cemiyetin başkanı olan İ. Theodoridis okul ağının yaygınlaşmasını desteklemesi için DRCE’ye dramatik bir çağrı yapar: “Yunan dilinin Bulgarca ve Türkçe konuşulan Yunan cemaatlerinde yaygınlaşması ve aile dili haline gelerek hâkim olması ancak DRCE ile mümkündür. Aksi takdirde Helenizm, Makedonya’da başka dil

²⁶ PEFSK: EKPE, cilt 9, 1874-75, s. 185.

²⁷ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1879, s. 201.

²⁸ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 210-11.

²⁹ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-72, s. 211.

³⁰ PEFSK: EKPE, cilt 8, 1879, s. 159.

³¹ PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 111.

konuşan kardeşlerimizi Panslavizmin yırtıcı tırnaklarından kurtarmaz.”³²

Trakya’da da durum iç açıcı olmayan bir şekilde tasvir edilmektedir. Diğer yörelerde de olduğu gibi Rum-Ortodoks okul ağı şehir merkezlerinde tatminkâr bir biçimde gelişirken taşrayı kolay kolay kapsayamıyordu. Örneğin Maronia Metropolit Antimos, DRCE’yi, Giumurcina ve Maronia’da 620 öğrenci barındıran bir *elliniko*, bir *alilodidaktik* ve bir de kız mektebinin bulunduğu hususunda bilgilendiriyordu. Ancak “civar köyler ve özellikle Ferres okul ve öğretmenden yoksun” iken “[çoğu Bulgar olan] yirmi köyden oluşan Enez bölümü herhangi bir eğitim aracından yakın zamana kadar tamamen yoksundu”. Bizzat Enez şehrinde ise 274 öğrencili bir okul ağı mevcuttu ve kentin civarında “Ferre’steki Bulgarca konuşulan Valiki köyünden çocukların da öğrenim gördüğü”³³ bir *alilodidaktik* okul kurulmuştu.

Doğu Trakya’da da Kırkkilise’nin maarifperver cemiyeti, DRCE’ye Vunar İsar, Evkario ve Kurudere cemaatlerini desteklemesini tavsiye eder; “çünkü bunlar az sayıdaki Helen okullarını muhafazaya muktedir değiller... Kayda değer olan bir şey, Bulgar okullarının yokluğu nedeniyle Bulgar öğrenciler de, bizim okullarda öğrenim görmekteler”.³⁴ Trakya’da Rum-Ortodoks okul ağının gelişimiyle yoğun bağlantıları olan Redestos [Tekirdağ] Maarifperver Cemiyeti’nin raporları özellikle ilginçtir. Bu raporlardan birinden, genel olarak patrikhaneciler ağır bassa da, Malkara yöresine “küçük bir yardım gelse... birkaç yıl içerisinde oradaki Bulgarca konuşulan köyler Helenleşeceklerdir, zira soydaş unsur daha hâkim ve Bulgarlar da Helenleşme eğilimi göstermekteler”³⁵ bilgisini ediniyoruz.

Bu malzmeden başka örnekler de aktarabilirdik; ancak ortaya koyduklarımızın cemiyetin eğitim komisyonunun raporlarının Osmanlı başkentinin maarifperver kamuoyuna taşıdığı havanın bir sentezini yapabilmek için yeterli olacağını zannediyoruz. Şimdilik Makedonya ve Trakya’nın etnik-dinsel akışkanlığını, dilsel parçalanmışlığını ve raporlarda sık sık kaydedilen rakip güçlerce tehdit edilme hissini verili addedeceğiz. Bu hususlara ilişkin bir kanıtlamaya başvurmamamızın nedeni de bu boyutun Yunan tarihyazımınca son haddine kadar vurgulanmış olmasıdır.³⁶ Bu noktada belirtmemiz gereken şey, Rum-Ortodoks eğitim ağının Balkan-

³² PEFSK: EKPE, age, 112.

³³ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 210-211.

³⁴ PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 109.

³⁵ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 193.

³⁶ İstanbul Patrikhanesi’ne bağlı Rum-Ortodoksların “baskı altına alınması” unsuru,

lar'daki şehirlere kolaylıkla yayıldığı, kırsal bölgelere ve özellikle Bulgarca konuşanların ağır bastığı yörelere ise sızmasının güç olduğudur. Tehdit algısı ulusal rekabetten kaynaklanıyor gözükmekteyken, ulusal mücadele- nin başarıyla tamamlanması okul ağının sadece yaygınlaşmasını değil, her zaman için olumlu olmayan koşullarda tatminkâr bir biçimde işlemlerini de gerektiriyordu.

Yine cemiyet raporlarına göre, Küçük Asya'nın Rum-Ortodoks cemaatleriye, Balkanlar'dakilerden farklı karakterde tehditlerle karşılaşyordu. Burada da yerel cemaatlerin kimliklerinin şekillenmesi uzun vadede belirlendi: Ekümenik Ortodoks Hristiyanlık başlıca bağı oluşturuyordu ve farklı dillerin kullanımı gibi başka kimi özellikler, Ortodoks kilisesi cemaatine dahil olmayı engellemiyordu. Bu diyakronik birlik unsuru, gündelik yaşamda var olan farklılıkları köreltmisti. Diğer yandan, Küçük Asya'da Hristiyan cemaatler arasında Balkanlar'daki gibi milliyetçi baskıların ortaya çıkmaması, bunların bütünlüğünü pekiştiriyordu. Ancak Rum-Ortodoks nüfusun ve genelde Hristiyan cemaatlerin kimlik oluşumunda ulusallığın ortaya çıkması ve pekişmesi Küçük Asya'da da kendisini gösterdi. Bölgedeki Rum-Ortodoks cemaatlerde ulusal ihtilafların yokluğunda, "ulusal" unsurun etkisi, Rum-Ortodoksların öncelikle ulusal ve sonra da dini bilincini tehdit ettiği varsayılan unsurların "tanınması" yoluyla kolektif kimlik verilerinin yeniden uyarlanmasıyla kaydedilir. Bu unsurların seçimi, yerel maarifperver cemiyetler, aydınlar ve din adamları tarafından gerçekleştirilir ve genelde de kendine özgü bir Yunan ulusal kimliği kriterleri dairesinin içine düşer. Bu sefer de, ulusal aidiyetin tanımlanmasının

hem kilisenin hem de Yunan ulusal hareketlerinin savı oldu. Bu baskılardan bahsetmek Bulgar ulusçuluğunun ve Bulgar Eksarhlığı'nın bölgeye sızmasının hileyle ve yerel Hristiyan nüfusun korkutulmasına dayandığı ve dolayısıyla da Bulgarların bu nüfus üzerinde hiç bir "doğal" hakları olmadığı savlarını güçlendiriyordu. Bu boyut, sürekli olarak, dönemin kaynaklarında ve aynı zamanda daha sonraki Yunan kaynaklarında vurgulanır. Bkz. *Kodiks tis Allilografias Agathaggelu Vodenon* [Vodeno Metropolit Agatangels'un Yazışmaları], Selanik 1971; *Mitropolis Nevrokopiu 1900-1901* [Nevrokopiu Metropolitliği 1900-1901], Selanik 1961; *Episima eggrafa peri tis en Makedonia odiniras katastaseos* [Makedonya'daki Aa Durum Hakkında Resmi Belgeler], 1906 (yeniden basım 1993), *Ekthesis tu proksenu Sahturi: o Makedonikos Agon is tin periohin ton Serron kota to 1907* [Konsolos Sahturi'nin Raporu: 1907'de Serron Bölgesinde Makedonya Mücadelesi], Selanik 1958; *Arhion Makedoniku Agonos Pinelopsis Delta* [Pinelopi Delta'nın Makedonya Mücadelesi Arşivi]. Germanos Karavangelis, *Apomnimonevmata (o Makedonikos Agon)* [Hatıralar (Makedonya Mücadelesi)], 1959. Korkutulmaya dair Yunan ve Patrikhane savı, "Helen" Patrikhanesinin Makedonya ve Trakya'da egemen olan Bulgar nüfusu baskı altında tuttuğu ve ulusal kendi kaderini belirleme hakkından mahrum bıraktığı şeklindeki benzer siyasi hedefli Bulgar iddiasıyla kıyaslanmalıdır.

çıkış noktası tehditlerin, daha somut olarak da birçok Ortodoks cemaatte Yunan dilinin kaybının ve bölgede misyonerlerin giriştikleri faaliyetlerin belirlenmesiydi. Cemiyet bu unsurların bizzat Ortodoks cemaatlerce tehdit olarak algılanmasını Yunan ulusal aidiyetinin kabulü addediyordu.

Eğitim komisyonunun raporları, neyin tehdit oluşturduğu hakkında gerçekten açıklayıcıdır ve bu nedenle de birkaç örnekten bahsetme külfetine değecektir. İznik bölgesinde “durum pek iyi olmasa da, Kianon cemiyeti yabancı diller altında boğulan Yunanca için büyük çaba sarf etmektedir”.³⁷ İyonya’nın Sarkan bölgesindeki Kirkice kasabasında, “tam Yunan tipinde karaktere sahip bu insanlar, Osmanlı ya da başka din-den kimseyle bir arada yaşamıyorlarsa da Türkçe dışında bir dil konuşmuyorlar”.³⁸ Pontus yöresindeyse dilin kaybedilme tehlikesi başka dil konuşanlarla birlikte yaşamaktan değil de göçten kaynaklanıyordu. Giresun’dan bir raporun tanıklık ettiği üzere, iç bölgelerde okulların kurulması hızlandırılmalıydı; “çünkü bu yerlerde yaşayanların çoğu iş için göç ettiğinden zamanla bunların cehaletleri nedeniyle Yunan dilini kaybetmeleri tehlikesi mevcuttur”.³⁹ Dahası, Yunan dilinin kullanılmaması, Rum-Ortodoks cemaatlerin Protestan misyonerlerince teslim alınmasının bir önkoşulu olarak değerlendirildi. Böylece Bursa yöresinde, “sakinlerin çoğu barbar diller konuştuklarından ve cahil olduklarından Batılıların dini ayartmalarına kolayca canıyorlar... Entrikaların merkezi olan Demerdesion ve Bursa’da bir mahalle olan Kayabaşı sakinlerinin az olmayan bir bölümü, kısa zamanda din değiştirdi... Kayabaşı’nda yaşayan soydaşların tümünün ulusu kaybetmesi endişesi mevcuttur”.⁴⁰ Bu elverişsiz durum, Bursa yöresinde eğitime dönük isteğin “genelde azalmış görünüyor”⁴¹ olmasıyla birleşiyordu.

Buna benzer atıflar, Kapadokya’nın Türkdilli Rum-Ortodoks cemaatleri için de yapılır. Kayseri Prokopi’de [Ürgüp] yeni kurulan ve “tüm Kayseri’de olduğu gibi Yunan dilini yeniden elde etme azmiyle yanıp tutuşan” maarif cemiyeti, “Prokopi’de iki kız mektebi ve bir ilkokulun çok iyi vaziyette muhafazası için aktif bir şekilde katkıda bulunmakta [ve keza] Protestan dini telkinlerini susturma yönünde çaba göstermektedir”.⁴² Kon-ya’da 150 Türkdilli aileden müteşekkil cemaatin ihtiyar heyeti “anadilleri

³⁷ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 209.

³⁸ PEFSK: EKPE, age, s. 209.

³⁹ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 256.

⁴⁰ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 203-4.

⁴¹ PEFSK: EKPE, cilt 10, 1875-76, s. 196.

⁴² PEFSK: EKPE, cilt 10, 1875-76, s. 197.

yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan ve onları Helen dünyası ile birleştiren yegâne bağ olan dinlerini de misyonierlerin tehdit ettiği... yaklaşmakta olan bir milli felaket ile karşı karşıya olan... bu bir avuç Heleni kurtarmak gayesiyle”⁴³ bir kız mektebi açılmasını istiyordu.

Yunanca dışında başka bir dilin kullanılması burada topluluğun ulusal kimliği için bir tehdit olarak yorumlanmaktadır. Meselenin ilginç olan yönü, Yunancanın kullanılmaması yeni bir gelişme değildi; aksine uzun zaman önce gerçekleşmişti. Raporlarda saptanan dilsel akışkanlık önemlidir; zira bu akışkanlığı saptayan tüm unsurlar daha önceden biliniyorken, bunun bir sorun halini alması ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir. Üstelik yerel nüfusun meseleyi aynı açıdan gördüğü de kesin değildir. Kayseri ve Pontus’un Türkdilli Hristiyanları, bu bölge cemaatlerinin çoğunun 1923’te nihai olarak yerlerinden edilmelerine kadar düzenlenmeye devam edilen arşivlerinin de tanıklık ettiği gibi, Türkçeyi Yunan ya da Arap harfleriyle kullanmayı sürdürüyorlardı.⁴⁴ Cemiyet bu vurguyla, Yunan dilinin kullanımını ulusallığın bir kıstası olarak ileri sürmeyi hedefler ve onun kaybının Yunan ulusunun da kaybına yol açtığının altını çizerek. Bu kıstasta ısrarın, tek başına önemli de olsa, cemiyete göre mevcut durumu değiştirebilecek yegâne faktör olan Rum-Ortodoks eğitiminin yavaş yayılışı hususundaki endişesiyle beraber değerlendirilmesi gerekir. Balkanlar’da Yunan dilinin kullanılmamasının Yunan ulusal topluluğundan kopma anlamına gelmediğini, çünkü eğitim ağının bölgede tatmin edici bir biçimde geliştiğini hatırlayalım. Böylece örneğin Koriça’da Arnavutça konuşulması yöre halkının Yunanlı olmayışının bir göstergesi addedilmiyordu; zira burada bir *elliniko* okulu kurulmuştu ve yeni dilde eğitim tatmin edici bir biçimde ilerliyordu. Buna mukabil, Küçük Asya’nın çoğu bölgesinde okul sisteminin gelişimi, eğitim komisyonuna göre sorunluymuş ve ulusal aidiyetin kaybının koşullarını yaratıyordu. Örneğin 1873’e kadar eğitim sisteminin yayılmasında büyük bir aşama kaydeden Amasya’da 1878’de “sadece büyükçe kasabalarda ilkokul bulunduğu” kaydedilirken, Nikopolis [Şebinkarahisar] ve Sivas’ta ise “okulların sayısı azımsanmayacak ölçüde azaldı”⁴⁵ ve Neokesaria’da [Niksar] “Ünye haricinde hiçbir yerde kayda değer bir ilkokul bulamıyoruz” denilmektedir. Gümüşhane’de mahalli maarifperver cemiyet halihazırda mevcut okul ağının da etki-

⁴³ PEFK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 116.

⁴⁴ Güneydoğu Küçük Asya’nın Ortodoks cemaatlerinin çoğunun gündelik ilişkilerinde Türkçe ve Karamanlicayı, 20. yüzyılın ikinci on yılına kadar sürdürmeleri karakteristiktir.

⁴⁵ PEFK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 118.

leyecek sorunlarla boğuşuyordu. İlgili raporda aktarıldığı üzere, “memleketin karşılaştığı tehditlerin bilincinde olan cemiyet, çaresiz duruma düşse, ortadan kalksa ya da dağılsa, onunla birlikte onun tarafından korunan ve idame ettirilen ve yörede ulusal dil ve kültürün neredeyse yegâne ve son sığınağını oluşturan mektepler de dağılacaktır”.⁴⁶ Herhalde bu tespitler tüm Küçük Asya’ya değil ancak belli bir kısmına, özellikle de ücra yörelerine dairdi. Üstelik daha sonraları Rum-Ortodoks eğitim sistemi yeterli düzeyde olmak üzere hemen her yere yayıldı. Ancak 1870’li yıllarda sistemin zaafı ortadaydı ve cemiyet de bunları bilmekteydi.

Ancak bize göre özellikle ilginç olan başka bir unsur daha vardır. Söz konusu olan, birçok cemaatin “cehaletine”, eğitime karşı ilgisizliğine ve bunun uzantısı olarak da eğitim kurumları ve okullar oluşturmadaki isteksizliklerine sıkça yapılan atıflardır. Bu boyut cemiyetin eğitim komisyonunun raporlarında sıklıkla ifade edilir ve tekrar edelim, tamamen Küçük Asya ile ilgilidir. Bir bakıma eğitim sisteminin gelişimi Balkan bölgelerinde kiyle paralel bir görünüm arz eder. Okul ağının şehirlerdeki gelişimi hemen hemen yeterliydi, köylerdeyse hissedilir güçlüklerle karşılaşılıyordu. Orada “cehalet” üzerindeki ısrar, öyle görünüyor ki, daha büyük bir kalıcılığa sahipti.

Böylece Krini [Çeşme] cemaatinde, civar bölgelerde “ve özellikle de herhalde başkalarından daha fazla eğitimin aydınlığına ihtiyaç duyan ve daha yoksul olup cehaletin karanlığı ile kuşatılmış olan bölgenin bu kısmında”⁴⁷ eğitimi yaymak için bir maarifperver cemiyet teşkil edilmişti. Manisa’da “sakinleri ne yazık ki cehalet ve eğitime yönelik ilgisizliğin karakterize ettiği güzel ticaret şehri Nazlı bulunuyor... Genelde Manisa yöresinde, yani İliupolis kilise bölgesinde insanlar... eğitimin gerekliliğini hissetseler de yoksulluk ve sefalet nedeniyle cahil kalmak durumuyla karşılaşılıyorlar ve bu durumdan onları Tanrı dışında kimse kurtaramaz”.⁴⁸ Yine Sakız’da yerel cemaatin yalnızca iki okulu vardı ve çoğu çocuk, “yollarda avarelik etmekte ve işten kaytarma ve tembelliği alışkanlık edinmiş durumda”⁴⁹ idi. Efes’teyse metropolit Agatangelos DRCE’ye, “ana gayesi, yüzyıllardır cehalet içerisinde bulunan yöre halkına eğitimi taşımak olan” altı cemiyetin teşkilini “ve keza Manisa, Nimfio ve Aksario [Akhisar]’da üç kız mektebinin kuruluşunu”⁵⁰ bildiriyordu.

⁴⁶ PEFSK: EKPE, age, s. 117.

⁴⁷ PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 254.

⁴⁸ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 207.

⁴⁹ PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 119.

⁵⁰ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 210.

III. Özetlersek, eğitim komisyonunun Küçük Asya'ya dair raporlarının eğitimin durumunu, bazı cemaatlerde Yunan dilinin kaybedilmesi, Batılı misyonerlerin faaliyetleri ve çok sayıda cemaatin “cehaleti”nin beraberinde getirdiği kayıtsızlığın oluşturduğu tehditler açısından değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Okul ağının arzulan yaygınlaşmasının bu tehditleri bertaraf edeceği ve bu cemaatlerin Yunan ulusal topluluğuyla rabitalarını kuvvetlendireceği varsayılmaktaydı.

Malzemenin değerlendirilmesinden çıkan ideolojik unsurların dışında iki noktayı daha vurgulamak isteriz. İlki, cemiyetlerin, yani kilise dışındaki kurumların Rum-Ortodoks okul ağının gelişimindeki etkin faaliyeti, ikincisi ise bunların kilise hiyerarşisiyle ilişkileriyle ilgilidir. İlk meseleyle ilgili olarak şaşırtıcı olan, cemiyetlerin coğrafi dağılımının genişliği ve eğitim meselelerine gösterdikleri yoğun ilgidir. Cemiyetlerin bu istikametteki faaliyetleri şüphesiz Rum-Ortodoks orta sınıf kesimlerinin eğitim alanına müdahale ihtiyacını yansıtırken, fenomenin genelliği burjuva sınıfların eğitimin gerekliliğiyle ilgili ortak bir yargısını ifade etmektedir. DRCE'nin eğitim komisyonuna ait raporların dayandığı ana bilgi kaynağının yerel cemiyetler olması tesadüf değildir. Selanik, Tekirdağ ve Trabzon maarifperver cemiyetleri DRCE'nin herhalde ana ortaklarını oluşturuyordu; ancak hem Balkanlar hem de Küçük Asya'da çok sayıda başka cemiyet de vardı. DRCE cemiyetlere atıfta bulunmaktadır, zira bunları eğitimin başlıca doğal kurumu olarak görmekte, yani bunlarda kendi suretini ve İstanbul'da kendisinin aldığı inisiyatifin muadilini görmektedir. Bu gözlem, eğer DRCE'nin cemiyetler için ortaya koyduğu konum başka bir şey gizlemeseydi önemsiz olacaktı: Birçok cemiyetin kilise hiyerarşisiyle çatışması. Bu çatışma elbette hiçbir zaman açık bir görünüm kazanmadı ve çoğu kez DRCE'nin vurgusu, kilisenin tamamının suçlanmasına mahal bırakmayacak şekilde şahsen din adamları hakkındaydı. Ancak mesele hakkındaki atıflar o kadar çoktur ki istisnai bir durum oluşturmadıkları belli olmaktadır.

1873 tarihli raporda, İznik bölgesindeki eğitim işleri değerlendirilirken şunlar vurgulanır: “İznik bölgesinden piskopos ve başka yetkililerce ulaştırılan haberler buradaki durumu pek az olumlu aktardığı için bilhas- sa üzgünüz.... Cemiyet şükür ki çok sayıda olan maarifperver din adamı için söylediklerini ve söylemek istediklerini Muhterem Nikea [İznik] Metropolitli hakkında da söyleyemediği için üzgündür.”⁵¹ Aynı rapor, Trabzon ruhban mektebinin “herkesin beklentilerini tatmin etti... [ise de] şimdiye kadar yakın bölgelerdeki metropolitlerin ve civar manastırlardaki ke-

şışlerin katkı ve himayesinden yoksun kaldı”ğı⁵² hadisesinin altını çizmektedir. Kısa bir zaman sonra, Trabzon’un tanınmış münevveri Savas İoanidis, bölgedeki eğitimin olumsuz durumu hakkında “aydınlardan çok onlara verilmiş yüksek vazifeyi boşlamakta tereddüt göstermeyen din adamlarına karşı hiç de haksız olmayan vatanperverane isyan ve öfkesini”⁵³ dile getirdiği bir mektup gönderdi. Benzer bilgilere Nikomidia [İzmit] bölgesinde de karşılaşıyoruz: “Okullar kilise önde gelenlerinin tamamıyla ilgisiz kalması nedeniyle daha önceden de olduğu gibi kötü durumdadır; bilhassa bölgenin iç kesimlerinde... sakinler ata dillerini çoktan beri terk edip bir kısmı Türkçe bir kısmı da Ermenice konuştuğundan, okullar dini ve ahlaki olarak terkedilmiş durumdadır.”⁵⁴

Balkanlar hakkında da benzer atıflara rastlıyoruz. Böylece Tekirdağ Maarifperver Cemiyeti, DRCE’yi Herakleia [Ereğli] cemaatinde “yerel eğitim cemiyetiyle ruhban arasındaki ihtilaftan ötürü” ortaya çıkan sorunlar hakkında bilgilendirir ve cemiyetten “cemaatin cemiyete eğitim kurumlarının ve kilisenin idaresini teslim etmesi için Ekümenik Patrikhane nezdinde münasip surette girişimde bulunmasını”⁵⁵ ister. Aynı dönemde DRCE, Edirne’de kilise ve eğitim yetkilileri arasındaki ihtilafın “oradaki eğitimin yararına olmak üzere”⁵⁶ sonuçlanmış olmasından ötürü memnuniyetini ifade etmektedir; ancak Trakya’da durum her zaman memnun edici değildir. Böylece aynı rapor, “terakkiperver cemiyetin eğitim dışında... her şeyle meşgul olan Vize Azizinin gayretkeşliğini övmeye abartılı davrandığını savunan Redestos’taki [Tekirdağ] cemiyetinin gözleminin maalesef doğru olduğunu kabul etmek zorunda kalıyoruz” demektedir. Rapor, bölgedeki eğitimin durumu hakkındaki yorumunu şöyle tamamlar: “Heyecanımızı özellikle aynı bölgenin... kurumlarla işbirliğine gidecek... ulusumuza karşı her türlü... eylemi bertaraf edebilecek yüksek bir ruhani idarenin eksikliğini çekmesi azaltıyor.”⁵⁷

Bu az sayıdaki atıf, birçok Rum-Ortodoks cemaatte ortaya çıkan bir ihtilafın ipuçlarını vermektedir. Cemiyetler eğitim işlerinde inisiyatif ele almaya çalışıyor ve kendilerini çoğu kez yerel kilise otoriteleriyle karşı karşıya buluyorlardı. Kilisenin Rum-Ortodoks eğitim ağıyla ilgilenmediğini varsaymak yanlış olacaktır; zira daha sonraki gelişmeler bizi bunun tersine

⁵² PEFSK: EKPE, age, s. 256.

⁵³ PEFSK: EKPE, cilt 10, 1875-76, s. 192-3.

⁵⁴ PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 119.

⁵⁵ PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 193.

⁵⁶ PEFSK: EKPE, age, s. 197.

⁵⁷ PEFSK: EKPE, age, s. 196.

ikna eder. Üstelik eğitim komisyonunun raporları sıklıkla yerel dini önderlerin bu çabalara katkılarını vurgular. Ayrıca bu çekişmeler hakkında elimizdeki veriler bu ihtilafın boyutlarını tespit etmemiz için yeterli de değildir. Ancak kanımızca cemiyetlerin gösterdiği yoğun faaliyet, en azından ilk zamanlarda, çoğu dini önderin güvensizliği ve hatta muhalefetiyle karşılaşmıştı.⁵⁸ Bu güvensizlik, her şeyden önce, cemiyetlerin aldığı inisiyatifin kilise önderliğinden bağımsız olmasından kaynaklanıyordu. Ancak böylesi bir açıklama yalnızca yerel kilise önderleri çoğu kez cemiyetlerle işbirliği yaptıklarından ötürü değil, başka din adamları cemiyet kurma inisiyatifini bizzat ele aldıkları için de yetersizdir. Kanaatimizce asıl önemli olan mesele, Rum-Ortodoks eğitiminin yönelimiydi. Çoğu cemiyet için eğitim yoğun bir ulusal içeriğe sahip olmalı ve “Yunanlılığı” vurgulamalıydı. Birçok din adamı için ise bu yönelim kilisenin ekümenik karakteri ile çelişmekteydi ve dolayısıyla da benimsenemezdi. Acaba Tulça Rum cemaatinin bir okul da idare eden maarif cemiyetinin, karşısında “kilisenin ve okulların nizamnamelerine başka nedenler yanında, taşıdıkları ‘Helen cemaati’ başlığı sebebiyle de (oldukça temkinli olan muhterem peder bu ifadenin ‘Grek cemaati’ olarak değiştirilmesini talep ediyor) karşı çıkan ve bu ısrarı nedeniyle de nizamnamelerin ihlaline ve cemaatin cesaretinin kırılmasına yol açan”⁵⁹ Dristas metropoliti Dionisos’u bulması tesadüf müdür? Acaba Tırnovo Ortodoks kilisesinin, Megarovo cemaatinin bir merkezi okulun kurulması teklifine itirazı da aynı temkinlilikten mi kaynaklanıyordu?⁶⁰ Ortodoks ekümenizmi ile milliyetçilik arasındaki açığı o dönemde en büyük boyutu almıştı. Bulgar Eksarhlığı’nın mahkûm edilmesinin

58 “Birbirinizi Sevin” (*Agapete Alilus*) maarifperver uhuvvetinin oluşturulmasını Patrik III. Iokim’in Yunan Krallığı kökenli ve dolayısıyla kontrol edilemeyen milliyetçi morifperver “*Sillogu peri Diadoseas ton Ellinikon Grammaton*”un [Helen Kültürünün Yayılması Cemiyeti] eğitim faaliyetlerini dengelemek niyetine borçlu olması tesadüfi değildir. Kofos E., “Patriorch Ioochim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State”, *Journal of Modern Greek Studies* 1986 (4): 113. Milliyetçilik ve Ortodoks kilisesi arasındaki karşıtlığın Yunan torihyozımına bir sorunsal olarak girişi, bu karşıtlığa dair şüpheler geçmişte de ifade edilmişse de, çok yenidir. Bu mesele- nin bütünlüklü ve ortzomonlu (*diyakronik*) bir incelemesi için bkz. Kitromilidis P. “‘Imagined Communities’ and the Origins of the Notional Question in the Balkans”, Mark Blinkhorn ve Th. Veremis, der., *Nationalism and Nationality*, 1990. Ayrıca bkz. H. Eksercoglu, “Ta Pronomiako Zitima” [İmtiyazlar Meselesi], *Ta Istorika*, (16), 1992, ve P. Kondilis “I Kaheksia tu astiku stihio sti neoelliniki kinonia ke ideologio” [Modern Yunan Toplum ve İdeolojisinde Kentsoylu Unsurun Zayıflığı], *Ta Istorika*, (12/13), 1990.

59 PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 257.

60 PEFSK: EKPE, age, s. 260.

etnofiletizm [kavmiyetçilik] ithamına, yani müminlerin Büyük Kilise tarafından kabul edilmeyen kıstaslarla tefrik edilmesine dayandırılması tesadüf değildir.⁶¹ Mümkün olan en yüksek düzeyde, yani Patrikhane Sinodu esnasında kaydedilen bu görüşün yerel din adamları arasında zemin bulması mümkün müydü? Bu yorum doğruysa, ruhbanın cemiyetlerle işbirliğini nasıl değerlendirmek gerekir? Birinci varsayım, eğitim kurumlarının programlarının kilisenin ruhuna uygun olduğudur. Ancak bu varsayım doğruysa bile –ki bunu yalanlayacak ya da doğrulayacak yeterli veriye sahip değiliz– bize yeterli görünmüyor. Kanımızca eğitim kurumlarının ve cemiyetlerin kuruluşuna katılan birçok din adamı bu kurumları, Rum-Ortodoks cemaatleri Patrikhanenin yönlendiriciliğinden koparmak isteyen bir ulusal hareketin baskılarına karşı, bunların bütünlüğünü sağlayacak mekanizmalar olarak görüyorlardı. Bu toplulukların bütünlüğünü ve Patrikhaneye ilişkilerini muhafaza etmek kilisenin esas önceliğini oluştursa da bu durum, güçlü ekümenik bilince sahip yerel dini önderler ile Yunan ulusal bilinçli Rum-Ortodoks gruplar arasında ihtilafların baş göstermesinin önüne geçemedi.

Cemiyet kendi açısından bu durumun bilincindeydi. Cemiyetler ve kilise hiyerarşisi arasındaki karşıtıktan doğan zorlukların farkındaydı; ancak mutedil bir tavır takınmaya ve kiliseyle dengeleri muhafaza etmeye çalışırdı. Yöredeki kilise yetkililerini eğitimin yaygınlaşmasına kayıtsız kalmakla itham eden Triglias okulunun müdürü Apostolidis’in raporuna cemiyetin tepkisi tipik bir örnek oluşturur: “Başka bir Helen cemaatinden gelen ve ruhbanın eğitim işlerinden tamamen dışlanmasını öneren diğer bir raporu dikkate almasaydık... Bay Apostolidis’in raporu bizi düşüncelere sevk eden bir vesile teşkil etmeyecekti. Ancak eğitim komisyonu, böyle hassas ve tehlikeli meselelerin ani ve mutlak çözümler kabul etmediğini [varsayıyor]. Diğer yandan, ulusal eğitimimizin eyleyen ve yardım eden çok sayıda ajana ihtiyacı varken, onun için faaliyet yürüten bütün bir sınıf dışarıda bırakılamaz; özellikle de taşrada milliyetimizi temsil eden ve diğer yandan da ulusal kuvvetlerimizin yürütme gücünü oluşturan ve bu özelliği ile de siyasi iktidarın önünde yer alarak etnolojik ve eğitsel ihtiyaçlarımızın karşılanmasını talep eden sınıfları. Dolayısıyla bu sınıflara [yani kiliseye] düşen, bu yüksek hedefi gerektiği gibi takdir etmektir [ve bunu yapmazlarsa da] bizzat onlar ulusal ve eğitsel davamızdan kendi kendilerini

61 Milliyetçilik fenomeninin Büyük Kilise tarafından algılanışı için Sinod’un Bulgar meselesi hususundaki zabıtlarının okunması elzemdir. Bkz. *Praktika tis Agias ke Megalis Sinodu peri tu Vulgariku Ekklesiastiku Zitimatosis* [Bulgar Kilise Meselesi Hakkındaki Kutsal ve Büyük Sinod’un Zabıtları], İstanbul 1872.

dışlanmış olurlar.”⁶² Buna paralel olarak eğitim komisyonu, ruhban olmayanların eğitimin geliştirilmesindeki sorumluluğunun altını çizme fırsatını kaçırmaz; “cemaatin faaliyeti ve taşra zihniyetinden bağımsız gelişmesi, bir taraftan ulusumuzun şanını oluşturur, diğer yandan da haklı olarak her türlü manevi ve etnolojik etkinliğin en sağlam mevzisi sayılır... Bu bağımsızlık, soydaşlarımızın bu yönde gerçekleştirdiği faaliyet ve çeşitli bölgele-
rin maddi ve manevi kaynaklarının gelişmesi olmaksızın, örneğin ulusal eğitimimizin hali ne olurdu?”⁶³

Bu uzun atıf, cemiyetin konumunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre öncelik, Helen okul ağının geliştirilmesidir ve bu hedef de kimse dışlanmadan takip edilmeli ve gerçekleştirilmelidir. Öyle ya da böyle, Ortodoks kilisenin eğitim sisteminin gelişimindeki yerinin yükselmesi, kilise hiyerarşisinin ulusal aidiyetin bir kriteri olarak seçimiyle doğrudan orantılı olacaktır.

Yunan ulusuna sık sık yapılan atıflar, DRCE’nin ideolojik yönelimini ortaya koyar. Cemiyetin eğitim komisyonunun raporları, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yunan ulusal topluluğunu nelerin oluşturduğuna dair iyi bir çalışma oluşturur. Bu malzemeden çıkan başlıca “olumlu” unsurlar Yunan dili ve Yunan eğitimidir. Bunların kabulü, Yunan ulusal bilincinin da kabulü anlamına geliyordu. Bizzat cemiyet, Yunan eğitimi antik devirden 19. yüzyıla dek uzanan bölünmez bir kültürel süreç olarak varsayıyordu. Hedefi, bu sürecin sergilenmesi ve günün ihtiyaçlarına cevap vermesi için bileşenlerinin yeniden düzenlenmesiydi. Ancak bu meseleyi aşağıda ele alacağız. Yunan diliyle ilgili olarak, görüldüğü kadarıyla, kullanılışı “Yunanlılık”ın reddedilemez bir kıstasını oluşturmaktadır. Buna mukabil, yukarıda gördüğümüz gibi, Yunancayı kullanmayan ancak Yunan ulusal topluluğuna ait olduğu ya da olması gerektiği varsayılan topluluklar da vardı. Bu hususiyet, cemiyeti dil kriterinin mutlaklığı hususunda daha temkinli kılarken, başka durumlarda Yunancanın bilinmeyip kullanılmaması “Yunan aidiyetinin” kaybını gerektirmiyordu.

Üstelik, DRCE’nin eğitimde kullanılması gereken dil biçimi hakkındaki görüşleri de daima katı değildi. Çok sayıda üyesi Yunancanın münevverane bir biçimini kullansa da cemiyet böyle bir Yunancanın, özellikle de bunun hâkim dil olmadığı yörelerde, eğitimde kullanılacak en iyi biçim olmadığını bilincindeydi. Böylece eğitim komisyonu, Stromniça cemaatinin “yeni dili” öğretme gayretini ödüllendirir ve böyle çabaların başka

62 PEFSK: EKPE, cilt 11, 1878, s. 204.

63 PEFSK: EKPE, age, s. 207.

yerlerde de gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁴ Özellikle dilsel çevrenin olumsuz olduğu bölgelerde dilin biçimi eğitimin yegâne sorunu değildi. Bu durumlarda Yunancanın öğretilmesi, bunun olumsuz sonuçları olabileceğinden, zorunlu olmayabilirdi. Prokopio [Ürgüp] Maarifperver Cemiyeti'nin Türkçe seminerler düzenleyip, İncil'i şehrin Türkçe konuşan sakinlerinin dilinde yorumlayarak eğitimin yaygınlaşması yönünde "inatçı" bir biçimde çalışması tesadüf değildir.⁶⁵ Komisyonun Türkdilli Ortodoks köyü Kirkice'ye Yunan dilinin ithalini yorumlarkenki ironik tavrı bu bakımdan tipiktir: "Bu okulda... Türk dilinin kullanımı tamamen yastır. Her biriniz ne karışıklıkların, ne Babilvari durumların oluştuğunu tasavvur ediniz."⁶⁶

Yunancanın kullanımının kimi zaman Yunanlılığın temel kriteri ilan edildiğini, kimi zaman da bizzat cemiyetin bu kriterin mutlak karakterini çürüttüğünün altını çizmemiz gerekiyor. Ancak DRCE'nin, Yunancayı Yunan ulusal aidiyeti için bir kriter olarak değerlendirmedeğini varsaymak abartı olacaktır. Eğitim kurumları oluşturulması son tahlilde tam da Yunancanın iyi öğretilmesini amaçlıyordu. Ancak dil kriterinin esnek kullanımı, basitçe dilsel parçalanmışlık ve taşradaki durumla açıklanabilir mi? Böyle bir şeyin geçerli olduğu durumda, yani Patrikhane taraftarlarının kendilerini zorunlu olarak Yunanlı hissetmedikleri, Bulgarca konuşanların zorunlu olarak Bulgarlarla özdeşleşmedikleri ve Türkdilli ya da Arapdillilerin kendilerini Müslüman veya Hıristiyan dışında bir şey saymadıkları durumlarda eğitim komisyonunun raporları, elbette sadece cemiyet ve üyelerini değil, içerisinde kendisinin ve başka kurumların da etkinlik gösterdiği genel çevreyi ilgilendiren, Yunan ve genelde ulusal bilincin şekillenmesinde mevcut akışkanlığı kaydeder.

"Ulusal aidiyet" ve "ulusal kimlik", özünde verili değil, arzulanan durumlardı. Bu bakımdan bu raporlarda kaydedilen akışkanlık vurgusu, verili olması beklenen, ancak olmayan şeylerin çaresizlikle bilincine varılmasından kaynaklanıyordu. Yunandilli Patrikhane taraftarı eğitim ağının yayılma ihtiyacı da bundan kaynaklanıyordu. Ancak bu noktada, cemiyetlerin ve özellikle de DRCE'nin özel katkısını oluşturan "cehalet" ile mücadele gayesinin altını çizmek isteriz. "Ulus"u bağlılığın ana odağı olarak, mekanik değil de kişisel bir mesele ve görev olarak görece ve kabul edecek yeni bir değerler sisteminin biçimlenmesi çerçevesinde bu boyut, bir ihtiyaç olarak ortaya çıkar. Cehaletle mücadele ulusal bir anlam da kazanır; zira eğitim

⁶⁴ PEFSK: EKPE, cilt 13, 1880, s. 112.

⁶⁵ PEFSK: EKPE, cilt 10, 1875-76, s. 197.

⁶⁶ PEFSK: EKPE, cilt 8, 1872-73, s. 261.

almak, kültürün bireyselleşmesi ve dilin öğrenilmesi ve Yunan kültürünün kabulüyle kişinin ulusal aidiyetini tanıması olanağını sunmaktadır. Ulusal aidiyetin pekiştirilmesi, son tahlilde, kişisel kriterin üstün gelmesi ve bunun kişisel bir mesele teşkil etmesine dayanıyor gözükmektedir.

Eğitim komisyonunun raporlarından ortaya çıkıyor ki, dil, hatta Yunancanın kullanılma arzusu ve keza okulun seçilmesi ulusal aidiyetin kanıtları olarak kabul edildiler. Bununla birlikte, aynı materyalden, bu iki temel ulusallık kriterinden başka, cemiyetin Yunan ulusu için bir tehdit olduğunu varsaydığı şeylere karşı olumsuz tutumu da Yunan aidiyetinin bir işareti olarak kabul ettiği ortaya çıkıyor. Örneğin, çok sayıda cemaatin Eksarhlığın yayılmasına veya misyonerlik faaliyetlerine karşıtlığı cemiyete göre ulusal aidiyetin bir belirtisini oluşturunuyordu. Cemaatin üyeleri Yunanca konuşmalar veya okul sahibi olmasalar da, tam da rakip tercihi reddettikleri için duruşları, cemiyet için “Yunanlılık”larını vurguluyordu. Yani DRCE için ulusun seçilmesi ve ulusal hususiyetin kabulü ya olumlu, yani zaruri kültürel unsurların sahiplenilmesi/kabulü ile ya da olumsuz, yani rakiplerin reddedilmesi ve mutlaka olumlu koşul geçerli olmaksızın kaydedilen bir kültürel süreç oluşturunuyordu.

Bu noktada yeniden, ulusal ile dinsel düzeyler arasındaki ilişkiyle karışıyoruz. Özellikle taşrada gündelik hayat kilise etrafında yapılanmaya devam ediyordu. Dini etken artzamanlılığı ve geleneği temsil ederken, ulusal olan eşzamanlılığı temsil ediyordu. Söz konusu olan, iki farklı değerler sisteminin, iki farklı bağıllık düzeyinin bir aradalığıdır. Örneğin Makedonya ve Trakya’da olduğu gibi sıklıkla bu iki düzeyin özerkliklerini kaybetmeden birbirine yaklaşıp rastlaştığını gözlemliyoruz. Ancak ortaya çıkan soru, milliyetçilikler tarafından talep edilen toplulukların bu durumu nasıl karşıladıklarıdır. Belirlediğimiz üzere (kendini) tanımlamada açık bir akışkanlık vardı ve olmaya da devam edecekti. Bizzat toplulukların karar verememesi durumunda tanım dışarıdan, bir cemiyet ya da ulusal kurumdan gelecekti. DRCE ve benzer kurumlar için bu akışkanlık, kendisi tarafından Yunan ulusu saflarında nitelendirilen cemaatlerin hesaba katılmasını engellemiyordu. Cemiyetin eğitim komisyonunun raporlarının incelenmesi, dini ve ulusal olanı, eşzamanlı işleyişlerinin yol açtığı akışkanlık içerisinde dikkate alan karmaşık kendini ve ötekini tanımlama sürecinin bir aynasını oluşturur.

Bu verilerle, yoksul okulların DRCE tarafından desteklenmesi şaşırtıcı değildir. Yoksul okulların ihtiyaçlarının ve ona yönelik tehditlerin birlikte dikkate alınması, cemiyetin bu amaç için elinde bulundurduğu kaynakların dağılımını belirliyordu. Makedonya okul ve cemiyetleri en yük-

sek tahsisatı alıyordu; onu Trakya, Küçük Asya, Epir, Ege Adaları ve son olarak da Tesalya'dakilerin finanse edilmesi izliyordu. 1872 ile 1877 arasında cemiyet eğitime 5.300 lira tahsis etti: 1872'de 825, 1873'te 1.190, 1874'te 1.235, 1875'te 1.000, 1876'da 525 ve 1877'de 825.⁶⁷ Maalesef 1873, 1874 ve 1875 dışında, tahsisatların senelik dağılımını kesin olarak bilmiyoruz. Somut olarak, 1873'te dağıtılan 1.190 liradan 620'si Makedonya okullarına verilirken Trakya ve Küçük Asya okullarına sırasıyla 180 ve 80 lira gönderildi.⁶⁸ Makedonya okul ve cemiyetleri 1874'te de aslan payını aldılar: DRCE'nin tahsis ettiği 1.215 liradan 765'i bunlara gönderildi. Trakya ve Küçük Asya cemiyet ve okulları sırasıyla 180 ve 190 lira aldılar; geriye kalan miktar ise Epir, Ege Adaları ve Tesalya okulları arasında paylaştırıldı.⁶⁹ Son olarak, cemiyetin 1875'te topladığı 1.000 liradan 110'u Küçük Asya ve 40'ı da Larisa okullarına gönderilirken geriye kalan 850 lira Makedonya ve Trakya cemiyet ve okulları arasında paylaştırıldı.⁷⁰

⁶⁷ PEFSK, "I Istoria tu Elliniku Filologiku..." [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin Tarihi...], cilt 12, 1877-78, s. 12-13.

⁶⁸ PEFSK: EKPE, cilt 7, 1872-73, s. 217-18.

⁶⁹ PEFSK: EKPE, cilt 8, 1874, s. 264-67.

⁷⁰ PEFSK: EKPE, cilt 9, 1874-75, s. 191-192.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSABAKALAR

Giriş

I. DRCE, diğer faaliyetlerinin yanı sıra, ilgi alanlarıyla örtüşen bir dizi konu hakkında müsabakalar tertip ediyordu. Bu müsabakalar her zaman belli temalarla ilgiliydi. Cemiyet, müsabakanın duyurulması ve yarışmacıların değerlendirilmesini üstleniyordu. Ödül genelde para olsa da, değerlendirme komisyonu sık sık katılanların çoğuna para değil, sadece liyakat belgesi veriyordu. Bu, müsabakaların uzun zaman sürdüğü, katılımcıların çok sayıda olduğu ve parasal mükâfatların yalnızca sınırlı sayıda katılımcının ödüllendirilmesine yettiği zamanlarda söz konusu oluyordu. Bu müsabakaları daima, Hristaki Zografos ve Konstantinos Karapanos* gibi varlıklı Rumlar finanse ediyordu. Ödüller için gereken para, bunun dağıtımı için sorumlu olan DRCE'ye teslim ediliyordu.

Cemiyet ilk müsabakaları 1860'lı yıllarda, önce M. Negropontes ve sonra da başka zenginler, belli hedeflerin takibi için parasal miktarlar hibe ettiklerinde düzenledi. Negrepontes'in verdiği 100 lira, “Şark'taki kadınlar arasında Yunan eğitiminin yayılması”nı hedefliyordu ve DRCE bu meblağ ile 1867'de dört kız mektebini ödüllendirdi. Bir yıl sonra, 1868'de Odesalı zengin bir tüccar olan Simvulidis, Pontus'un tasvirini konu edinen bir coğrafya çalışmasının yazımı için 500 gümüş ruble verdi.

* 1840'ta Arta'da doğan Konstantinos Karapanos, Atina ve Paris'te hukuk öğrenimi yaptıktan sonra İstanbul'da avukatlık yapmaya başladı. Hristaki Zografos'un kızıyla evlenerek onun ortağı oldu. Arkeolojiyle ilgilenen ve Epir'de kazılar yapan Karapanos, Arta'nın 1881'de Yunanistan'a katılmasıyla buraya yerleşti ve 1882 yılında milletvekili seçildi. 1890'da kısa bir süre için Ekonomi Bakanı, 1902'de denizcilik bakanı ve 1904'te de adalet bakanı oldu. (ç.n.)

Onu, Epir'in tasvirini konu alan bir çalışmanın kaleme alınmasına yönelik bir para ödülü koyan Hristaki Zografos takip etti. 1870'li yıllarda DRCE'nin müsabakaları, ilk dereceli eğitim için ders kitapları hazırlanması hakkındaki Karapanios müsabakası ve "Yaşayan Abideler" hakkındaki Zografos müsabakasının düzenlenmesiyle yeni bir boyut kazandı. Bu müsabakaların bir zaman sınırlaması yoktu ve uzun bir süre boyunca da devam edeceklerdi. İlki, on dokuz ilköğretim ders kitabının ödüllendirilmesi için 10.000 frank veren Konstantinos Karapanos tarafından finanse edildi. İkinci müsabakaysa, "Yaşayan Abideler", yani "Yunan lehçeleri, Yunan ulusunun âdet ve görenekleriyle batıl itikatları" hakkında veriler ortaya koyan on çalışmanın ödüllendirilmesi için yılda 100 lira veren, Karapanos'un kayınpederi Hristaki Zografos tarafından desteklendi.

DRCE, Karapanios müsabakasının organizasyonunu üstlendi ve uzun zaman için ders kitabı yazılmasını zaruri saydığı konuları belirledi. Cemiyetin çağrısı sadece İstanbul'un aydın topluluğuna değil, "Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ya da haricinde bulunan tüm Helen münevverlerine" yönelikti. Cemiyet son değerlendirme ve ödüllendirmenin ardından, iki komşu kurum, Trakya ve Epir cemiyetleriyle işbirliği halinde, kitapların kâfi miktarda kopyasını satın alarak bunları yoksul okullara dağıtacaktı.

Karapanios müsabakasının ömrü öngörülebilir bir seyir takip etti. İlk konular bir alfabe kitabı ve biri anneler, diğeri de anaokulu öğretmenleri için iki kılavuz kitabın yazımıyla ilgiliydi. İkinci yıl yazarlar din tarihi, Yunan tarihi ve aritmetik konularında kitaplar yazmaya davet edildiler. Üçüncü yıl, çağrı Yunanca antolojisi, Yunan dilbilgisi ve "ilkokul eğitimi" ile ilgili kılavuz bir kitapla ilgiliydi. Dördüncü yıl, müsabaka coğrafya, fizik, kimya ve fizik tarihini kapsamına aldı. Beşinci yıl programa dahil olma sırası halk şarkıları, kaligrafi ve resme geldi. Son yıl ise cemiyet sağlık ve bahçıvanlık ders kitaplarının yazılmasını istedi. Beklenilenin aksine, uygun ders kitaplarının yazılması hızlı bir tempoyla ilerlemedi. İlk senenin konuları ancak 1881'de ödüllendirilirken 1891'e kadar yarışma konularının ancak üçte biri ödüllendirilmişti. Sonuçta müsabaka uzatıldı, zira ta 1909'a kadar özel programların yeniden yayımlandığına şahit oluyoruz.

Zografos müsabakasının ise farklı bir karakteri vardı. Bu müsabakanın hedefi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde veya dışındaki Yunandilli toplulukların kullandığı lehçelerin öğelerinin ve bu toplulukların genel kültürüne dahil olan kültürel özelliklerin derlenmesi ve muhafaza edilmesiydi. Müsabakanın özellikle ilginç olan tarafı, bu öğelerin Yunan olarak tanımlanması ve Yunandilli Hristiyan toplulukların "hayali" değerler ağına dahil edilmesiydi. Dolayısıyla konuları Karapanios müsabakasından çok

daha genişti ve benzer bir zaman planlaması takip etmesi mümkün değildi. Müsabaka nerede olurlarsa olsunlar bütün Yunan münevverlerine hitap ediyordu ve onlardan yaşadıkları yerin mahalli dilsel ve kültürel gerçekliğini konu edinen derlemeler kaleme almalarını talep ediyordu. Derlemelerin nihai değerlendircisi olan eğitim komisyonu tarafından verilen 10 liralık ödül, Yunandilli münevver çevreleri harekete geçirmek için yeterli addedilmişti.

Bu iki müsabaka, cemiyetin filoloji ve eğitim komisyonlarını sürekli olarak meşgul etti ve bu iki komisyonun da DRCE'nin tarihine damgalanmasını vurduklarını söylemek hiç de abartı olmayacaktır. Daha sonraları cemiyet başka müsabakaların tertip edilmesi için verilen bağışları da kabul etti. Cemiyetin eski başkanı İroklis Vasiadis, filolojik tetkiklerin ödüllendirilmesi maksadıyla Yunanistan Milli Bankası'na bir meblağ yatırdı. Ayrıca Bizans dönemi ya da bu dönemin genelde adlandırıldığı üzere "ulusumuzun ortaçağ devri" hakkındaki incelemelerin ödüllendirilmesi için bağışlar yapıldı. Bu müsabakalar; Patrikhanenin ödüllendirdiği Sathio müsabakasını, Bizans hukukunun tetkiki için Periklis Vizukidis tarafından konulan Vizukidio ödülünü ve İstanbul'un tanınmış cerrahlarından Dimitrios Zambakos Paşa'nın finanse ettiği ödülü kapsıyordu. Patrikhanenin önerisi üzerine tertip edilen okullar için bir sağlık bilgisi ders kitabı yazılması hakkındaki müsabaka ve Aleksandros Mavrogenis Bey'in 10.000 fankla ödüllendirdiği "fazilet" müsabakası ilgi çekidir.¹ Son olarak, DRCE'nin 1909'dan itibaren düzenlediği dram yarışması anmaya değerdir. Bu müsabaka, İstanbul Rumlarının edebiyat, şiir ve tiyatroya dair ilgilerinin ortaya çıkarılması ve bunların sergilenmesini amaçlıyordu.

II. Bu bölümün hedefi, müsabakaları detaylı olarak incelemekten ziyade bunları daha geniş bir analiz şeması içerisine yerleştirmektir. Burada bizi, kanaatimizce cemiyetin faaliyetleri arasında en temsil edici olan, Karapanios ve Zografios müsabakaları meşgul edecek. Daha baştan, bu müsabakaların cemaatin kendine dair bilincinde, eğitim, dil, gündelik davranış gibi daha genel alanlara değinen ortak değişmezlerin biçimlendirilmesini hedeflediğinin altını çizelim.

Bu müsabakaları düzenleme fikrinin basitçe ortaya çıkmadığını; ancak 1860'larda hâkim olan müsabakalara dair görüşlerin gelişimini izlediğini vurgulamak gerekiyor. Daha önce de belirtildiği üzere, cemiyetin müsabakalar düzenlemeye dönük başlangıçtaki ilgisinin açık bir coğrafi yöneli-

1 PEFSK, cilt 33, "Ektaktos Panigiriki Sinedria epi ti Pendikondaetiridi tu Elliniku Filologiku Sillogu Konstantinupoleos" [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin Ellinci Yıldönümü için Olağanüstü Kutlama Toplantısı], Mart 1912.

mi ve bütünsel bir karakteri vardı. Müsabakalar, onlar için ödüller koyan Rumların kişisel ilgilerinden doğdu ve sadece fiziki coğrafyayı değil, yurt bilgisi, halkbilimi ve beşeri coğrafyayı kapsayan bilgi nesnelerine genel bir yönelişe işaret ediyordu. Daha 1869'a kadar benzer müsabakalar için çağrılar yayımlanmış ancak büyük bir başarı kaydedilememişti. Bizzat cemiyet kaynaklarının tanıklık ettiği gibi, başlangıçtaki çağrılar "bir taraftan konuların genişliği, diğer taraftan da ülkemizde kamu kütüphanelerinin... ve başka imkânların eksikliği nedeniyle" çok ilgi görmedi. Toplanan çalışmaların azlığı, müsabakanın aynı bilgi nesneleriyle ilgili olarak, ancak farklı biçimlerde tekrar edilmesine yol açtı. Yeni program 1871'de iki müsabakanın ödüllendirileceğini bildiriyordu: Biri Tesalya (sponsoru Hristaki Zografos) ve diğeri de Epir (sponsoru Metropolit Evgenios Ksiropotaminos) hakkındaydı. Bir sonraki yıl biri Pontus (sponsoru Simvulidis), diğeri de Makedonya ve Trakya (sponsoru Metropolit Evgenios) hakkında üç müsabaka daha ödüllendirilecekti.² Ancak daha önceki ilanların tersine yarışmacılar beş farklı konu; halk şarkıları, atasözleri, masallar, dil meseleleri (lehçeler) ve âdet ve görenekler, hakkında ayrı incelemeler sunabileceklerdi.

Müsabakaların hem eski hem de yeni yapısı, cemiyetin Rum Ortodoks nüfusun değişik kesimlerinin farklı kültürel oluşumunun bilincinde olduğunu gösteriyor. Ancak bu farkındalık, bu kültürel oluşumun farklılığını neyin oluşturduğu hususunda tam bir cehaleti de gizleyemiyordu. Böylece müsabakaların hedefi, o zamana dek bilinmeyen niteliklerin bilinir kılınmasıydı. Bu işlem bu niteliklerin Yunan ulusal topluluğunun bileşenleri olarak tanınmaları ve bunun göndermede bulunduğu toplam kültürel biçimler ağına dahil edilmesiyle eşdeğerdi. Bu etkinlik nihai biçimini, konularını Yunandilli ya da değil, bütün Rum-Ortodoks topluluklardan edinen "Yaşayan Abideler hakkında Zografios Müsabakası"nda buldu. Ancak ister istemez "Yaşayan Abideler" arayışının başlangıç noktası mekândı.

Rum-Ortodoks toplulukların kültürel çoğulluklarının coğrafi dağılımlarıyla bağlantılandırılması büyük bir yenilik değildi. Bununla birlikte, Batı Avrupa'dakinden farklı bir biçimde ortaya çıksa da, coğrafyanın cemiyetin ilgi alanları arasında değerinin yükselişini vurgulamaktadır. Mevcut durumda, coğrafyanın önemi, ulusal kültürel kimliğin kaydedilmesi ihtiyacından doğmaktadır. Coğrafyanın cemiyet için edindiği önemin bir göstergesi de bu bilgi alanının Karapanios müsabakasına dahil edilmesidir. Cemiyetin bu programı ilan etmesinin nedenleri açıklıkla tarif edilir:

“Bundan ötürü, yeni zamanlarda demiryolları yapımı ve buharlı gemiyle ulaşım... postane, telgraf ve başkaca araçların gelişmesiyle milletlerarası ulaşım ve ticari münasebetler arttı ve bu suretle coğrafya herkes için faydalı ve zaruri bir ders haline geldi.”³ Keza cemiyet, coğrafya eğitimine olan ilgisizliği ve “onca başka cemiyet kurulmuşken” coğrafya cemiyetlerinin eksikliğinin altını çizerek ve coğrafya eğitimini “manevi ilerlememiz” ile de bağlantılandırır. Yani cemiyetin kozmopolit karakteri ve Batı ile muhafaza ettiği ilişkilere paralel olarak, coğrafya öğretiminin geniş bir biçimde belirlendiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte aynı programda, DRCE’nin yurt bilgisine önem verilmesi arzusu açıktır. Programa göre coğrafya öğretimi başlangıç noktası olarak “öğrencinin memleketini almalı” ve bu temelde gelişmeliydi. Coğrafyanın bu merkeze ağırlık veren öğretimi, elbette başka bölgelerin, özellikle de Avrupa’nın ele alınması eksik bırakılmaksızın, Türkiye’nin, Küçük Asya’nın ve Yunanistan’ın detaylı olarak incelenmesine ağırlık veriyordu. Ortak ders kitaplarının kaleme alınması programının eninde sonunda bilhassa yurt bilgisi öğrenmesi gereken bir Rum-Ortodoks öğrenci kitlesine hitap ettiği düşünüldüğünde bu boyut tamamen anlaşılmalıdır.

Karapanios müsabakasının ulusal boyutu, öğretimi halihazırda zaten Rum-Ortodoks eğitiminin bir parçasını teşkil eden tarih gibi başka bilgi alanlarında daha açık bir şekilde vurgulanır. Yunan tarihiyle ilgili bir çalışmanın kaleme alınmasının, cemiyetin eğitim komisyonuna sunulan hiçbir metnin kabul edilmemesiyle birçok kez ertelendiğini belirtmek gerekir. Ancak cemiyetin Yunan tarihinin tedris edilmesindeki ısrarı, bu bilgi alanına yönelik ilgisinin bir işaretini teşkil eder.

Diğer konularda olduğu gibi, Yunan tarihi ders kitabının yazımı için de özel bir program yayımlandı. Bu program, Yunan tarihinin olumlu bir sunumuna dayanmaktaydı. Cemiyetin talimatlarına göre Yunan tarihi büyük şahsiyetlerin biyografileri aracılığıyla aktarılmalıydı. Amaç Yunan ulusunun tarihinin bu biyografiler yoluyla özetlenmesi ve buna paralel olarak da üç bin yıllık devamlılığı* esas alan hâkim tarihî şemanın aktarılmasıydı.

3 “İdikon Programma peri Sindakseos Geografias pros Hrisin ton Dimotikon Sholion ke ton Katoteron Takseon ton Ellinikon” [İlkokul ve Elliniko Okulların Alt Sınıflarının Kullanımı İçin Coğrafya Düzenlenmesi hakkında Özel Program], *PEFSK*, cilt 16, 1881-82, s. 322-24.

* Modern Yunanlıların Antik Yunanlılarla bir ilgilerinin olmadığı şeklindeki tezlere karşı Yunan ulusunun tarihinin devamlılığı savunmak 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Yunan aydınları arasında yaygın bir çabadır. Burada vurgulanan genellikle ırksal devamlılıktan çok, kültürel devamlılıktır. Tarih öncesinden modern zamanlara uzanan üçbin yıllık bir Yunan tarihi yazma girişimi daha önce başka ta-

Biyografileri ele alınan şahsiyetlerin seçimi ister istemez tarihsel devamlılığa hizmet ediyordu. Büyük adamlar panteonunda yalnızca Homer, Solon, Themistokles, Perikles ve Büyük İskender değil, Bizans imparatorları Büyük Konstantin, Jüstinyen ve Bulgarkıran ya da Makedon olarak adlandırılan II. Vasilios ve Konstantin Paleologos ile Panagiotis Nikusos ve Aleksandros Mavrogordatos bulunuyordu.⁴

İlan, biyografilerin referans çerçevesini açıklıkla belirliyordu. Buna göre büyük şahsiyetler, “rastlantısal fenomenler olarak açıklanamazlardı; bilakis bir kısmının görkemi ve yükselişine katkıda bulunduğu... bir kısmının ise gelecekteki kuşaklarının büyüklüğünü yarattığı ulusun doğal bir ürünüydüler”. Ulusal hayatın büyük şahsiyetler aracılığıyla sergilenmesi, Yunan ulusunun büyüklüğünün de sergilenmesini gerektirmekteydi. Bu nedenle Yunan tarihinin sözümona yazarları Antik Yunan, Bizans ve modern Yunan tarihinden yeterli sayıda şahsiyeti ele almalıydılar. Bu bakımdan müsabakaya sunulan kitaplarla ilişkin eleştiriler tipik bir örnek oluşturur. Böylece müsabakaya katılan kitaplardan birinin sunumunda eğitim komisyonu, yazara başka bakımlardan olduğu kadar, “Leonidas’ın kahramanca ölümünü yenilgi olarak adlandırması”⁵ dolayısıyla da yetersiz olan eserin sorumluluğunu yükler. Komisyonun değerlendirmesine göre eser yanlışlarla dolu olduğundan, yazar haklı olarak “cahil sayılsa” da bu de-
79

rihçiler tarafından denenmişse de bütünsel bir ulusal tarih anlatısı organize etme “şerefi” Konstantinos Paparrigopulos’a aittir. Paparrigopulos’un “hayatının eseri” *Is-toria tou Elliniku Ethnos* [Yunan Ulusunun Tarihi] on dört yıllık bir devrede (1860-1874) yayımlandı. Bu eser, Yunan ulusal tarihinin, uzun yıllar etkili olacak, ana şemasını ortaya koyar. Paparrigopulos’a göre antik ve modern Yunanistan arasında kesintisiz bir süreklilik vardı. Yunan ulusunun uzun ve görkemli tarihinde yabancı bir güce tâbi olunan iki uzun periyod tarafından ayrılan üç ana dönem vardı. Bu uzun dönemlerden ilki en eski çağlardan M.Ö. 145’e kadar olan dönemdi. Bu dönemi ilk yabancı egemenliği dönemi olan Roma hâkimiyeti izledi. İkinci dönem 1453’te Konstantinopolis’in düşüşüyle sona eren Bizans İmparatorluğu devresi idi. Bu dönem ikinci yabancı egemenliği periyodu olan ve 1821’e kadar süren Osmanlı hâkimiyeti izledi. Son olarak da 1821’de başlayan *Megali Idea*’nın gerçekleştirilmesi ile en yüksek noktasına ulaşacak dönem gelir. Hellenizmin bu saydığımız dönemleri birbirinden, İlahi Takdir’den alınan tarihi emirlerle, daha doğrusu her döneme bahşedilen tarihi misyonla ayırdedilirler. Buna göre, ilk devre uygarlığın yaratılması, ikinci devre bu uygarlığın Hristiyanlık ile sentezlenmesi ve müdafaa edilmesi, üçüncü devre de bu uygarlığın Doğu’ya aktarılması misyonlarıyla tanımlanır. (ç.n.)

4 Bkz. ilgili ek.

5 PEFSK, cilt 15, 1880-81, “Ekthesis tis Ekpedefitikis Epitropis”, s. 103.

tır.* Buna mukabil, programda vurgulamak istediğimiz, muhtemelen bir detay oluşturan kitapların yazımındaki “kahramanlık unsuru”nun sergilenmesi değil, Yunan tarihinin safhalarının üç bin yıllık tarihi devamlılık şeması içerisinde özgülleştirilmesi. Gene programa göre Yunan tarihi kitabı, biyografilerin dışında, Pelasgios devri ve Dorların istilasından “*armatolos* ve *kleft*’ler** ve başlıca eğitim kurumlarına” kadar Yunan ulusunun bütün devirlerini kronolojik sırayla sunacak bir bölüm de içermeliydi. Bu şemada klasik Yunan, Makedonya devri, Helenistik dönem, “Yunanlıların Romalılara esareti” devri ve “kuruluşundan çöküşüne kadar Bizans” içeriliyordu. Ancak daha yeni devirler, müsabaka programında aynı sistematiklikle belirlenmez. Bu durum, kanaatimizce bu devrin özel bir eğitim ve bilgi nesnesi olarak oluşturulmasına etki etmiştir.

Bu noktada ilgi çekici olan, Yunan tarihinin bütün safhalarının sistematik bir biçimde bütünleştirilip birbiriyle bağlantılandırılmasıdır. Böylece klasik Yunan antikitesi Makedon ve Helenistik dönemle tamamlanırken Bizans’a ve özellikle onun “Yunanlaşması”na özel önem atfedilir. Tarihsel devamlılık boşluk içermeyen bir bütün olarak sunulur; çünkü böylesi çok daha ikna edicidir. Zaten tarihsel sürekliliğin sistemli bir biçimde kaydedilmesinde ısrar eden eserlerin övülmesi alışılmış bir şeydi. Örnek olarak eseri, “I. Leon’dan Makedon hanedanına Bizans’ın Helenleşmesi”, “Makedonyalı Vasilios’tan Konstantinopolis’in Latinlerce alınmasına kadar Bizans medeniyeti” gibi bölümler içeren ve Bizans tarihinin dönemlere ayırmayı hedeflediği için komisyonca methedilen yazarın durumunu aktarıyoruz.⁶

* Agisler ailesinden Sporto kralı olan Leonidos I (öl. Thermopile MÖ 480) kardeşi Kleomenes’ten sonra tahta geçti (MÖ 490). Pers Kralı Kserkses’in istilası sırasında diğer Yunan siterlerinin askerleri ve 300 Sportolidon oluşan zayıf kuvvetleriyle güçlü Pers ordularına karşı Thermopile geçidini uzun süre korumayı başardıysa da sonuçta ihanete uğrayarak Persler karşısında yenildi ve öldürüldü. (ç.n.)

** Osmanlı döneminde *kleft*’ler Osmanlı hâkimiyetine karşı milliyetçilik öncesi silahlı direnişin önemli örneğini oluşturmuşlardı. *Kleft*’ler gerçekte, yağmalarını birbirine benzeyen Müslüman ve Hristiyanlara yöneltmiş haydutlardı. Ne var ki vergi memuru olarak Osmanlı yönetimini temsil eden kimselere saldırmaları, Hristiyan halkın gözünde Müslüman derebeylerine karşı baskı gören reayanın savunucuları diye görülmelerine ve cesaretle, dayanıklılıkta insanüstü güçlere sahip olduklarına inanılmasına neden oldu. Eşkiyolığın önlenmesi ve ticaretle haberleşmenin yürütülmesi açısından önem taşıyan doğ yolları güvenliğinin sağlanması çabasında olan Osmanlılar, *armatoloi* adıyla bilinen Hristiyan milis güçlerini kurmuşlardı. Aralarındaki sınır çizgisi belirgin olmayan bu iki güç 1821 Yunan İhtilali’nde önemli görevler üstlenecekler ve saflarından önemli askeri liderler ortaya çıkacaktı. (ç.n.)

Ancak programda ortaya konulan Yunan tarihinin iki bileşeninin, yani Osmanlı hâkimiyeti ve Yunan ihtilalinin eksik olduğunu gözlüyoruz. Elbette bu eksiklik mevcut politik durumla açıklanabilirdi; ancak meselenin bu kadar basit olmadığına inanıyoruz. Biyografiler kısmında Fenerli şahsiyetler kadar, Zosimadis kardeşler, Velestinli Rigos* ve Adamantios Korais gibi isimlere de rastlıyoruz. Cemiyet Osmanlı hükümetini kışkırtmak için Yunan tarihinin çağdaş devirlerini dışarıda bırakmak isteseydi, en azından saydığımız bu son iki ismi biyografilerden çıkartması icap ederdi. Kanaatimizce eksiklik, hem Osmanlı hâkimiyeti devrinin hem de Yunan ihtilalinin öğretilmesi zorunlu devirler oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Tarih eğitimi eski devirleri aktardığı ölçüde anlamlıydı; çünkü programın hedeflediği ulusun hayatını ilelebet devam ettirmesi kavramı, esas olarak bu devirlere dayanıyordu. Sunulan eserleri, DRCE'nin zabıtlarında yayımlandığı kadarıyla eğitim komisyonunun haklarında yaptığı kısa eleştirel yorum dışında tam olarak bilemesek de Korais ve Kaplanis'in aktarılması, programda da belirtildiği üzere, daha çok eğitsel meselelerle ilgiliydi ve eğitim tarihiyle bağlantılıydı. Ancak eğitim kurumlarının tarihinin aktarılması da Yunan ulusunun hayatını ilelebet devam ettirmesinin bir kanıtı olarak anlamlıydı.

Yakın tarih ise ulusun devamlılığını ispat etmek için, en azından aynı biçimde faydalı olamazdı. Zira yakın tarih, ulusal tarihin sürekliliğinde ısrar eden bir şemada, "ulusal tarih"i önceki safhalarına atıfta bulunmadığı takdirde havada kalır. Bizzat programda şunları okuyoruz: "Yazara... ulusumuzun çok sayıda kritik ve zor durumda bulunsa ve kuzeyden, güneyden, doğudan ve batıdan saldırıya uğramış olsa da hiçbir zaman bitap düşmediğini, hiçbir zaman yüce gönüllülüğünü ve diriliş umudunu yitirmediğini ve kendinden güçlülerle mücadele ederken böylesi büyük bir

* 1757'de Tesolyo'nun Velestino köyünde doğan Velestinli Rigos (ya da doğduğu yerin Yunanca ismiyle Rigos Ferreos), Yunan ihtilalinin hazırlayıcıları içinde en tanınmış ve önemli kişilerinden biridir. Hem yazıları, çevirileri ve şiirleriyle ideolojik olanda bir önder olmuş, hem pratik örgütlenme yolunda somut adımlar atmış, hem de ölümüyle, sonraları mücadeleye atılanlara bir simge oluşturmuştur. Rigos Osmanlı İmparatorluğu içinde, bütün ulusların, "din ve dil farkı gözetmeden Hellenlerin, Amavutların, Ulahların, Ermenilerin, Türklerin ve başka ulusların" bir orada yaşayacakları ve hiçbir ulusun öteki uluslar üstünde egemen olamayacağı bir düzen kurmak için mücadele etmiştir. Rigos Avusturya polisi tarafından tutuklanacak, 10 Mayıs 1798 tarihinde Osmanlı devletine teslim edilecek ve bir süre sonra da idam edilecektir. Siyasi açıdan en önemli yapıtı 1796 yılında yayımlanan *Thourios* (Marş) adlı şiirdir. Şiir ideolojik içeriği açısından incelendiğinde, etnik değil, sınıfsal ağırlıklı bir anlayış ile kaleme olunduğu anlaşılmaktadır. Düşlediği toplumsal düzen ve yeni devlet yapısı, bugün "çokuluslu" diyebileceğimiz bir görünümündedir. (ç.n.)

geçmişe sahip ve fitraten özgür olan bu ulusun hakkı olanları elde ettiğini aklından çıkarmamasını tavsiye ediyoruz.” Bu pasaj, Yunan tarihi ders kitabı hakkındaki programın sonuç kısmını oluşturur ve cemiyetin müsbakaya vermek istediği yönelim bakımından anlamlıdır. Buna göre tarih öğretimi, Yunan ulusunun hayatta kalışını vurgulayacak ve ulusal tarihin eski safhalarının tedris edilmesine ağırlık verecekti.

Yunan tarihi eğitiminin, bilebildiğimiz kadarıyla, genellikle Bizans’ın düşüşüyle nihayete erdiğini tekrarlıyoruz. Neticede yakın dönem Yunan tarihinin Osmanlı İmparatorluğu’nun Rum-Ortodoks okullarında Yunan tarihi öğretimine katılıp katılmadığı hususunda çok sayıda soru işareti vardır. 20. yüzyılın ikinci on yılının başlangıcında dahi, Patrikhane eğitim komisyonunun daha 1882’den itibaren vermiş olduğu genel istikametler haricinde ortak bir eğitim programı düzenlenmiş gözüküyor. Keza ortak bir ders kitabı da bulunmuyordu. Öğretmenler ortak bir ders kitabına uyumak zorunda kalmaksızın okutacakları kitabı seçme şansına sahiptiler.⁷ Böyle bir ortamda, Yunan yakın tarihinin sadece sınırlı sayıda eğitim kurumunda ve özellikle de orta düzeyde öğretildiğini varsayabiliriz.⁸

7 Hristos Soldatos, *İ Ekpedeftiki ke Pnevmatiki Kinisi tu Ellinismu tis M. Asias, 1800-1921* [Küçük Asya Helenizminin Eğitim ve Kültürel Hareketliliği 1800-1922], Atina, cilt II, s. 47-48.

8 Kesin olan, Yunan tarihinin öğretimi, üç bin yıllık kesintisiz bir süreç oluşuna ilişkin anlayışa uygun olarak, bütünlüklü bir karakter kazanmamıştı. Örnek olarak İstanbul okulları için eğitim komisyonu raporunu değerlendirirsek, bu tarihin tedrisi için bütünlüklü bir anlayış yoktu. Böylelikle Makrihori [Bakırköy] *elliniko* okulunda “Helen ve genel tarih, antik ve orta” dersi okutulurken, Galata okulunun ikinci sınıfında “Antik Helen tarihi” dersi, dördüncü sınıfında “yakın zamanlara kadar Helen tarihi” dersi öğretilmekte, Diplokionio’da [Beşiktaş] “biyografik Helen tarihi” ve “Ksanthopulos’un Helen tarihi” dersi, Tarabya’daki okulda “biyografik Helen tarihi” dersi ve son olarak İstanbul’un en eski okullarından biri olan Stavrodromi *gimnasion*’unda [İdadi] “Doğu ulusları tarihi”, “Helen ve Roma tarihi”, “orta yıllar tarihi” ve “yakın dönem tarihi” dersleri okutulmaktaydı. Tersine, Mekteb-i Kebir’in [*Megali tu Genus Sholi*] programı yeni Yunan tarihinin öğretimini içeriyordu. Somut olarak dördüncü sınıfın tarih konusu şuydu: “Orta tarih (Bizans), yani Büyük Konstantinos’tan Konstantinopolis’in alınışına kadar ve (Helen-Türk) yakın tarihi, yani Konstantinopolis’in alınışından Helen isyanına kadar.” “İ en Konstandinupoli Ekpedevsis”, *Anatolikos Astir*, 21 Ocak 1885. *PEFSK: EKPE*, “Piri ton en Kon/poli ke tis Perihoris Sholion” [İstanbul ve Civar Okullar Hakkında], cilt 13, 1878-79. Yunan tarihinin tedrisiyle ilgili belirsizlik daha sonra da devam etti. Örnek olarak Heybeliada Rum Ticaret Mektebi’nden [*Elliniki Emboriki Sholi tis Halkis*] bahsedebiliriz. Mektebin 1884-85 yılına ait analitik programında “başlangıçtan zamanımıza kadar tarih yazımının gerçek metoduyla en önemli dönemlerin tanımlanması ve Roma ve diğer halkların [tarihi] ile kıyaslanması yoluyla Helen [tarihi] ve doğu ulusları [tarihi]” konulu tarih dersinin öğretilmesini öngörüyordu. Yine de üst sınıflarda okutulan dersin betimlenmesi, özellikle önceki sınıflarda okutulan ve konusu açıklıkla tanımlanmış (Antik Yunan vs.)

Ancak konumuza dönersek, ortak ders kitaplarının yokluğu, ulusal bilinçlenme sürecini sınırlıyordu; zira kabul edilemeyecek bir biçimde bilgi nesnesini parçalara ayırıyordu. Çünkü neticede eğitimin ilk aşamalarında tarih öğretiminin önemi ancak aynı tarih herkesçe tanınabilir olduğu ölçüde anlamlı olacaktı. Bir dönemin yokluğu ya da bir başkasının ilave edilmesi, öğrenci kitlesinin değer vermesi gereken ortak tarihsel sürekliliği değiştirecekti. Örneğin klasik Yunan devrinden Yunan ihtilaline atlayan bir tarih ders kitabı hayal edelim! Tarihsel süreklilik ve dolayısıyla da “ulusun ilelebet hayatta kalması” temalarının aktarılması mümkün olmayacaktı. Muhtemel bir tek taraflılığın ortaya koyduğu tehlikelere, “sahtekârlık”, yani muğlaklıktan doğanları da eklemeliyiz. DRCE’nin eğitim komisyonuna inanacak olursak, İstanbul’da “içeriği başka yerlerden çalıntı olup, değişikliğe uğratılmış olan ve tahmin edileceği üzere her türden günahla dolu olan tarih kitapları” dolaşımdaydı. Sorunun boyutları hakkında bilgi sahibi olmasak da, böyle bir ihtimalin, öğretmenlerin genellikle yeterli eğitime sahip olmadığı ve dolayısıyla da böyle korsan baskı bir kitabın seçiminin hiç de imkânsız olmadığı koşullarda yaratacağı sonuçları hayal edebiliriz.

Bu bakımdan DRCE’nin girişiminin bütünleştirici boyutu aşîkârdır. Cemiyet Rum-Ortodoks eğitim sistemine kendisinin onaylayacağı ortak ders kitapları dahil etme arzusunundaydı. Tarih alanıyla sınırlı kalmayan bu girişim, İstanbul’un özerkliklerini muhafaza etme lüksüne sahip zengin okullarını değil de, özellikle çoğunluğu “tehlikeli bölgeler”de bulunan yoksul okulları ilgilendirdiğinden daha da büyük önemi haizdi.

DRCE’nin girişiminin bütünleştirici boyutu, Yunan dili ders kitapları söz konusu olduğunda daha da ilgi çekicidir. Karapanios müsabakası çerçevesinde sadece okuma ve dilbilgisi kitaplarının yazılması için değil, yeni Yunanca antoloji ve ilköğretim için bir rehber kaleme alınması hakkında bir program yayımlandığı yukarda da belirtilmiştir.

Bu programlardan antoloji ve dilbilgisi kitabının hazırlanması hakkın-

derslerle kıyaslandığında oldukça genel görünmekte. (Bkz. *Programma ton mathimaton ton Didachthisomenon en ti Elliniki Emboriki Sholi Halkis*, İstanbul 1884-85 [Heybeliada Rum Ticaret Mektebi’nde Öğretilen Derslerin Programı]). Tersine 1908 yılında faaliyete geçen İstanbul’daki daha çağdaş eğitim kurumu Milli Lisan ve Ticaret Mektebi’nin [*Ethniki Sholi Glosson ke Emboriu*] programında Yunan tarihinin tedrisi sonraki dönemlere hiç bir atıfta bulunmadan Bizans’ın fethiyle son bulmaktaydı. Bu eksiklik Avrupa tarihinin, hem de Fransızca olarak, 1870-71 Fransız-Alman Savaşı ve Alman bütünleşmesine kadar iyi oluşturulmuş öğretimi ile birlikte değerlendirilmelidir. (Bkz. *Ethniki Sholi Glosson ke Emboriu, Analitiko Programma tis Didakteas Ilis*, İstanbul 1912 [Milli Lisan ve Ticaret Mektebi, Öğretilen Müfredatın Analitik Programı]).

da olanlar özellikle ilgi çekicidir. Antoloji hakkındaki talimatlar, cemiyetin desteklediği kimliğin genel sunumunu en iyi şekilde özetlemektedir. Bu özel durumda genel olan öze değil de esasen çerçeveye atıf yapmaktadır. Başka bir ifadeyle bu genel çerçeve, cemiyetin Rum-Ortodoks eğitiminde sunmak istediği hem davranış unsurlarından hem de kimlik unsurlarından oluşan bir bilişsel ve değerler sistemi tarif eder.

Antolojinin hazırlanması, kitabı *katharevusa*'nın* kullanılmasına paralel olarak, ilkokullarda dilbilgisi eğitiminin bir tamamlayıcısı olarak zaruri addedildi. Böylece öğrenciler, “sadece sözün dilbilgisel kurgu ve yapılanışını ve doğru okumayı öğrenmekle kalmayacak... mükemmel bir biçimde beslenen ruhları da gelişecek ve sözün güzelliğine yükselmeye alıacaklardır”. Bu nedenle antolojinin hazırlanması bu vasıfları haiz metinlerin derlenmesine dayanacaktı. Ancak bu seçim 19. yüzyılın münevver dilinin hâkimiyetini aktaracak metinler arasından olmalıydı: “Bu yüzyılın başından itibaren en takdire şayan eserleri verenler... temel alınsın... [böylece] Yunan dilinin tamamlanmış ve münevverane biçimi aktarılabilir.”⁹ Daha eski zamanlardan da metinler eğer “iyi yazılmışlarsa” ve elbette çok sayıda olmaksızın kullanılabilir. Bu metinler çok sayıda bilişsel üniteyi konu edinmeli ve betimlemeliydi. Bunlara efsaneler, dualar, bilmeceler, önemli şahsiyetlerin yaşam öyküleri, doğa olaylarının tasvirleri, meseller, tarihi ve coğrafi gezi notları vs. dahildi. Dilsel formun dışında derleme, metinlerin içeriği bakımından başka sınırlamalara da tabi olacaktı. Bunlar, “güzel konuşma ve yazmanın haricinde saf, soylu, ahlaki olmalı; mantıki doğallık ve doğruluğa sahip olmalı, hayal gücünü ideal iyi olana yöneltmeli, kavrayışı genişletmeli, kalbe asalet aşılamalı ve konu olarak da Tanrıyı, tabiatı, insanı ve vatani ele almalı” idi.

İçeriği oluşturan unsurların cemiyet tarafından kaydedilmesi, bunların Rum Ortodoks okullarındaki sunumunun eksik olduğunun doğrudan bir kabulünü oluşturur ve diğer taraftan da ortak bir eğitim sisteminde bu

* 18. yüzyıl sonlarında canlanan Yunan kültürel hayatının ve milliyetçiliğinin en önemli konularından biri de ulusun kamu hayatında ve eğitimde kullanması gereken dilin biçimi üzerineydi. Yunanistan'ın ve Yunanlılığın temel meşruiyetini antikiteden aldığı bir dönemde Yunan aydınlarının önemli bölümü yazın dilinin antikiteye öykünen ve onun biçim ve sözdizimini benimseyen *katharevusa*'nın kullanılmasını savundular. Bunun aksi görüşü savunanlar ise ulusun bütünlüğünün ancak yazın dilinin halkın konuştuğu dil (*dimotiki*) temel alınarak başarılabileceğini iddia ederek *katharevusanın* yabancı bir dil olduğunu savundular. Yunan dünyasında eğitimde ve edebiyatta kullanılacak dil meselesi 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın önemli bölümünde de etkisini koruyarak aydınların kutuplaştığı temel meselelerden biri haline geldi. (ç.n.)

hususların öneminin altını çizerek. Ancak antolojiyi karakterize etmesi gereken unsurların genelliği yorumlanmaya değer. Asalet, ahlaklılık, mantıki doğruluk ve bütün diğerleri ne açıkça tanımlanmışlardı (zaten böyle olması da mümkün değildi) ne de bütün Rum-Ortodokslar tarafından aynı biçimde tanınmışlardı. Zaten bizzat DRCE'nin dahi kurum olarak, genel değerlendirmelerin ötesinde, bu unsurları kesin olarak tanımlayabileceği şüphelidir. İçerik hakkındaki değerlendirme, her zaman olduğu gibi, şahıslar tarafından gerçekleştirilecek ve içeriğin okunmasında kişisel değerlendirmenin ağırlığı olacaktı. Bu listede ilginç olan bir şey varsa o da bu unsurların sistematize edilmesinden çok bir çerçevenin, ortak bir referans ve değerler alanının belirlenmesidir. Söz konusu olan, eğitime, belli unsurlara genel biçimde de olsa değinen bir kimliğin oluşturulması sürecinde zorunlu olan bir değerler sisteminin dahil edilmesidir. Zira önemli olan, tekil olarak herkesin bunlardan ne anladığından bağımsız olarak, bunların bütünsel bir kimliğe dahil edilmesidir. Başlangıç için önemli olan şey farklılık değil, ortak zemindi. Böylece az çok bildik unsurlar olan Tanrı ve vatandan başka antoloji, mantıki doğruluk, güzel konuşma ve yazma vs.'yi sunacaktı. Bu unsurlar açıkça belirlenmiş olmasalar da, anlamlarını belirleme girişiminden bağımsız olarak sadece bunlara atıfta bulunmak bile, bizzat şahsi kimliğin dayanacağı ortak alanı biçimlendiriyordu. Bu kimlik sadece ulusal ya da dini mahiyette olmayacak, ancak cemiyetin faaliyet yürüttüğü ve yalnızca dar anlamıyla sınıfsal boyutuyla değil, daha geniş kültürel boyutuyla burjuva çevreden kaynaklanan davranış unsurlarını da içerecekti. DRCE'nin niyetinin şehir merkezlerini olduğu kadar, muhtemelen farklı bir değerler sisteminin hâkim olduğu taşrayı da içeren bütünsel bir eğitim sisteminde bu unsurların ortaya konması olduğunu düşünürsek bu muhakeme önem kazanır.

Antolojiyle kıyaslandığında dilbilgisi kitabının yazımı, DRCE'nin dil meselesindeki önerilerini ortaya koymaktadır. İlkokullar için dilbilgisi kitabı yazımı hakkındaki program münevver diline, "tahsilli sınıflar"ın diline atıfta bulunmaktadır. Bu dilbilgisi, okulun ilk dört senesinde öğretilecek olan yeni münevver diline özel önem verecekti. Devamında, beşinci sınıfta, yeni dilden antik dile geçiş gerçekleştirilecek, altıncı sınıfta ise yalnızca antik dil öğretilecekti. Yeni Yunancadan antik dile geçişte, özel program gereğince İncil'den seçilmiş parçaların temel alınacak olması karakteristiktir. Dilbilgisi eğitimiyle mezunlar: "1) Münevverlerce yazılan yeni Yunancayı mükemmel bir biçimde anlayıp, konuşuyor ve yazıyor olmalı ve 2) Kutsal Yazı ve elbette Yeni Ahit'i ve keza Ksenophon'u anlar hale gelmeli" idiler.

O zamana kadarki dilbilgisi eğitiminin bu sonuçları vermediğini varsayabilir miyiz? Bu herhalde mümkün değildir; zira 1870'e kadarki sınırlı Rum-Ortodoks eğitim sistemi dahi dilbilgisi eğitimine özel bir önem atfediyordu.¹⁰ DRCE'nin yayımlamayı arzu ettiği ders kitabına göre dilbilgisi eğitimi, Rum-Ortodoks eğitiminin bütünü için oluşturacağı ortak eğitsel çerçeve bakımından anlamlıydı; öyle ki bütün öğrenciler, hiç değilse, Kutsal Yazı ve Ksenophon'u okuyup yazıp anlayabilsin.

Bu öneri, cemiyetin dil hakkındaki başlıca görüşlerinin ipuçlarını doğrudan doğruya ortaya koyar. Yunan Krallığı'nı sarmakta olan *dimotiki* ile *katharevousa* arasındaki mücadele, İstanbul'a ve dolayısıyla da DRCE'ye yabancı değilse de, burada hiçbir zaman ciddi boyutlar kazanmadı. Ancak, cemiyet çevresinde ve bilebildiğimiz kadarıyla İstanbul'un çoğu cemiyetinde Yunancanın münevverane biçimlerinin ağırlığı hissedilirdi. Buna mukabil, 20. yüzyılın başında dahi, yani İstanbul'da 1905'te "*Dimotiki* Derneği" ve "*Anastasis*"'in, 1912'de ise "İlerici Merkez"'in kurulmasıyla Yunan *dimotiki*'ciliğinin zirveye ulaştığı dönemde bile, kentte aktif *dimotiki* taraftarlarının sayısı oldukça sınırlıydı (burada sadece Minas Avthentopulos örneğini veriyoruz).¹¹ *Dimotiki*'ciliğin cemiyetin faaliyetlerine yegâne katkısı, Osmanlı hükümetince yasaklanınca gerçekleşemeyen bilimsel kongreye sunulmak üzere İ. Psiharis* tarafından hazırlanmış metindi. Ancak metin, cemiyetin 25. kuruluş yıldönü-

10 Dilbilgisinin eğitimdeki güçlü konumu, örneğin Korais'in "iyi dilbilgisi"ne eleştirisini hatırlarsak, eğitim sisteminin gelişmeye başladığı 1860'lardan çok daha önce veriliyordu. A. Karateodoridis, DRCE'deki dinleyici topluluğuna sunduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yunan dillilerin orta eğitimi hakkındaki çalışmasında şunların altını çiziyordu: "Öğrenim Helen dilinin değil, Helen dilbilgisinin öğretilmesi için organize edilmiştir." "Dilbilgisi aracılığıyla Helen dilinin tedrisinin gençliğimize, atalarımızın dilinin öğrenilmesi için büyük bir şevk esinlemesi mümkün değildir." "Dil söz konusu olduğunda öğretimin Helen diline hâkim kimseler yaratması mümkün değildir; bilakis buna girişenlerin cesaretini kırarak, herkesin dilini azınlığın tekeli haline getiriyor... ve sonuçta belleği boş dilbilgisi tipleriyle doldurmaktan başka bir işe yaramıyor; elbette bu, 19. yüzyılda istediğimiz şey değil." (A. Karateodoridis, "Peri tis mesis pedevseos" [Orta Öğrenim Hakkında], *PEFSK*, cilt 1, 1863, s. 174).

11 P. Stavridi-Patrikiu, der., *Dimotikismos ke Kinaniko Provlima* [Dimotikçilik ve Toplumsal Sorun], s. 19-28, ve G. Papakostas, *O Fotis Fotiadis ke to Aderfato tis Ethnikis Glossas: I Allilografia* [Fotis Fotiadis ve Ulusal Dil Kardeşliği: Yazışmalar], Atina, s. 40-41.

* Ioannis Psiharis (1854-1929), halkın konuştuğu dilin esas alınmasını savunan *dimotiki* taraftarı hareketin en önemli temsilcilerinden biriydi. Edebiyat ve dilbilim alanlarında birçok çalışması olan Psiharis, *katharevousa*'nın ulusun manevi gelişimi için uygun olmayan yabancı bir dil olduğunu savunarak edebiyatta halk dilinin temel alınması gerektiğini savundu. (ç.n.)

mü için yayımlanan ciltte “Tarihi ve Dilbilimsel Meseleler” başlığıyla yer almıştır.¹²

DRCE’de dilsel çevre bizzat cemiyetin toplumsal koşulları ve konu etrafındaki gelişmeler temelinde tedrici olarak biçimlendi. Az ya da çok yapmacık versiyonlarıyla “münevver dil”in hâkimiyeti, cemiyetin esas olarak temsil etmek istediği topluluğun, yani “tahsilli sınıflar”ın dili olarak kabul edilmesiyle bağlantılıydı. Münevverane dilin hâkimiyeti bizzat DRCE kimliğinin bir parçasıydı; zira faaliyetlerindeki başlıca ifade aracıydı. Cemiyet komisyonlarının münevver dil tipine bağlılığı belirgin bir örnek oluşturur. Mesela eğitim komisyonu, Karapanios müsabakasında ödüllendirilmek ve yayımlanmak üzere sunulan metinlerin münevverane ifadesinde titizlikle ısrar ediyordu. Bazen ifade biçimi eğitim komisyonunun kriterlerini tatmin ediyor ve komisyon, “dil sarıh ve mükemmel ve her çeşit dil bilgisi hatasından, barbarlık ve yabancılıktan uzak, kelime dağarcığı ise düzgün ve nizami”¹³ diye övgülerde bulunmakta tereddüt etmiyordu. Çoğu zamansa Karapanios müsabakasının raporlarında, “yazarın vokabüleri düzensiz ve bazen de hatalı” veya “kelime dağarcığında yanlış kullanımlar, belirsizlikler ve bazı yazın hataları ve Almancaya açık öykünmeler görülüyor”¹⁴ gibi olumsuz eleştirilere rastlanır. Pozitif bilimlere dair ders kitabı adaylarında bile, eğitim komisyonu çoğu kez dilsel yetersizliklerin altını çiziyordu. Örneğin fizik ders kitabı değerlendirmesinde yazarın “çok sayıda olmayan dilsel günahlara yenik düştü”ğü¹⁵ belirtilir.

Münevverane dilin tercih edilmesi ve eğitimde kabul ettirilmesi arzu-su, cemiyetin münevver kimliğine, yani üyelerin ve cemiyetin kendilerini, genel bir okur yazar topluluğun, yani münevver dilin kullanımının estetik, kültürel ve toplumsal kimliklerinin bir unsurunu oluşturduğu “eğitimli sınıfların” bir parçası olarak görmeleri hadisesine atfedilebilir. Bu topluluk, cemiyet ve benzer kurumlarla sınırlı değildi ve Osmanlı başkentinde ve imparatorluğun diğer merkezlerinde, en azından yazılı iletişimde Yunancanın münevverane biçimlerini kullanan daha geniş bir kesimi kapsıyordu. Bu kişilerin iletişimde münevverane Yunanca biçimleri kullanan İstanbul ve diğer kentler basını ve çeviri ve telif kitapların yayını önemli rol oynadı. Keza, bu geniş topluluk, münevver dilinde tamamlanmış dil bilgisi biçiminin avantajını görüyordu.

12 PEFSK, cilt 18 (ek), ve F. Iliu, *Ideologikes Hrisis tu Koraismu ston 20o eona* [Koraizmin 20. Yüzyıldaki İdeolojik Kullanımları], Atina, s. 40-41.

13 PEFSK: *Karapanion Diagonisma pros Ekdosin Didoktikon Vivlion* [Okul Kitaplarının Yayımları için Karapanios Müsabakası] (bundan böyle KDEDV), cilt 22, 1890-91, s. 121.

14 PEFSK, KDEDV, cilt 17, 1882-83, s. 132, 134.

15 PEFSK, KDEDV, cilt 26, 1895, s. 71.

Dolayısıyla münevver dili, imparatorluğun birçok bölgesinde özerkliğini muhafaza eden ve gündelik iletişime hâkim olan çeşitli lehçe ve dilsel biçimler kompleksine müdahale ederek ortak dil haline gelme koşullarını barındırıyordu. Elbette, Yunandilli ya da değil, olumsuz bir dilsel ortamda faaliyet yürüten eğitim kurumlarına münevverane Yunancanın kabul ettirilmesiyle ortaya çıkacak sorunların aşılması meselesi var olmaya devam ediyordu. Dolayısıyla bu dilin öğretilmesi öğrencilerin dilsel biçimleniş için yeterli olmayacaktı; çünkü bu olumsuz dilsel ortam öğretilen dilin menziline geçersiz kılacaktı.¹⁶ Bu sorun Rum Ortodoks okul ağının bütün oluşum ve faaliyet müddetince (1870-1912) gündemde kaldı ve 20. yüzyılın başlarında dahi bir ilgi odağı olmaya devam etti. DRCE'nin 1907-1908'de düzenlediği eğitim konferanslarında Yunancanın "başka dilli Helenlere" öğretilmesi konulu bir bölümün yer alması tesadüf değildir. Öğrencinin "münevver dilini mi yoksa rastladığı ilk Helendilli hemşerisinden duyduğu dili mi" öğreneceği hususunda bu toplantı esnasında çıkan münakaşa, imparatorluğun birçok Rum Ortodoks cemaatinde münevver dilin sınırlı menziline paralel olarak yerel lehçelerin güçlü varlığını vurgulamaktadır. Ayrıca pek çok kaynak, Yunancanın kullanımından okulların işlevi sorunlarıyla bağlantılı olarak bahseder. Stamatios Andonopulos, 20. yüzyılın başındaki Küçük Asya seyahati esnasında, "Küçük Asya kıyılarından ne kadar uzaklaşırsa Yunan dili de o kadar nadir duyulur" diye belirtir ve buna paralel olarak "Soydaşlarımızın okulları her yerde en iyi durumda değildir"¹⁷ tespitinde bulunur. Bu geç dönemde sorunla esas olarak Yunandilli olmayan cemaatlerin karşılaştığını varsaysak bile, eğitim sisteminin yavaş gelişmesi ve buna sınırlı sayıda öğrencinin katılması hesaba katıldığında, Yunandilli cemaatlerde dahi dilsel ortamın bütünüyle değişmesi mümkün değildi.

Neticede, ortak bir dil modeli için bir temel olarak münevverane dilin nitelikleri ve koşulları, mahalli dilsel karakteristiklere dayanan değişik bir eğitim stratejisi hakkındaki itirazları geçersiz kılıyordu. Münevverane dil, sadece dilsel bir tip olarak değil, ortak olarak kabul edilmiş bir iletişim aracı olarak da ağırlık sahibiydi.

III. Bununla birlikte, eğitimde münevverane dilin tercih edilmesi,

¹⁶ Eğitimci İ. Anastasiadis eğitim konferanslarındaki bir konuşmasında şu yorumu yapar: "Yabancı dilli bölgelerde Yunan dillilerde olanın tersinin gerçekleştiğini müşahade ettim. Orada ev yardımcı olacağına, okulda başarılını mahvediyor." ES-EFSK, *İdiki Sinedria yia tus Ksenoglosus Ellines* [Yabancı Dilli Helenler için Özel Konferans], 3, 1909.

¹⁷ S. Andonopulos, *Mikro Asio* [Küçük Asya], Atina, 1907, s. 16-19.

Rum Ortodoks topluluklar için diğer dilsel biçimlerinin terk edilmesi ya da bunlara yönelik bir kayıtsızlık anlamına gelmiyordu. Mahalli lehçeler ve halk dili oluşumları, DRCE'yi yine müsabakalar dolayısıyla meşgul etti. 1870'lerde Rum-Ortodoks cemaatleri coğrafi olarak daha belirli ve daha detaylı inceleme ihtiyacından ötürü cemiyet müsabakalarının düzenleniş biçimini değiştirdiğinde Zografios müsabakasının oluşturulmasına yol açan mantıktan bahsetmiştik. Zografios müsabakası, sözlük bilimi geleneğinin bir devamı, yani ulusal kimliği ifade eden unsurların tanınması teşebbüsü olarak anlaşılabilir. Cemaatin bu yolla girişilen dilsel ve sembolik temsili, dinamiği ulusal kimliğin yüceltilmesine dayanan genel bir kurumsallaşmış söylem içerisinde anlam kazanır. Zografios müsabakasının derlemesi sadece dil, lehçeler vb. ile değil, âdet ve göreneklerin, masalların, batıl itikatların vs. betimlenmesiyle de ilgiliydi. Ancak bu geleneğin Yunanca ifadesi, ona farklı bir içerik kazandırıyor; zira müsabaka aracılığıyla onu mahalli düzeyden Yunan ulusal kimliğinin bir parçası olarak tanınmaya başlayan, daha genel bir bütünün parçası haline getiriyordu. Bu bakımdan dil, tanınmanın hem aracını hem de kriterini oluşturduğundan esastır.

Bu faaliyetin başlangıç tarihi de ulusal kimliği özetleyen unsurların belirginleştirilmesi ihtiyacının bir belirtisidir. 19. yüzyılın sonuna kadar, hem içeriğinde hem de sembolizminde farklı olan Ortodoks geleneğin ulusal kimliğin tanınmasında sınırlayıcı bir rol oynamaya devam ettiğini unutmayalım. Bu gelenek içerisinde farklı lehçelerin herhangi bir ağırlığı yoktu; zira kilisenin dili bu lehçelerin kullanımıyla geçersizleşmiyordu; kilise dili yerel lehçelerle rekabete girilmiyor, onlara paralel olarak kullanılıyordu. Ortodoks geleneğinde kilise dilinin biçimi ne kadar önemli idiyse, kilisenin dünyaya ilişkin tasavvurunda yerel lehçelerin varlığı ve ortak bir dilin kullanılmıyor oluşu da o kadar önemsizdi. Ortodoks cemaatine katılım inanç ve bilinci, ne belirli bir dilin ve ne de bir dilsel biçimin kullanımından kaynaklanıyordu. Tersine bir ulusal –somut durumda Yunan– cemaatin ortaya çıkması bu görüntüyü tamamen değiştirir; zira dil meselesi bir aidiyet kriterine ve yerel lehçeleri aşmak da amaca dönüşür.

Dolayısıyla yerel halk dili ve kültürünün yüceltilmesi, unsurları şekillenmekte olan kolektif bir ulusal kimliği oluşturma süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Bununla birlikte, bu sürecin kaydedildiği biçim ilgi çekicidir. Paradoksal olarak, ulusal devamlılığı kanıtlayan ortak kültürel tabaka olarak Yunan lehçelerinin derlenmesi, Yunandillilerin dilsel ve kültürel parçalanmışlığı tespitiyle birlikte ortaya konmaktaydı. Zografios müsabakasının mantığı, dilsel ve kültürel olarak parçalanmış bir vücudun, “Yaşayan Abi-

deleri” bir bağlantı zinciri olarak kullanarak bir bütün olarak temsil edilmesinden oluşur. Bu mercek altında parçalanmışlık, “Yaşayan Abideler”in öne sürülmesi bu vücudu birleşik yani ulusal olarak tutar göründüğünden değer ve anlamını yitirir. Müsabaka malzemesinin yerel cemaatlerden devşirilmesi hadisesi saklanmaksızın, “Yaşayan Abideler”in ulusal bağlantı zinciri olarak yorumlanması ve Yunan ulusunun devamlılığının bir kanıtı varsayılma potansiyelleri bu mahalli boyutu gölgede bırakır.

Papadopoulos Keramevs, Zografios müsabakasıyla ilgili sunuşunda karakteristik bir biçimde şunları aktarır: “İki milyon kadar soydaşın çeşitli bölgelerine dağılmış bulunduğu bu uçsuz bucaksız alan (Osmanlı İmparatorluğu), her birini oldukça garip lehçelerin ve geleneklerin karakterize ettiği çeşitli doğal bölgelere bölünmüştür.”¹⁸ Bu parçalanmışlığın dilsel sürekliliği ispatladığı varsayılarak farklı lehçelerin varlığı dilsel saflığın bir işareti olarak yorumlandı. Buna göre, çeşitli tehditler karşısında tecrit edilmiş cemaatler, antik Yunan dilinin bazı unsurlarını muhafaza ederek var kalmış kabul edilir. Tersine, Yunan dilinin gelişiminin daha çok devlet kullanımıyla ilgili olduğu ve büyük ölçüde saflığını koruyan bu lehçeleri etkilemediği varsayıldı. Bu görüş tamamlanmış haliyle, Zografios müsabakası ile ilgili raporunda, K. Kondopulos tarafından ifade edildi:

Kanaatimizce günümüzde bazı yörelerde konuşulan Yunanca lehçeleri kitapların ve gazeteciliğin dili olan ve yarım yüzyıl sonra tamamen değişmiş olan yeni Yunancanın değil, geçmiş dönemin kalıntılarıdır... Yunan dili... ilkel Hint-Avrupa dilinden kopup... tarih sahnesinde... o zamanın gelişmiş bir diyalekti olarak yer alır. [Ancak] Büyük İskender’in fetihleri neticesinde Attik diyalektin yaygınlaşmasıyla bölgesel olarak konuşulan lehçeler tedrici olarak zayıflamaya başladı ve bin yıl boyunca yaşayan ve antiklerce Ortak Diyalekt olarak adlandırılan biçim oluştu. Bu dönem boyunca... dilsel gelenekler zayıfladı. Böylece bin yıl önce ortaçağ Yunancası olarak adlandırılan morfolojik hastalığın izleri ortaya çıktı. Bu dönemin Yunancasının muhafaza ettiği çok sayıdaki antik tip ve biçim gelenekleri, bölgesel Yunan lehçeleriyle bize kadar ulaşmaktadır. Gerçekten bu lehçelerde sadece Bizanslı atalarımızın değil... antik Yunan atalarımızın da dilini buluyoruz.¹⁹

Dolayısıyla lehçelerin dilsel saflığı da sürekliliği, yani ulusun ilelebet hayatta kalışını vurgulamaktadır. Çünkü başka bir yerde ifade edildiği gibi “Ulus dildir, dilin hayatıysa ulusun hayatıdır ve dilin tarihi de ulusun

¹⁸ PEFSK, KDEDV, cilt 16, 1881-82, s. 313.

¹⁹ PEFSK, KDEDV, cilt 17, 1882-83, s. 117-118.

tarihidir".²⁰ Bu dilsel unsurların, yani "ata dilimizin unsurlarının" kaybı, "antik ve yeni bütün Yunanca için telafi edilemez büyük bir zarara sebep olacaktır".²¹ Dolayısıyla Yunan lehçelerinin "dil hazineleri", "halkın ağzındaki altın ve gümüş sikkeler" ve "bulutlar arasındaki yıldızlar" olarak sunulmaları hiç de garip değildir. Keza, Zografios müsabakasının, tarihsel sürekliliğin sunumunun sistematik biçimde organize edildiği imtiyazlı bir alan oluşturması da hiç garip değildir. İlgili rapor şunları aktarır:

Bu derlemeyle meşgul olarak... iki hedefe ulaşıyoruz; birincisi geneldir, çünkü... dilimizin zenginliğini araştırıyoruz; ancak ikinci hedef bütünüyle özgüldür; yani lehçeleri ve atalarımızın âdet ve yaşamını ilgilendiren hakiki nitelikleri, özellikle de bunlar ister kelimeler, ister bilmeceler, isterse de masallar olsun incelerken... [ve] bunları antik olanlarla mukayese ederken sadece bunları daha iyi anlamakla kalmıyor, Yaşayan Abidelerde muhafaza edilmiş olan antiklerin âdet ve göreneklerinden birçoğunu da açığa çıkarıyoruz.²²

Papadopoulos Keramevs ise benzer bir raporda, "dilimizin Yaşayan Abidelerinin derlenmesi ile" Fallmerayer* ve taraftarlarına karşı "kuşağımızın parlak bir zaferi kazanıldı" diye belirtir. Yaşayan Abidelerin çağdaş Yunanlıların antikite ile bağlarını ispatlayacak şekilde yorumlanması elbette orijinal değildi. Zografios müsabakasının katılımcılarından N. Politis'in** Mo-

20 PEFSK, "Zografios Agon, Ekthesis tis Filologikis Epitropis" [Zografios Müsabakası, Filoloji Komisyonunun Raporu], cilt 15, 1881, s. 116.

21 PEFSK, "Zografios Agon, Ekthesis tis Filologikis Epitropis" [Zografios Müsabakası, Filoloji Komisyonunun Raporu], cilt 21, 1887-88, 1888-89, s. 266.

22 PEFSK, cilt 21, 1887-88, 1888-89, s. 266-67.

* Jacob Philipp Fallmerayer yeni Yunan devletinin en önemli kurucu mitosunu, yani modern Yunanlıların antik Yunanlıların soyundan geldiklerini sorgulayan Avusturyalı tarihçi. Aslında Fallmerayer çağdaş Yunanlıların "orijinalliğini" sorgulayan ne ilk ne de sonuncu Batılıydı. Ancak hiç kuşkusuz Fallmerayer sistematiklikte öncellerini ve keza ardılarını geride bırakır. 1830'da yayımlanan *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*'te (Ortaçağ'da Mora Yarımadasının Tarihi) çağdaş Yunanlıların Antik Yunanlıların devamcısı olduğu kabulünü yok sayar. Ona göre Makedon, Roma, Got, Bizans hâkimiyeti Antik Yunan'ı tahir etmiş; ancak asıl öldürücü darbeyi Slav istilası vurmuştur. 6. yüzyıldan itibaren art arda gelen Slav istilaları Yunan dünyasını baştan aşağı kat etmiş ve 10. yüzyıla kadar sürmüştür. Sonuçta olan olmuş, antik Yunanlılar (hem ırki hem de kültürel anlamda) ortadan kalkmıştır. (ç.n.)

** Nikoloos Politis (1852-1921), Yunan halkbiliminin (folklor) kurucusu olarak kabul edilir. Çağdaş Yunanlıların antik dünya ile benzerliklerini ve devamlılıklarının tespiti ve bu şekilde de Yunan ulusunun tarihsel sürekliliğinin ispat edilmesi eğilimini paylaştı. Çağdaş Yunanlıların antik Yunan ile bağının olmadığına ilişkin tezlere yönelik Yunan tepkisinin en belirgin sonuçlarından biri, halkbilim çalışmalarındaki belirgin artıştır. Özellikle Fallmerayer'in çalışmalarının verdiği itki, halkbilime sadece

dern Yunanlıların Hayatının Tetkiki adlı eseri gibi, benzer argümanlar ileri süren çalışmalar önceden de yayımlanmıştı.²³ Bununla birlikte, yerel dilsel ve kültürel özelliklerin sistemli bir biçimde kaydedilmesi ve “Yaşayan Abideler”in kullanımı temelinde ulusal olarak temsil edilen bir bütüne dahil edilmesi teşebbüsü, Zografios müsabakasıyla organize edildi.

Zografios müsabakasının gelişiminin hayret uyandıran bir seyri vardı. Müsabakanın ilan edilmesinden itibaren on yıl içerisinde cemiyete ellinin üzerinde derleme sunulmuşken daha sonra bu tempo arttı. 1881-1883 arasında on üç olan derleme sayısı, 1890-1893 arasında altmış üçe vardı. Toplamda, incelediğimiz kaynaklara göre, 1878-1893 arası dönemde cemiyete yüzün üzerinde derleme teslim edildi. Başlangıçta bu hasılat Epir, Selanik, Trakya, Pontus ve Bitinya’dan kaynaklanırken diğer Yunandilli yörelerden çok az sayıda derleme gelmişti. Tedricen Makedonya, Batı Küçük Asya ve Ege adalarından da derlemeler gelmeye başladı. Derlemelerin büyük bir bölümü Trakya, Pontus ve Küçük Asya ile ilgiliydi ve bazı Ege adalarından da kâfi miktarda derleme geliyordu. Cemiyetin yayımlanmış zabıtlarından incelediğimiz doksan derlemeden yirmi sekizi Trakya, on sekizi Pontus, on üçü Küçük Asya ve on biri de Epir ile ilgiliydi. Bu sayı Ege adalarıyla; Sakız, Karpathos, Simi, Nisiro ve Midilli’ye ilgili olanlar ve keza Yunanistan’dan gelen derlemelerle tamamlanır. Sonunculara Tsakonik lehçesi* hakkında derlemeler, Nikolaos Politis’in bazı masal derlemeleri ve Karkavitsa’nın halk şarkıları derlemeleri dahildir. Buna mukabil, Makedonya hakkındaki derlemelerin sayısı sınırlıdır, öyle ki aynı dönemde sadece dört adet teslim edilmiştir.

Bu malzemenin incelenmesini amaçlamıyoruz; zira bu bizi çalışmamızın hedefinden bir hayli uzaklaştıracaktır. Keza cemiyetin zabıtlarında

akademik bir ilgi olmanın ötesinde anlamlar yüklemiştir. 1830’lardan 20. yüzyılın başlarına kadar yayımlanan folklor çalışmalarının çoğu Fallmerayer’in tezinin yansıtlığını isbata yöneliktir. Yunan halkbilim çalışmaları için çağdaş Yunanlıların (özellikle “safliğini kaybetmemiş” kırsal toplulukların) adetleri, gündelik yaşayışları bunlar ancak antikiteyi andırdığı zaman incelenmeye değerdi. Eski ile yeni arasındaki sürekliliğin saptanması folklorun ana gayesiydi. Halkbilim, Yunan halkının bugünüyle, bunda antik Yunan kültürünün izlerini bulduğu ölçüde ilgiliydi. Örneğin farklı bölgesel lehçelerde eski Yunancanın izleri aranılıyordu. Bu da beraberinde halk edebiyatının edebi değil arkeolojik olarak ele alınmasını getiriyordu. Böylece halkbilim, Fallmerayer gibilere karşı dünü bugünle kıyaslayıp, dünü bugünde keşfederek ulusun kopmaz devamlılığını vurgulayan “millî” bir karakter kazanmıştır.

23 Kiriakidu-Nestoros A., *I Theoria tis Ellinikis Laografias* [Helen Halkbiliminin Teorisi], Herzfeld M., *Ours Once More, Folklore and Ideology in Modern Greece*.

* Mora Yarımadası’nda konuşulan ve antik Yunanca ile büyük benzerliklere sahip olduğu varsayılan bir lehçe (ç.n.).

derlemelerin kendilerinin değil, ancak bunlar hakkında filoloji komisyonunun değerlendirmelerinin yayımlandığını belirtelim. Ancak tüm bu işlemlerden ortaya çıkan bazı meseleleri yorumlayacağız. Her ne kadar Zografios müsabakasına teslim edilen derlemelerin sayısı büyük de olsa, bunların değindiği alan, ilk bakışta görünenden çok daha sınırlıdır. Örneğin Trakya ile ilgili derlemeler aslında bölgenin oldukça sınırlı bir kesimiyle ilgiliydiler; sadece Edirne bölgesini, Enez yöresini, Marmara'nın çeşitli bölgelerini (Silivri, Çorlu) ve Gelibolu Yarımadası'nın (Maditos, Gelibolu, Çanakkale) lehçe ve kültürel görünümünü tasvir eder. Aynı şey, derlemelerin çoğunun Batı Küçük Asya ve Bitinya ile ilgili olduğu Küçük Asya için de geçerlidir. Bunlardan ancak birer tanesi İzmir, Bergama ve Bursa ile ilgilidir. Geriye kalanlar Bitinya'nın Katırlı kasabası ve Erithrea yarımadası ile alakalıdır. İki derleme Konya'daki Anako yöresiyle ilgiliydi. Oldukça sınırlı olan coğrafi yönelim, Ege adalarıyla ilgili derlemelerde daha da açıktır. Bunların en çoğu Karpathos ve Sakız ile ilgiliyken Midilli ve Girit hakkında yalnızca birer derleme vardır. Bununla birlikte Pontus hakkındaki derlemeler Yunandilli nüfusun yaşadığı bölgenin genelini kapsamaktadır, öyle ki Amiso [Samsun], Trabzon, Ordu, Oinoi [Ünye], Argirupoli [Gümüşhane] ve Kerasunta [Giresun] hakkında derlemeler mevcuttur.

Bu paradoks, yani teslim edilen derleme sayısı ile bunların ele aldığı alanın sınırlılığı arasındaki tersine orantı, çoğu çalışmanın aşağı yukarı aynı kişilerce kaleme alındığı şeklinde yorumlanabilir. Böylece Sakız hakkındaki tüm derlemeler Konstantinos Kanellakis tarafından sunulurken, aynı şey Emmanuil Manolakis'in sorumlu olduğu gözüken Karpathos hakkındaki derlemeler için de geçerlidir. Başlıcası "Pontus lehçesinin Yaşayan Abideleri" derlemesi olmak üzere Pontus hakkındaki derlemelerin önemli bir kısmı Ioannis Valavanis'in imzasını taşır. Aynı şey Trakya için de geçerlidir. Simeon Manasidis, öğretmen olarak çalıştığı Enez'den ve keza Edirne yöresinden neredeyse her yıl derlemeler yolluyordu. Gelibolu Yarımadası ve özellikle de Maditos hakkındaki derlemeleri Apostolos İkonomidis kaleme almıştı. Batı Küçük Asya hakkındaki derlemeler Andonios Pulakis ve Panagiotis Makris imzalarını taşır. Konya Anako hakkındaki derlemeler Hristos Turgutis'in eseri idi. Son olarak, Makedonya hakkındaki dört derlemeden ikisi, somut olarak Kozani hakkındakiler, Asterios Zikos'un imzasını taşır. Dolayısıyla gerçekte, 1878'de zamanın filoloji komisyonu başkanı İroklis Vasiadis'in kıvrak bir biçimde "zahmetler içindeki dalgıçlar" olarak tanımladığı, derlemecilerin sayısı muhtemelen sınırlıydı.

Bu tespit, özünde ancak kısıtlı bir başarı şansına sahip olan girişimin sı-

nırlarını vurgular. “Yaşayan Abideler”in seçilmesi son tahlilde, topluluğunu ağır bir tempoyla oluşturan, eğitilmiş bir kamunun meselesiydi. Zografios müsabakasının pratiği, başkentin dışındaki yörelerde de aynı hedefi kabul edip bu girişimi üstlenecek tahsilli çevrelerin varlığını gerektiriyordu. Katılanların sayısının azlığından da belli olduğu gibi müsabakanın sınırlı menzili, Osmanlı İmparatorluğu’nun çoğu bölgesinde, o zamana kadar eğitimin sınırlı gelişiminin sonucunda tahsilli çevrelerin kısıtlılığıyla tamamen uyumluydu.

Bu bakımdan, Zografios müsabakasının, “eğitilmiş topluluğun” kamusal kimliğini, bu süreçle ilgili olsalar da, herhalde diğer tüm müsabakalardan daha fazla takviye eden bir faaliyet olarak değerlendirilmesi önemlidir. Müsabaka, “Yaşayan Abideler”in toplanmasını hedefliyordu; ancak buna paralel olarak, derlemeler sadece yazarlarını değil, bütün cemiyet çevresini ilgilendirdiğinden bu topluluğun oluşum zeminini teşkil ediyordu. Bu karşılıklı etki süreci tahsilli bir kamunun tüketimini hedefleyen bir bilgi ağı örgütler. Derlemelerin yayımlanması, filoloji komisyonunun eleştirileri ve bunların yol açtığı tartışmalar, cemiyet üyeleri bu süreçte sürekli müzakere halinde olduğundan, “eğitilmiş topluluğun” kimliğinin oluşumuna katkıda bulunur. Yine kuşkusuz, bu topluluğun oluşumu yavaş ve dolayısıyla menzili de oldukça sınırlıdır. Şüphesiz, bu topluluğun oluşumu sadece Zografios müsabakasıyla ilgili olmayan ve cemiyetin diğer faaliyetleriyle de bağlantılı olan sürekli bir süreçti. Ama bu durumda önemli olan sonuç değil, bizzat sürecin kendisiydi.

Bu çerçeve dahilinde “Yaşayan Abideler”in derlenmesinin ulusal görevle bağlantılandırılması etkileyicidir. Bu boyut, filoloji komisyonunun Zografios müsabakası hakkındaki raporlarının giriş kısmının ortak noktasını oluşturur. Hatta bu “abideler”in derlenmesi ve kurtarılmasının ulusal bir görevin ifası olduğunun yalnızca bu müsabakada bu kadar yoğun bir biçimde vurgulandığını ekleyebiliriz. Burada, yörelerinin lehçelerini ve kültürel karakteristiklerini kurtarmakla yükümlü olan münevverlerin kişisel görevinden bahsediyoruz. Özellikle de Rum-Ortodoks topluluklarca başka dillerin benimsenmesinin kaçınılmaz gözüktüğü bölgelerde. “Neden acaba” diye merak ediyordu Papadopoulos Keramevs, Kilikya ve Kapadokya yörelerindeki “muallimler, münevverler, hekimler, ruhaniler her tahsilli soydaşın yükümlü olduğu bu ulusal vazifeye koşmuyorlar”.²⁴ Zografios müsabakasına teslim edilen derlemelerin çoğunluğu dil ve lehçe ko-

24 PEFSK, “Zografios Agon, Ekthesis tis Filologikis Epitropis” [Zografios Müsabakası, Filoloji Komisyonunun Raporu], cilt 16, 1881-82, s. 314.

nularıyla ilgiliydi ve genellikle masallar, bilmeceler ve atasözlerinin vs. aktarılmasıyla tamamlanıyordu. Yani ulusal vazife aydın kimliğinin oluşturucu bir ögesi olarak belirlenir ve bu vazifenin tanınması tahsilli topluluğa ulaşma olanaklarını artırmakla kalmaz, bu topluluğun genel hareketliliğine de katkıda bulunur. Sonuç olarak çalışma sayısının büyüklüğü, henüz tam olarak şekillenmemiş bir varlık olan eğitilmiş topluluğa bütün bu süreçten dinamizm edinmesi için verilen imkân kadar önemli değildir; öyle ya da böyle, bu hasılat başka etkenlere de bağlıdır.

Bu görüntü, sürecin diğer ayağını da, yani görevi müsabakanın düzenlenmesiyle sınırlı olmayan ve üyelerine bilişsel meraklarını genişletme imkânını veren cemiyetin faaliyetine göz atarsak tamamlanır. Papadopoulos Keramevs'in Zografios müsabakasıyla, "halkımızın dilindeki Yaşayan Abidelerin toplanmasında vatanperverane ve tantanalı birinci safhayı takip eden kökenimizle ilgili tamamen bilimsel karakterli ikinci safhaya" geçildiğini varsayması belki de tesadüf değildir. "Münevverler ortaya çıkan malzemenin öncelikle mukayeseli filoloji, mitoloji, özellikle de Helen dili tarihi, Helen filolojisi ve Helen tarihi hakkında bitmek tükenmez bir faydalı bilgi kaynağı olduğunu gördüler... [böylece] bütün antikite incelemeleri için... yepyeni bir bilgi ufku ortaya çıktı."²⁵ On yıl sonra Dimitris İkonmidis dilbilime olan katkısını vurgulayarak müsabakanın bilimsel değerini genişletecektir. Neticede Zografios müsabakası sadece ulusal bir söylemin biçimlendirilmesiyle ilgili değildir, özel bir bilimsel yarar da arz eder.

Bu boyut, kendini derlemelerde kaydedilen "abideler"i değerlendirilmesinde yegâne yetkili organ addeden filoloji komisyonunun etkinliğinde de vurgulanır. Yarışmacılara birinci elden malzeme derleme hakkı tanınıyordu, ancak topladıkları materyali filolojik, etimolojik veya tarihsel bakımdan yorumlama imkânı verilmiyordu. İlgili raporda da değinildiği gibi yarışmacılar "elyazmalarında, okuyucuların çoğu zaman tebessüm etmesine neden olan dilbilgisi notlarından veya etimolojik incelemelerden kaçınmalıdırlar. Komisyon bunlardan yeni materyalle ve konu hakkında yeni şeyler almak istiyor... çünkü elimizde eksik olan malzeme ile cemiyet, iyi bir mimar olarak, Yunan soyunun dilsel abidesini tamamlamaya çalışacak".²⁶ Çoğu kez, derlemecilerin yeni dili Homerik dille bağlantılandırılmaya çalıştıkları durumlarda komisyonun eleştirisi oldukça serttir. Başkalarının daha uygun olduğu dilbilimsel ve filolojik gözlemlerde bulunmanızın komisyonun bazı yorumları aktarılmaya değer. Komisyon, "İlyada ve Odiseya'dan bazı kelimeler ve bunların Pontus lehçesindeki muadilleriy-

le paralellikleri” gibi şaşaalı başlıklı bir derlemeyi değerlendirirken yazar hakkında “az çaba göstermedi; ama ne yazık ki ölçüyü aşan antikite saplantısı (*arheomania*) yüzünden saatlerini boşa harcadı”²⁷ değerlendirmesinde bulunur. Keza *Arnavutlar ve Giritliler* başlıklı derleme hakkındaki değerlendirmede, “derlemeci her kelimeyi doğrudan doğruya Homer’den türetilmiş dilden alınmış olarak görme saplantısına kapılmış, aynı şekilde bugünün âdet ve inanışlarının antik mitlerin kalıntısı olduğunu canla başla ispat etmeye gayret ediyor”²⁸ yorumunda bulunulur. Son olarak, başka bir vakada komisyon raporu, yazarı elli sayfada üç halk şarkısını ele almayı başarıp “geriye kalan sonsuz alanı da güya teozofi ve dilbilgisine dair notlarla dolduran”²⁹ Karpathos’a dair bir derlemeyi eleştirir. Dolayısıyla filoloji komisyonu sadece ulusal değil, aynı zamanda bilimsel de bir iş gördüğünü varsayarak rolüne hayli ehemmiyet veriyordu. Raporlar, münevver topluluğu hedef alıyordu ve bunun oluşumuna katkıda bulunuyordu. Zamanla Zografios müsabakası eğitilmiş topluluğun kamusal kimliğine ait temaların bilince çıktığı ve oluşturulduğu alanı meydana getirdi. Bu bakımdan müsabakanın çağdaş Yunan dil kavrayışının biçimlenmesine katkısı belirleyicidir. DRCE üyelerinin büyük çoğunluğunun, hâkimiyetinin tersine çevrilemez sayıldığı, *katharevusa* taraftarı olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, Zografios müsabakasının Yunan dilinin parçalanmışlığı hakkında yarattığı farkındalık, Yunandilli nüfusun büyük bölümünün, hem de ortak olmayan bir biçimde halk dilini kullanmayı sürdürdüğünü ispat ettiğinden, *katharevusa*’nın hâkimiyeti görüşünü zayıflatıyordu. Halk dilinin kaydedilmesi, müsabakanın başlıca unsurunu teşkil ediyordu ve komisyon da sıkça halk şarkılarını veya masallarını *katharevusa* ile aktaran yazarları eleştiriyordu. Bu derlemelerin cemiyet tarafından yayımlanması olgusu, basitçe tahsilli toplulukta bu farkındalığı pekiştirmektedir.

Böylece Zografios müsabakası hakkındaki raporlar aracılığıyla modern Yunancanın, özellikle de yazılı biçiminde, şekillenmekte olan bir dil olduğu görüşünün ortaya konması bir tesadüf değildir. Bu şekillenmede popüler dil unsurlarının, bizzat kendilerinin değilse bile muhafaza ettikleri “Yaşayan Abideler”in yeri olduğu açıktır. Lehçeler hakkında hâkim anlayış, yani bunların Antik Yunancanın biçimlerini muhafaza ettikleri düşüncesi, lehçelerin *katharevusa*’ya şartlanmış tahsilli bir zümre tarafından yazılı dilde de kısmi kullanımını meşrulaştırıyordu. Zografios müs-

²⁷ PEFSK, “Zografios Agon, Ekthesis tis Filologikis Epitropis” [Zografios Müsabakası, Filoloji Komisyonunun Raporu], cilt 24, 1892-93, s. 90.

²⁸ PEFSK, cilt 22, 1889-1890, 1890-1891, s. 126.

²⁹ PEFSK, cilt 24, 1892-93, s. 87.

bakasının 1892 yılındaki raportörü Dimitrios İkonomidis'in aktardığı gibi: "Dilimiz yeni bir yol kat eder ve şekillenme safhasında bulunurken bize düşen, antik yeni dilimizi bitip tükenmez bir kaynak olarak muhafaza etmek, bu yeni dilde mevcut antik hazineyi toplayıp işlemek ve böylece de hem antik hem de yeni dilden öğeler katarak yazı dilimize, anı, birleşik ve tutarlı bir karakter verip onu daha saygın hale getirmektir."³⁰

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM KONFERANSLARI

I. 1908 ile 1909 yıllarında DRCE, Rum-Ortodoks eğitiminin sorunlarını incelemeyi ve çözümler önermeyi hedefleyen iki ayrı eğitim konferansı düzenledi. Konferanslar cemiyetin eğitimci üyelerince tertip edildiği de genel kabul gören taktik uyarınca, sadece üyelere değil, İstanbul'un daha geniş eğitimci topluluğuna hitap ediyorlardı. Konferanslarda belirli konuların önce bir konuşmacı tarafından ele alınması ve ardından da izleyicilerin katılacağı bir tartışmanın yer alması öngörülüyordu.

Bu konferansların incelenmesine geçmeden önce, 20. yüzyılın ilk on yılında Rum-Ortodoks eğitim sisteminin 1870'lerdeki haline hiç mi hiç benzemediğini vurgulamalıyız. Öncelikle, büyüklük itibarıyla sistem güçlü erişim kanalları elde etmişti ve çok daha fazla sayıda öğrenciye ulaşmış, çok daha fazla okulu kapsıyordu.¹ Üstelik Rum-Ortodoks eğitim kurum-

1 Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum-Ortodoks eğitiminin 1850'lerden sonraki gelişimiyle Yunan tarihyazımında sistematik olarak meşgul olunmamıştır; dolayısıyla da bütün resmi ortaya koymak hayli güçtür. Elimizdeki bilgiler parçalıdır ve bunlar Rum-Ortodoks eğitiminin gelişme seyrinin bilhassa artzamanlı boyutunu nadiren verebilir. Kanaatimiz, Rum-Ortodoks okul ağının bu dönemde hem niceliksel hem de niteliksel gelişme kaydettiği yönündedir. Buna mukabil, bu ağın gelişimi, sadece istatistiksel bakımdan önemli değildir ve dönemin ulusal hareketlerinin analiziyle doğrudan bağlantılıdır; zira özellikle güçlü ulusal rekabetin yaşandığı bölgelerde okul tercihi, ulusal aidiyet seçiminin bir göstergesi olarak yorumlanmaktaydı. Makedonya ve Trakya'ya dair kimi etnolojik haritalarda, bu bölgelerin etnik bileşimini ortaya koymak maksadıyla bu kriterin kullanılmış olması bir tesadüf değildir. Amadori Virgili'nin haritası bunun tanınmış bir örneğidir. Bkz. W. Wilkinson, *The Ethnographic Cartography of Macedonia* ve K. Vakolopoulos, *Istoria tu Voriu Ellinismu: i Thraki* [Kuzey Helenizminin Tarihi: Trakya], 1990, s. 364-365.

İstanbul da dahil olmak üzere Trakya'da eğitim hakkında sınıflandırılmış bilgi S.

ları, yirmi ya da otuz yıl öncesine göre daha iyi örgütlenmişlerdi ve ekonomik durumları da çok daha iyiydi. Cemiyetin düzenlediği konferanslar, bu hususlar artık az çok garanti altına alınmış olduğundan, ne eğitim sisteminin yaşayabilirliği hakkında, ne de bunun yaygınlaştırılması hususunda öneriler içeriyordu. Konferanslar eğitimin işleyişi ve onun daha bütünsel ele alınışından kaynaklanan meselelerin incelenmesiyle ilgiliydi. Konferanslar mecburen, eğitim konularının, yani eğitimin yönelimi dışında, arzu edilen bu yönelimin muhafaza edilmesi için lazım gelen metotlarla ilgili pedagojik konulara da müdahil oldular.

Doğal olarak bu meseleler ideolojik bir boşlukta ele alınmadı: Eğitimin yönelimi ulusal bir karakter edinmişti ve Yunanlıların eğitimi ulusal aidiyeti hedefliyordu. Bu, sistemin de önemli bir önkoşuluydu. Konferansların atmosferini özetleyebilirsek, aidiyet seçimi artık, örneğin Yunan canının kullanılmaması gibi faktörlerden etkilenmeyecekti. Müdafaa edildiği üzere, okul ağının yaygınlaşması, Slavdilli ve Arnavutdilli Ortodokslara da ulusal Yunan bilinçlerini takviye edecek unsurları Yunan eğitiminden almalarına izin verebilecekti. En azından Rum-Ortodoks eğitiminin organize edilmesinde seferber olanlar için verili olan bu durum, eğitim girişiminin temel bir hedefiydi. 1870'lerde eğitim komisyonlarının raporlarında rastladığımız, Yunanca bilgisinin eksikliği ve olumsuz dil ortamı karşı-

Psaltis tarafından yayımlandı: St. Psalti, *I Thraki ke I Dinamis tu en afti Elliniku Stihiu* [Trakya ve buradaki Helen Unsurunun Gücü], 1919. Bu ciltte okul ağının gelişimi hususunda en tanınmış istatistikler sunulur. Makedonya'da Rum-Ortodoks eğitimi için bkz. N. Kazosis, "Makedoniki Dialeksis" [Makedonya Konferansı], *Ellinismos* dergisi, 1903, s. 101-104; keza anonim, *Makedonia: Meleti Ikononiki, Geografiki, Istoriki ke Ethnologiki tis Makedonias* [Makedonya: Makedonya'nın Etnolojik, Tarihi, Coğrafi ve Ekonomik Araştırması], *Ellinismos* yayınları, 1896, s. 122 ve sonrası; S. D. Lukatos, *Politiografika tis Nomarhiakis Periferias Thessalonikis* [Selanik Vilayet Çevresi Belediye Kütükleri], 1987; K. Vakalopoulos, *Istoria tu Variu Ellinismu: Makedonia* [Kuzey Helenizmi Tarihi: Makedonya], 1990; K. Hionis, *I Pedia stin Kavalla 1864 - 1909* [Kavala'da Eğitim 1864-1909], 1990; D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, 1966, s. 16-23 ve son olarak da Sofio Vuri'nin batı Makedonya'do eğitim hakkındaki oldukça ilginç çalışması, *Ekpedefsi ke Ethnikismos sta Valkania* [Balkanlarda Eğitim ve Milliyetçilik], 1992.

Küçük Asya'da Rum-Ortodoks eğitimi hakkında bkz. S. Solomonidis, "Ethnike Dinomis en to Noma Aidiniu" [Aydın Vilayetinde Ulusal Güç], *Ellinismos*, 1904, s. 505-515, 589-608. Keza H. S. Solomonidis, *I Pedia sti Smirni* [İzmir'de Eğitim], 1961; H. Soldotos, *I Ekpedeftiki ke Pnevmatiki Kinisi tu Ellinismu stin M. Asia* [Helenizmin Küçük Asya'daki Eğitim ve Kültürel Hareketi], 3 cilt, 1989-1992. K. Mamoni'nin malumat bakımından hayli zengin çalışması da konuyla ilgilidir; "Somatiaki Organosis tu Ellinismu stin M. Asia" [Küçük Asya'da Helenizmin Cemiyet Örgütlenmesi], *Deltio Ethnologikis Eterias tis Elladas*, A, cilt 26 (1983), B, cilt 28 (1985), C *Deltio* KMS, cilt 6, 1986-1987.

sında duyulan çaresizliği hatırlayalım. Elbette, o zaman dahi Yunandilli olmayan toplulukların gerçek ulusal karakterinin ne olduğu hakkında en ufak bir şüphe yoktu. Ancak, aynı mantığa göre, Yunancanın kullanılması eğitim girişimini zayıflatıyor ve bu toplulukları başka ulusal hareketlerin tehdidi altına sokuyordu. Otuz yıl sonra, eğitim sisteminin ayakta kalması, Yunancanın öğretilmesi ve Yunan kültürünün yayılmasıyla Yunan aidiyetinin pekişmesine izin vererek bu boşluğu kapatıyordu. Üstelik, aradan geçen zamanda, Ortodoksluğun Yunan ulusal bilincinin oluşumu ile bütünleşmesi de gerçekleşmişti. Bu bütünleşmenin ne genel bir karaktere sahip olduğuna, ne de herhangi bir dalgalanma olmaksızın gerçekleştiğine inanıyoruz; ancak bu noktada, 20. yüzyılın başlarında hangi kiliseye dahil olunacağına dair tercihin, özellikle Makedonya ve Trakya bölgelerinde, nüfusun dilsel tercihlerinden bağımsız olarak, ulusal aidiyetin seçimine eşdeğer olduğunu varsayalım.

Bu çerçeveye, konferansların çalışmalarını önemli ölçüde belirledi. İncelenen konuların birçoğu, eğitimin hem İstanbul hem de taşrada ulusal yönelimini takviye edebilecek yollarla ilgiliydi. Ancak bütün bunların ötesinde, eğitim toplantıları başka bir meseleyle daha, eğitimin meslek edinme ile bağlantısıyla da meşgul oldu. Özellikle İstanbul ve diğer kent merkezlerindeki okulların mezunlarını alakadar eden bu konu, eğitim sisteminin olgunlaşması kadar, düzenli işleyişinin sağlanmış olduğunun da bir belirisini oluşturmaktadır.

II. Cemiyet, biri Ocak 1908'de diğeri de Ocak 1909'da olmak üzere, iki dizi eğitim konferansı düzenledi. Toplam sekiz oturumda; okulların hıfzısıhhası, Antik Yunan yazarlarının tedrisindeki eksiklikler, yabancı dil öğretimi, Yunancanın yabancı dillilere öğretilmesi, jimnastik eğitimi, el becerilerinin öğretilmesi, Bizans ve çağdaş Yunan edebiyatının öğretimi ve son olarak da felsefe eğitimi ele alındı. Tartışılan konular, DRCE'nin ve dahası İstanbul eğitimci topluluğunun arayışlarını hayli tatminkâr bir şekilde yansıtan geniş bir eğitsel, ideolojik ve pedagojik meseleler alanını kapsamaktadır. Bununla birlikte konu, sunumları takiben, hepsi yayımlanan, tartışma ve sonuçların ortaya konması ile daha da ilginç hale gelmektedir. Ancak, katılımcılar bu toplantılardan çıkacak sonuçların genel düzenlemelere temel oluşturabileceğini varsaysalar dahi, konferansların Rum-Ortodoks cemaat çerçevesinde dahi kural koyucu gücü yoktu.

Amacımız, araştırma nesnemiz bizzat eğitim olsaydı yapacağımız gibi, bu toplantılarda sunulan ve tartışılan her başlığı ayrı ayrı ele almaktan ziyade ortak temalar ve bunlardan çıkan kimi özel veriler temelinde hareket etmektir. Keza bu meselelerin pedagojik yönleriyle de alakadar olmayacağız.

İncelememiz gereken ilk mesele, konularına eğilebilmek için eğitimcilerin ihtiyaç duyduğu ilham kaynaklarıyla ilgilidir. Yanıt pek kolaydır: Meselelere yaklaşım, Avrupa deneyimini temel almaktadır. Konuşmacıların hemen hepsinin Avrupa'daki eğitsel gelişmeler hakkında malumat sahibi olduğu görülmektedir. Heybeliada Helen Ticaret Mektebi'nin müdürü ve Rum eğitim müesseselerinde yabancı dillerin tedris edilmesi hususunda konuşmacı olan N. D. Kapetanakis, faydalandığı bibliyografya-yı analitik olarak sunarken, önerilerini daha açık seçik bir biçimde temellendirebilmek için Avrupa tecrübesine değinir.² Dahası, Avrupa ülkelerine, oralandaki soydaşların okullarında çalışmaları için öğretmenler gönderilmesini önermeyi de ihmal etmez.³ Okullarda jimnastik eğitimi konusunu ele alan konuşmacı A. Kritikos da meselenin tıbbi yönlerinin sergilenmesinde olduğu kadar, tercih edilmesi gereken jimnastik sistemlerini irdelerken de Avrupa deneyimine dayanır. Sunumunda aletli Alman jimnastiğinin yerine aletsiz İsveç jimnastiğinin benimsenmesini salık verir ve anlaşılan İngiliz *public schools* modellerine dayanan “muhtelif jimnastik tekniklerini” önermeyi de ihmal etmez.⁴ Okul programlarına el sanatlarının dahil edilmesi hususunda konuşmacı olan D. Damaskinos da Avrupa tecrübesine özel bir önem atfeder. Sunumuna, Fransız okul programından dersin okutulma gerekçesini kelime kelime aktararak başlayan Damaskinos, devamında dersin çeşitli Avrupa ülkelerindeki gelişimini ortaya koyar.⁵

Ancak Avrupa deneyiminin sunumlarda özel bir yer edindiği nokta, genel olarak Yunan kültürünün tedrisiyle ilgili olan meselelerdi. Somut olarak da Bizans ve çağdaş Yunan edebiyatı eğitiminin güçlendirilmesi ve okul programlarına felsefenin dahil edilmesi hususlarında. Söz konusu olan, basitçe Avrupa deneyiminin yararlı olacağı yeni bilişsel alanlar değil, daha kilisenin öncülüğünde oluşturulan ilk eğitim kurumları döneminden beri mevcut olan, Rum-Ortodoks eğitiminin kurucu öğeleridir. Üstelik, Bizans edebiyatı istisna olmak üzere, diğer iki bilişsel alan, birçok Avrupa ülkesinde eğitimin temelini oluşturmuştu. Klasik öğrenim 20. yüzyıl başlarında bile, okutulmalarında katı bir skolastisizm hâkim olsa da, Büyük Britanya, Almanya ve Fransa'da eğitim programlarının önemli bir parçasını oluşturuyordu. Rönesans ve Aydınlanmanın etkilerine ancak dolaylı olarak maruz kalan Rusya'da bile Yunan incelemeleri, tanınmış eğitim ku-

2 *ES-EFSK* [Dersoadet Rum Cemiyeti-i Edebiyesi Eğitim Konferansları], 3, 1908, s. 164, 168.

3 *Age*, s. 169.

4 *ES-EFSK*, 2, 1909, s. 33.

5 *ES-EFSK*, 3, 1909, s. 151.

rumlarının programlarında özel bir yere sahipti.⁶ Klasik Yunan kültürünün Yunan kimliğinin oluşumundaki ağırlığı verili olarak, Avrupa deneyimi özel bir önem arz ediyordu. DRCE'nin filoloji komisyonu üyesi ve antik Yunan yazarlarının tedrisindeki eksiklikler konusunda konuşmacı olan H. Pantazidis, konunun Rum-Ortodoks eğitiminde öncelikli bir yere sahip olması gerektiği görüşünü gerekçelendirirken şunları savunur: "Yabancıların da Latince klasik kültürlerinin temelinde Helen filolojisi bulunuyor. Genel ve özel okullarında, tercüme vasıtasıyla da olsa, antik Helen medeniyetinin göksel güzelliklerini çok iyi öğreniyorlar."⁷ Dahası Pantazidis, Avrupalıların çağdaş dünyanın anlaşılmasında antik Yunan geleneğine verdikleri önemin altını çizer.⁸

Antik Yunan geleneğinin Avrupa kültürüyle olan ilgisi kolaylıkla anlaşılır olsa da, aynı şey Bizans edebiyatı ve tarihi için savunulamazdı. Bizans uygarlığı Avrupa'da neredeyse hiç tanınmıyordu. Aydınlanma geleneğinden kaynaklanan bu durumun sonucu, Bizans öğreniminin Avrupa eğitiminde hiç yer almamasıydı. Dolayısıyla Bizans ve çağdaş Yunan edebiyatının tedrisiyle ilgili özel oturum, bu konuda Avrupa deneyiminin öğrettiklerinden neticeler çıkartamazdı. Ancak Bizans dünyasının, 19. yüzyılın son yıllarında ve 20. yüzyılın başlarında Batı'da keşfini vurgulayabilirdi. Gerçekten bu konuda konuşmacı ve Bizans edebiyatının tedris edilmesinin ateşli bir savunucusu olan Papadopoulos, görüşlerini bu "keşfi" öne çıkarak müdafaa etti: "Krallar şehri, artık küçümsenen ve iftiralarla karalanan *Bas-Empire* değil ve uygarlaşma ve insancılığın çok sevilen bir merkezi olarak kabul ediliyor. Bu gelişmelerin tanıklık ettiği üzere, Gibbon gibi büyük simalar, eğer hasetle hareket etmediyseler, bütünüyle yanlışlığa düştüler ve bu yanlışlık takdir edilmesi gereken gerçekten büyük bu değer hakir görülmesine yol açtı."⁹ Bu durumda, Bizans çalışmalarının geliştirilmesi hususu Bizans'ın "uygar" dünyanın tarihinde yer almasıyla gerçekleşir.

6 D. Lieven, *The Aristocracy in Europe, 1815-1914*, s. 165-166.

7 *ESEFSK*, 2, 1908, s. 87-88.

8 Antik Yunan imgesi ve bunun sergilenmesi, 19. yüzyılda Avrupa kültürel meselelerinin ortak alanını oluşturdu. Bu sergileme sonatla sınırlı kalmadı; siyasette de yankı buldu ve Antik Yunan dünyasının hayali kavranışı ulusal hareketlerin girişimlerinin meşrulaştırılmasında yaygın olarak kullanıldı. Örneğin, Slovak ulusal hareketinin en önemli temsilcileri arasındaki Ludjovit Stur, Slovak lehçesinin Çek ulusunun ırksal bölünmesini kanıtladığını savunuyor ve tarihsel açıdan ulus-ırk-lehçe ilişkisini, bunun yaygın olarak uygulandığını savunduğu Antik Yunanistan'la bağlantılandırıyor. Bkz. Hugh Le Coine Agnew, "Czechs, Slovaks and the Slovac Linguistic Separation of the Nineteenth Century", John Morison, der., *The Czech and the Slovac Experience*, Londra 1992.

9 *ESEFSK*, 4, 1909, s. 79.

Ortaöğretimde felsefe eğitimi hakkındaki sunumda da benzer bir görünüm ortaya çıkar. DRCE üyesi eğitimci I. Avthentopulos, dinleyicilerine felsefe, somut olarak da felsefe tarihi eğitiminin Avrupa'daki gelişimi konusunda rehberlik eder ve bu konunun uzun bir aradan sonra Alman eğitim sistemine yeniden dahil edildiğinin altını çizer. Bu gelişmeler onu, felsefi bilişsel nesnelerin, somut olarak da felsefe, tarih ve psikolojinin Rum orta öğrenimine, hem de yoğun bir biçimde dahil edilmesi teklifine götürür.

Bundan çıkan netice, Avrupa deneyimine dair bilgi değildir; bu, İstanbul'un yoğun kozmopolit ortamından, hele hele Osmanlı başkentinin Rum-Ortodoks cemaatinin belirgin kentsoylu-müteşebbis karakteri dolayısıyla onyıllar önce Batı Avrupa ile ortak düşünce ve davranış kanalları aracılığıyla pekiştirdiği yakın ilişkiler düşünüldüğünde, beklenebilecek bir şeydi. Asıl önemli olan, konuşmacıların Avrupa deneyimini, önerilerini haklılaştırmak amacıyla kullanmalarıdır. Avrupa deneyiminin benimsenmesi, kendi önerilerinin meşrulaştırılması olarak kabul ediliyordu. Felsefe eğitimi hususundaki sunumu, "Bay M. Avthentopulos'un sunumu altın bir sayfa teşkil edecektir; bilhassa da dogmatik konuşmuyorum, Avrupa'nın söylediğini söylüyorum dediği için"¹⁰ diye yorumlayan I. Mostartos'un sözleri tipik bir örnektir. Aynı şey, değişik oturumlarda söz alıp Alman, Fransız ve Avusturya eğitim gerçekliğinden örnekler veren çok sayıda delege için de geçerlidir. İngiliz eğitimine atfı yapılmaması ise karakteristiktir. Avrupa eğitim sistemlerinden örnekler, yalnızca konuşmacılarla uzlaşmak için değil, onlara belli noktalarda itiraz etmek için de kullanıldı. Rum okullarında yabancı dillerin tedris edilmesiyle ilgili hayli canlı toplantıda çıkan tartışma buna iyi bir örnek oluşturur. İlk sınıflardan itibaren yabancı dillerin öğretilmesi taraftarları kadar, bu dersin daha ileriki aşamalarda okutulmasını savunanlar da özünde Avrupa deneyimini kullanmışlardır.

Olumlu bir örnek olarak kullanılan Avrupa deneyiminin aksine, Yunan Krallığı'nda eğitimin durumu, bunun tersinin beklenebileceği durumlar da dahi, daima olumlu bir biçimde karşılanmadı. Bununla birlikte, Yunan eğitimine sık sık yapılan olumsuz atıflar, İstanbul'un eğitimci topluluğunun Yunanistan'a yönelmediği anlamına gelmez. Eğitimcilerin çoğu Atina Üniversitesi mezunu olduğundan bu durum doğaldır ve bu ilişki toplantıların çoğu anında apaçıktır. Yunan yüksek eğitim kurumları, özellikle hukuk, felsefe ve tıp mektepleri ile pedagoji akademisi İstanbul kökenli pek çok öğrenciyi kabul etmekteydi. İstanbul Rumlarından Yeorgios Za-

rifis ve Hristaki Zografos gibi iktisadi olarak temayüz etmiş kimseler, Atina Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan İstanbul kökenli öğrenci gruplarına ekonomik destek sağlamışlardı. Zarifis-Zafropulos ortaklığı ile Ulusal Banka arasındaki, sistematik olarak incelemiş bulunduğumuz yazışma, bu konuyla ilgili mektuplarla doludur. Dolayısıyla üniversite, dolaylı olarak Rumların yüksek eğitiminin doğal alanı ve dolaysız olarak da sunduğu bilişsel malzeme ile İstanbul ve genelde Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim gerçekliğinin temel bir bileşenydi. Daha somut olarak, bir bilişsel malzemenin Atina Üniversitesi'nde kabul görmesi, bunun Rumların okul programlarına da dahil edilmesini meşrulaştırabilirdi. Orta öğretimde Bizans edebiyatı ve tarihi derslerinin öğretilmesi hususunda, bu dersler Atina Üniversitesi programında mevcut olmadığından bu husustaki tereddütlerini ifade eden İ. Mostratos ve A. Zamarias ın kanaatleri bu bakımdan karakteristiktir. Aynı şey, çağdaş Yunan filolojisinin orta öğretimde okutulmasına aynı nedenle karşı çıkan, Bizans ve çağdaş Yunan edebiyatının tedris edilmesi konularında konuşmacı olan İ. Papadopulos için de geçerlidir. Keza, jimnastik eğitimi hususunda konuşmacı olan İ. Kritikos'un Atina Jimnastik Akademisi'nden İstanbul'da öğretmen yetiştirmek üzere jimnastikçi davet edilmesi önerisinin de aynı mantığa dahil edilmesi gerekir. Bu toplantılarda Yunan eğitim gerçekliğinin İstanbul eğitimci topluluğu üzerindeki tesirini esasen üniversitenin kudret ve menzili temelinde icra ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, özellikle İstanbul eğitimci topluluğuyla ilişkileri nedeniyle üniversitenin etkisi devam etse de Yunanistan eğitiminin diğer kademelerinin tesirinin aynı ölçüde hissedilir olmadığı görülüyor. Avrupa deneyiminin kullanımıyla kıyaslandığında Yunanistan eğitimine göndermeler hemen hemen yok gibidir ve olduğunda da olumsuz bir mukayese ölçüsüdür.

H. Pantazidis orta öğretimde ders programlarının ağırlaştırılması hususunda Yunan eğitiminin nahoş bir resmini ortaya koyan Yunan Krallığı Eğitim Bakanı A. Entaksias'ı örnek olarak kullanmayı tercih eder.¹¹ Ortaöğretimde felsefe eğitimi hakkında konuşmacı olan I. Avthentopulos ise Yunan eğitiminin bu alandaki pratiği hususunda bilhassa serttir: "Son yirmi beş yılda ulus, Alman üniversitelerinde pedagoji ve felsefe eğitimi gören birçok muallim kazanmışken, Yunan devleti ortaöğretimde felsefe eğitimine sanki savaş ilan etti ve on yıl önce ders tamamen ortadan kalkmak tehlikesiyle yüz yüze geldi... Yakın zamana kadar Yunan devletinin bilimlerin anasına karşı gösterdiği büyük şefkatsizlik, Ulusal Üniversite'de fel-

11 ESEFSK, 2, 1908, s. 85.

sefe kürsülerinin tarihinden ve diğer felsefe dallarının uzayan tatilinden de anlaşılabilir.”¹² Avthentopulos, Mekteb-i Kebir’e felsefe öğretiminde, üstelik de “Fransız serbestliğine uygun” bir model olarak atıfta bulunmakta tereddüt etmez. Toplantıların zabıtlarında üniversiteye karşı sadece do laylı imalara rastlamayız. Yunanistan’daki eğitim meselelerine atıfların sınırlılığı verili olarak, H. Pantazidis’in skolasistizme eleştirel yaklaşımı değerlidir. Pantazidis okul müdürü A. Kiprianos’un Antik Yunan yazarlarının öğretimi hakkındaki gözlemlerini aktarır. Bunlarda, “üniversiteden hermenötik yöntemi alıp... zamanımızı dilbilgisi detayları üzerine gevezellekle, eleştirel münakaşalarla ve arkeolojik ve mitik saptırmalarla amaçsız ve eğitime faydasız olacak şekilde harcıyoruz”¹³ denilmektedir. Dahası, Atina Üniversitesi’nin öncelikli yeri de bazı kereler yok sayılır; örneğin çağdaş Yunan ve Bizans edebiyatının tedris edilmesinde Yunan yüksek kurumunun inisiyatiflerine öncelik verilmesi gerektiği mantığına karşı çıkan A. Damaskinos’un müdahalesinde olduğu gibi: “Yeni Yunancanın kabul edilmemesine bir mazeret olarak, Ulusal Üniversite’de böyle bir kürsü bulunmaması öne sürüldü; sanki zaten bir Bizans kürsüsü varmış gibi ya da güya Paris, Berlin, Monako ve başka yerlerdeki üniversitelerde böyle kürsüler olduğu bilinmezmiş gibi ve sanki Fransız, Alman, İngiliz ve Yunanlılardan oluşan koca bir alay bilim adamının yeni dil hakkındaki araştırmaları yetmezmiş gibi.”¹⁴

Bu toplantılarda Batı Avrupa ve Yunan eğitim gerçeklikleri değişik vurgularla gündeme geldi. İlki daima olumlu bir biçimde sunulurken ikincisi çoğu kez bu şekilde ele alınmadı. Ancak Yunan ve Avrupa gerçeklikleri hiçbir zaman birbirini reddedecek şekilde doğrudan doğruya karşı karşıya getirilmedi. Zaten çoğu zaman katılımcıların Yunan eğitim sisteminin de Avrupa, özellikle de Alman tecrübesine dayanmış olduğunun bilincinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Yunan eğitim gerçekliğine ilişkin kimi olumsuz atıflara rağmen, İstanbul eğitimci topluluğunun onu külliyen reddettiğine inanmamız pek mümkün değildir. Yaptığımız tespitler, genellemelere izin vermemektedir; hele hele bizzat düzenleyicilerin görüşüne göre toplantılara az sayıda eğitmenin katıldığı düşünülürse. Buna rağmen, bu konferansların İstanbul’un eğitim meselelerinde, genişliğini tam olarak kestirmemiz güç olsa da, etkisi olmamış olamaz. Sadece varlıkları dahi cemiyetin toplantılarına özel bir ağırlık veren N. Kapetanakis, A. Zamaras gibi meşhur eğitimcilerden bazılarının bu konferanslara katıldığını

¹² ES-EFSK, 5, 1909, s. 104.

¹³ ES-EFSK, 2, 1908, s. 90-91.

¹⁴ ES-EFSK, 4, 1909, s. 89.

unutmayalım. Öyleyse Yunan eğitim sistemine karşı takınılan nispeten mesafeli tavır ve bunun eleştirel ele alınışı nasıl değerlendirilebilir?

DRCE bu konferansları düzenleyerek bir şey ifade etmeye çalışıyorsa eğer, bunun İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum-Ortodoks cemaatlerinde eğitim siyasetinin biçimlendirilmesi inisiyatifi olduğunu varsayıyoruz. Avrupa deneyimi, Yunan eğitim sisteminin tatmin edici sayılmayan karakteristiklerinden sakınmak kadar faydalıdır. Esasında söz konusu olan, Yunanistan'dakinin bir uzantısını oluşturmayacak ve kendi ihtiyaçları temelinde hareket edecek olan bir eğitim sistemi ve karakteri biçimlendirmektir. Bu konferansların ve onları düzenleyen DRCE'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum-Ortodokslar için birleşik bir eğitim sisteminin oluşturulması perspektifiyle eğitim sorunlarını incelediğinin altını çiziyoruz. Cemiyet bu etkinlikler yoluyla birleşik bir eğitsel merkez oluşturmaya girişti; elbette Rum-Ortodoks nüfusun yalnızca on beş sene sonraki kaderinden bihaber olarak.

Yaptığımız bu gözlem önemlidir; zira eğitim sistemi çok parçalı olmaya devam ediyordu. Öğretmenlerin ortak bir eğitim sistemi, ortak bir ders programı ve ortak ders kitapları yoktu. Okullaşma çabalarının yaygınlığı, bizzat cemaatlerin mektepleri finanse etme kabiliyetiyle sınırlıydı. Patrikhane ve varlıklı Rumlar ne kadar para ayırsa da sürekli genişleyen bir okul ağının ihtiyaçları tatmin edici şekilde karşılanamıyordu ve birçok cemaat, özellikle de kıt kaynaklara sahip olanlar, okullarını finanse edebilmek için borçlanma yoluna gidiyorlardı. Çokparçalılık meselesi yeni değildi elbette; sadece eğitim işlerindeki gelişmeye rağmen daha büyük boyutlar kazanmıştı. Daha 1880'lerde İroklis Vasiadis, öğretmenlerin çalışmalarının ortak bir ders kitabı bütününe ortaya çıkması amacıyla eğitim kurumları arasında değiş tokuş edilmesini önermişti.¹⁵ Dolayısıyla DRCE, ortak bir eğitsel sürecin bulunduğu yerlerde bunun takviye edilmesi, bulunmadığı yerlerde ise oluşturulması amacıyla bu konferansları düzenleyerek çözüm üretmeye çalışıyordu. Bu zeminde arzu edilen yönelimlere tekabül eden modellerin aranması, bu özelliği taşımadıkları düşünülenlerin reddedilmesi kadar doğaldı.

III. Yunanistan'daki eğitimin durumuna ilişkin sıkça yapılan olumsuz atıflar, İstanbul eğitim camiasının özerklik arzusunu yansıtmaktadır. Ancak DRCE ve keza eğitimciler, Yunan ulusal topluluğunun oluşumunun genel yönelimlerinden uzak değillerdi. Söz konusu olan, tarihsel devamlılığın, Yunan ulusunun üç bin yıllık tarihinin ve dolayısıyla da ulusun

15 PEFSK, *Ikosipendaetiris 1861-1886*, "Logos Irokleus Vosiodu" [Yirmi Beşinci Yıldönümü 861-1886, Iroklisvasiadis'in Nutku], s. 19-20.

“ebedi” bir kategori olarak kabulüdür. Bu kabul, dilsel veya başka farklılıklara rağmen imparatorluğun Ortodoks sakinlerinde Yunanlılık bilincinin muhafaza edildiğini varsayar. Başka bir deyişle, bu topluluklar ulusal bilinçlerini, ulusun dil gibi temel kriterlerini kaybetmiş olmalarına rağmen muhafaza etmişlerdir. Buna göre, ulusal bilincin muhafazası yanlış bir biçimdeydi ve bu nedenle de Yunan ulusunun tarihsel devamlılığının kanıtlanmasıyla yeniden yüceltilmesi gerekiyordu. Eğitim sisteminde bu tarihsel boyutun sergilenmesi isteği de bu nedenledir.

Vurgulamak istediğimiz, bütün Avrupa’da hatta onun da ötesinde benzerleri ortaya çıkan bu tarihsel şemanın özgüllüğü değildir. Bu boyut zaten hâkim olmuştu ve belki de daha kesin bir biçimde Yunan eğitim sisteminde sergileniyordu. İmparatorluğun birçok cemaatinde de bu boyut şu veya bu şekilde kabul görmüştü. Dolayısıyla bunun söz konusu konferanslarda veya kuruluşundan itibaren bizzat cemiyet tarafından ortaya konması bir yenilik teşkil etmiyordu. Kanımızca bu somut durumda ilginç olan, “orta aşama”, yani Bizans uygarlığının sadece Yunan ulusunun devamlılığında zorunlu bir aşama olarak değil, dolaysız yaşanmışlığın canlandırılması olarak ortaya konmasıdır. Böylece Yunan bilim dünyası için Bizans, yalnızca tarihsel devamlılığın bir parçasını oluştururken, Bizans geçmişinin yaşantılanışı, aydınlar ve halkın kolektif temsillerinde çok daha yoğun olduğundan, İstanbul’un Rum-Ortodoks cemaati için Bizans çok daha fazla şey ifade ediyordu. Ortaöğretimde Bizans edebiyatı dersinin okutulması hakkında özel bir oturum düzenlenmesi de bu durumun altını çizer. Üstelik, daha önce savunulduğu üzere, Avrupa tarih yazımında Bizans’ın itibarı çoktan iade edilmişti.

Konuyla ilgili sunumun, betimlediğimiz iklimi oldukça belagatla yansıttığını söyleyebiliriz. İ. Papadopoulos, sunuşunun başında konunun oturumlar arasına alınmasının DRCE için ilahi bir vazife olduğunu belirtir; çünkü “Bizans’la ilgili her konuyu yabancılar açgözlülükle incelerken, asıl Bizanslıların evlatları ve vârisleri olan bizlerin bu incelemelerde başı çekmemiz gerekirdi. Bugünse... karanlıklar dağılıp hakikatin ışığı göz kamaştırıcı bir biçimde Bizans’ın üzerine düştüğünde muazzam hazineler meydana çıkmış, uygar dünyanın... dikkati atalarımızın şehrine çevrilmiştir”.¹⁶ Papadopoulos, Max Nordau’nun öğrencisi olmuştu ve tezinin konusu da “Helen İmparatorluğu” idi.

Bizans edebiyatı dilin ve dolayısıyla da ulusun tarihsel sürekliliğini kanıtlayacak şekilde sunulmaktadır: “Sonuç olarak, dilin evrimini... önemli

yazarlarda bulmak mümkün değildir; bu nedenle de, öğrencilere öğretilcek edebiyat tarihi dersinde halk dilindeki edebi eserlere atıfta bulunulmalıdır.”¹⁷ Sunuş, Bizanslıların Attik diyalekte ısrarının değil, bizzat dilin gelişiminin tarihi sürekliliği ispatladığı üzerinde durur. Bizans edebiyatının öğretilmesi gerekliliğine Bizans tarihi de eklenir. Zira “Bizanslı yazarlar Yunan tarih yazıcılığı geleneklerini sıkı sıkıya takip etmekte ve Thukidides’i, bazen de Herodot, Ksenophon ve Polivius’u model almaktadırlar”. “Bizans romanının çağdaş Fransız romanına” etkisine ve keza “ortaçağda diğer halklar tamamen barbar olduğundan, yalnızca ve sadece bizim tarihimizden atalarının hayatı ve eylemleri hakkında gerekli bilgileri alabiliyor”¹⁸ olmaları nedeniyle Bizans tarihinin uyandırdığı “dünya çapındaki ilgi”ye değinmeyi de unutmaz.

Papadopoulos’un verdiği sonuçlar ve önerileri tahmin edilebilir. Cemiyet, Bizans edebiyatı, “bütünüyle bizim edebiyatımız” hakkında bir ders kitabı finanse etmeli, bir “Bizans İmparatorluğu tarihi” ve bir de “Bizans edebiyatı antolojisi” yayımlamalı ve elbette dersin orta öğretimde okutulmasını cesaretlendirmeliydi.

Denleyicilerin verdiği tepkiler de aynı oranda ilgi çekicidir. Öncelikle dersin okutulması, konuşmacının diğer önerileri gibi, oybirliğiyle kabul edildi; zira “Bizans edebiyatı ulusal filolojimizin bütünüyle devamıdır”. Takip eden tartışmada meselenin özüne değil de, uygun ders kitabının bulunmaması, yeni dersin zaten bir hayli yüklü olan ders programını daha da ağırlaştıracağı ve bu bilgi dalının Atina Üniversitesi’nde öğretilmediği yönünde başka hususlara değinen itirazlar dile getirildi.

Ancak Bizans araştırmalarının eğitim sistemine dahil edilmesi olgunlaşmış bir mesele gibi gözüküyordu; zira Bizans’ın itibarının iade edilmesi İstanbul cemaatinde çok daha önceden gerçekleşmişti. Daha 1860’lı yıllardan itibaren DRCE üyesi aydın ve eğitimciler Bizans ve Bizans uygarlığı hakkında incelemeler yayımlamaktaydılar. Cemiyetin zabıtlarına şöyle bir göz atınca, A. ve M. Paranikas, İ. Vasiadis, A. Paspatis, A. Vernardakis, S. Aristarhis ve başkalarının Bizans arkeolojisi ve tarihi hakkındaki çalışmalarına rastlanır. Burada, M. Mavrogenis’in mirasıyla DRCE’nin finanse ettiği ve Papadopoulos-Keramevs’in editörlüğünü üstlendiği birinci el kaynakların yayımlanmasını da unutmamalıyız.

Bizans bağlantısının sergilenmesini tercih ettik; çünkü Yunan ulusal bilincinin şekillenmesindeki öneminin kabulünün İstanbul’da, başka yerlerde olduğundan çok daha görünür olduğunu vurguluyoruz. Bu sergile-

17 Age, s. 82.

18 Age, s. 85.

meye atfettiğimiz önem, bizi tarihsel devamlılığın diğer safhalarının incelenmediği sonucuna götürmemeli. Buna mukabil, konferansların ortaya koyduğu malzemeden edindiğimiz izlenim, Bizans'ın özel ve doğrudan geçmiş olarak yaşantılanırken, daha eski aşamaların, örneğin Antik Yunan uygarlığının daha farklı karşılandığı yönündedir. Toplantılarda Antik Yunan tarihinin öğretilmesiyle değil, ortaöğretimde Antik Yunan yazarlarının öğretilmesinde gözlemlenen eksikliklerle meşgul olunduğu not edilmelidir. H. Pantazidis'in sunuşuna göre, "Antik Yunancanın öğretilmesinde tayin edilmiş amaç, Antik Yunanlıların uygarlık ve yaşamlarının, ancak antik Yunan yazarların derinlemesine anlaşılmasıyla imkân dahiline girecek olan yeterli ve kapsamlı bilgisine ulaşmaktır".¹⁹ Bu değerlendirme, antik yazarların öğretilmesini Yunan ulusunun devamlılığı genel çerçevesine yerleştirir. Hatta konu hakkındaki konuşmacının daha önce de bizzat vurguladığı üzere, "ulusal yaşam derken antik olanı dışarıda bırakıp bugünkünü kastetmek ne gerçekçidir ne de mantıken doğrudur"; çünkü özellikle altı çizildiği üzere, Avrupalılar da, çağdaş medeniyetle antikite arasındaki bağlantıyı anlamak için Antik Yunan uygarlığını inceliyorlardı. Yukarıda Avrupa deneyiminin sunuluş biçimini yorumladık ve bu konuya geri dönmek niyetinde de değiliz. Ancak toplantılarda Antik Yunan medeniyetinin algılanışının dar anlamda bir Yunan meselesi olarak sunulmadığını ve bu uygarlık üzerinde mutlak hak iddia edilmediğini vurgulamak isteriz. Şüphesiz Antik Yunan, Helenizmin tarihsel devamlılığının bir parçasıdır, ancak savunulduğu üzere, öğrettikleri sadece ona ait değildir; zira onun tetkik edilmesiyle yabancılar da kendi çağdaş medeniyetlerini anlayabilirler. Bu noktada, Batı biliminin geç keşfederek "uygar" dünyanın tarihinde yer verdiği, ancak ona çok da şey borçlu olmadığı Bizans'ın görünümüyle biraz keyfi bir mukayese yapabiliriz.

Takip eden tartışma esnasında başka katılımcılar Antik Yunan yazarlarının okutulmasının getireceği faydalar hakkında kendi değerlendirmelerini ilave ettiler. D. İ. İkonomidis'e göre bu husustaki eğitim yalnızca "atalarımızın dilinin öğretilmesiyle sınırlı tutulmamalı ve bilhassa ahlaki terbiye, bireyin insanileşmesi ve etik karakterin sağlamaştırılmasını hedeflemelidir". A. Zamarias'a göre ise "Antik Yunan yazarlarının öğretimi daha fazla şey anlamına gelir, yani Yunan medeniyetinin öğretilmesini... bütün tür ve tezahürlerinde iyiliğin modeli saymamız gerekir".²⁰ Sunuşun bazı kısımları haricinde yalnızca M. Avthentopulos antik ile modern Yunan arasındaki ilişkiye açık bir göndermede bulundu. Antik Yunan yazarlarının

¹⁹ ES-EFSK, 4, 1908, s. 90.

²⁰ Age, s. 110.

tedrisinde iyileştirmeler yapma ihtiyacını vurgulayarak uygulanmakta olan yöntemin kendi kanaatince uygunsuzluğunun altını çizdi. Bu yöntemle “sadece eski şaheserler anlaşılmamış olmakla kalmıyor, öğrencilere atalarının edebiyatına dönük sevgi de ilham edilemiyor... bu sevgi olmadan öğrenciler, kendiliklerinden eski şair ve yazarları okumaya dönmeyeceklerdir. Halbuki Yunanca dersinin bu yazarların ruhuna ve genelde Yunan medeniyetine uyarlanması icap eder”.²¹

Elbette bu gözlemler, cemiyet üyeleri ve genelde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rum-Ortodoks ahalide tarihsel devamlılığın benimsenişini geçersiz kılmaz. Antik dünyanın incelenmesinin de tarihsel devamlılığın DRCE’nin toplantılarındaki bilimsel temsilde yeri vardı. Antik Yunan tarihi ve arkeolojisi hakkında cemiyet toplantılarında duyurulan incelemeler çok sayıdadır. Dahası cemiyet, Karapanios müsabakası vasıtasıyla orta öğretim için münasip bir ders kitabının yazılmasını hedeflemişti. Üstelik, Antik Yunan yazarların öğretilmesinde ortaya çıkan sorunlardan bağımsız olarak, Antik Yunancanın öğretilmesi okul programlarının bir parçasını oluşturuyordu. Bütün bunlar, tarihsel sürekliliğin benimsenmesini ve Antik Yunanistan’ın bu şemaya tam manasıyla uyarlanmasını desteklemektedir. Ancak bu değerlendirme gözlemlerimizin esasını değiştirmez. Bizans, Antik Yunan medeniyetinden farklı olarak, çok daha yoğun biçimde yaşantılanıyor ve Yunan ulusunun hayatta kalışının temsilineki anlamı çok daha fazla sergileniyordu. Bu durum, Patrikhanenin sembolik varlığında ve keza İstanbul Ortodoks cemaatinde hayli yaygın olan kendilerinin Bizans’ın ve Payitaht (*Vasilevusa*) sakinlerinin doğrudan ardılları oldukları inancında vurgulanıyordu. Buna mukabil, antik dünya, zincirin bir halkası olarak değerlendirilse de Bizans’ın tarihsel ve duygusal ağırlığına sahip değildi ve çok uzak bir mesele olarak görülüyordu.

IV. “Şimdiki zaman” meselesine geçelim. Tarihsel devamlılık, belirli bir “tarihsel gerçekliğin”, yani Yunan ulusunun devamlılığının temsilineki kanıtlanması için ortaya kondu. Peki bu mesele konferanslarda nasıl karşılandı? Eğitsel faaliyetlerin tamamının bu boyutun altını çizdiği iddia edilebilir. Ancak burada yalnızca kanımızca en önemli konu olan dil meselesiyle meşgul olmak istiyoruz. DRCE’nin düzenlediği eğitim konferansları iki mühim dil meselesini incelemeye giriştiler: Yunancanın başka dil konuşan Rumlara öğretilmesi ve yabancı dillerin Rum-Ortodoks okullarına dahil edilmesi. İlk durumda Yunan dili yabancı bir dilsel ortamda ulusal bilincin restorasyonunun aracı olarak ortaya konuyordu; çünkü başka dil

konuşanlar, Helenizmin dilini kaybetmiş bir bölümü olarak değerlendiriliyordu. İkinci durumda konu, yabancı dillerin Rum okullarında yer almasının zamanlamasıyla ilgiliydi; öyle ki öğrencilerin dilsel ve dolayısıyla da ulusal kimlikleri tahrif olmasın.

Bu ikili restorasyon-tehdit açısının, “şimdiki zaman”a ilişkin anlayışın esaslı bir yönünü oluşturduğuna inanıyoruz. Öncelikle cemiyetin Yunancanın “başka dilli Yunanlılara” öğretilmesi hususunda özel bir oturum düzenlemek ihtiyacını hissettiğinin altını çizmeye değer. Bu, elbette yeni olmayan sorunun boyutlarını tasdik etmektedir. Görmüş olduğumuz gibi, Makedonya ve Trakya’da, Patrikhanenin denetimi altında kalmayı seçmiş topluluklarda ve Küçük Asya’nın birçok cemaatinde Yunancanın bilinmemesi çok yaygındı. Sorunun 1900’lerin ilk onyılıının sonunda vurgulanması ya bu bölgelerde eğitim faaliyetinin yeterli olmadığını ya da Yunancanın yaygın olmadığı bölgeleri okul ağının daha henüz kapsamaya başladığını vurgulamaktadır. Sorunun kesin boyutlarını bilemiyoruz, ancak modern Yunancanın geniş Rum-Ortodoks topluluklar için yabancı bir dil olmaya devam ettiği kesindir. Diğer taraftan, Yunancanın bilinmemesi, DRCE’nin bu grupları Yunan toplulukları bütününe dahil etmesini engellemiyordu. Cemiyet üyeleri için önemli olan, aidiyet, yani dil tarafından sınırlandırılmayan bir katılma kanaatiydi. Ulusal aidiyet, zaten mevcuttu; sadece takviye edilmesi ve onu taşıyanlarca daha açık bir biçimde idrak edilmesi gerekiyordu.

Bu varsayımlar, “Yunancanın yabancı dilli Yunanlılara öğretilmesi” konulu özel oturumun içerisinde hareket ettiği çerçeveyi betimler. Konu hakkında sunum yapan A. Zamarias meseleyi baştan itibaren açık bir biçimde ortaya koydu. Bu insanların “ulusal aidiyeti” verili sayılmaktaydı; “söz konusu olanın bizimle aynı kandan halklar olduğu, eskiden beri bizimle birlikte yaşamış ve acı çekmiş, aynı gelenek ve âdetlere sahip, aynı dinden halklar olduğu, eğitim ve ulusal hayatımızı geliştirmede bizimle birlikte ön saflarda mücadele eden halklar olduğu, tek kelimeyle kardeşlerimiz olduğunu söylemek yeterlidir”.²²

Dolayısıyla Yunancanın bu topluluklara öğretilmesi siyasi ve ahlaki olarak meşruydu; çünkü müdafaa edildiği üzere bizzat onlar, kendilerini Yunanlı addediyorlardı. Bir ara Valsamakis, [çok sayıda] Küçük Asyalının dilinden bahsederek şöyle konuştu: “Küçük Asyalıların örneğin ilk izlenimleri, Türk dilinde alınmıştı ancak onlar bunları ortadan kaldırdılar... ve daha şimdiden [Yunan] dilini düzelterler olarak ortaya çıkıyorlar.” Dolayı-

siyla Yunancanın öğretilmesi, basitçe kimliklerini, ulusal bilinçlerini tamamlıyacaktı; çünkü dil, “manevi hayatın biçim ve yöntemlerinin sembolik billurlaşmasıdır”. Bununla birlikte, hem sunum hem de takip eden tartışma, sadece Yunancanın yabancı dillilere öğretilmesiyle değil, Yunancanın hâkim kılınması için kullanılabilecek araçların bütünüyle meşgul olduğundan konudan önemli ölçüde saptı.

Sunumun kendisi beklenen çerçevede gerçekleşti. Argümanın ağırlık noktası dilsel araç, yani eğitimde kullanılması icap eden Yunanca tipi zeyireydi. A. Zamarias, “eğitimli sınıfların” gündelik konuşmasında ifade edildiği biçimiyle *katharevusa*’nın kullanılmasını önerdi. Bu öneri, muğlaklığına rağmen, malum zorluğu hem karşılamayı hem de ondan sıyrılmayı hedefliyordu. Doğal olarak, konuşmacı da dinleyiciler de dönemin Yunan toplumunu sarsan dil meselesinden haberdardı. Zamarias, bu önerinin verimsiz bir tartışmadan kaçınmaktan başka bir hedefi olmadığını savundu. Niyetlerinin samimiyetinden şüphe etmeksizin, dilsel tipin seçiminin, yabancı dilli Yunanlılara ortak bir dil tipi sağlayarak, Zamarias’ın da altını çizdiği gibi, ulusun nihai birliğinin gerçekleşmesi arzusuyla ayırt edildiğinin altını çizmek isteriz.

Bu argüman, yerel Yunanca lehçelerinin reddiyle ve keza “dilsel tipler yığınının” değil de duyguların ve manevi dünyanın geliştirilmesine dayanacak ve böylece de Yunancanın “manevi kuvvetlerin doğal ifade aracı” haline gelmesini sağlayacak öğretimin biçimlendirilmesiyle desteklendi. Öyle görünüyor ki bu noktada okulda Yunancanın öğretilmesi sınırlarına ulaşıyordu. Çünkü öğrenci okulda ne öğrenirse öğrensin, yabancı bir dilsel ortamın etkisi Yunancanın ana dilsel araç olarak gücünü önemli ölçüde sınırılacaktır. Bizzat Zamarias şunların altını çiziyordu: “Yunanca her bakımdan değerli bir dil olarak veya dini terbiye için gerekli ve değerli bir dil, ya da keza daha sonraki eğitim ve toplumsal etkinlik için zaruri bir dil olarak öğretilmemelidir; [zira] böyle bir anlayış, Yunan dilini öğrencinin bilincinde faydalı ancak yabancı olan başka dillerin üzerine hiçbir zaman çıkarmayacaktır.”²³

Böylece, dilin öğretilmesinden yabancı dilsel ortamdan kaynaklanan engellerin nasıl karşılandığına geçiyoruz. Aktarılan dolaylı malumat bir hayli ilgi çekicidir. Hem sunumu yapan hem de diğer katılımcılar kişisel deneyimlerine atıfta bulundular. A. Zamarias, Epir’de Arnavurça konuşan Ortodoks bir cemaat olan Kestoratio’daki Zografion mekteplerinin eski bir müdürü olarak tecrübelerinden bahsetti ve şu gözlemini aktardı: “Adı geçen

eğitim kurumlarının yirmi yıllık verimli faaliyetine ve bu kurumlarda okuyan, Yunandilli ya da değil, onca öğrenciye rağmen, Yunanca kasabanın eli ailesinin hiçbirine ana dil olarak girmede; ancak Yunandilli bir kasabadan gelen yalnızca bir kadının bu ailelerden birinin hanımı olması, bu aileyi tamamen Yunanlılaştırmaya yetti.”²⁴ Yani oturma çözme soyunduğu sorun, esasında bütün dilsel çevrenin dönüştürülmesiydi. Bu meselede “anadil”in konumu ve arzu edilen dönüşümdeki etkisi, hayati önemdeydi.

“Anadil” doğal dil olarak, çocukların terbiyesiyle yükümlü olan kadınların kullandığı dille ilgili değildi ya da en azından sadece onunla ilgili değildi; daha çok toplumsal çevrenin bütününün, yani evin, pazarın, kilisenin ve elbette eğitimin diliyle ilgiliydi. Açıkçası, Yunancanın takviye edilmesi için hem kadınlara dönük eğitimin yaygınlaştırılması hem de özellikle cemaat tarafından ayrı bir kız mektebinin finanse edilmesinin mümkün olmadığı yerlerde karma okulların kabulüne çalışmak gerekiyordu.²⁵ Fakat sunumun sonuç kısmında da vurgulandığı üzere, “genç kızların eğitiminin takviye edilmesinin ötesinde... eğitim kurumlarına paralel olarak kilise de ruhban sınıfının eğitimi ve vaaz yoluyla çalışmalı ve cemaatin de ticaret, evlilikler, seminerler gibi ilişkiler kanalıyla Yunandilli unsurlarla daha canlı ilişkiler geliştirmesi icap eder. İlahi kelimelerin yabancı dillerde vaazı en aza indirilmelidir”.²⁶

Bu konuda dinleyicilerin talepleri, Yunancanın yabancı dil konuşanlarca “anadil” olarak benimsenmesi için kadın eğitiminin sınırlı karakterini eleştiren ve uygun eğitim yönteminin seçiminde ısrar eden konuşmacının niyetlerini önemli ölçüde aştı. Dinleyiciler tarafından dile getirilen öneriler çok sayıdaydı ve kural olarak öğretim yönteminden ayrılarak Yunancanın yerleştirilmesinde başka yollara uzanıyordu. İ. İkonmidis bu bölgelerde çalışacak öğretmenlerin eğitim göreceği öğretmen okullarının kurulmasını talep etti. D. Damaskinos öğretmenlerin maaşlarının artırılmasını ve aynı bölgelerde anaokullarının ve özellikle de yetimhanelerin kurulmasını önerdi. DRCE’nin toplantılarını takip eden nadir din adamlarından olan Pamfilya Metropolitisi Melinos, “yabancı dilli Yunanlılar”ın oturduğu yörelerde benzer kurumların yokluğunu vurguladı ve Yunandilli ailelerle evlilik ilişkilerinin güçlendirilmesini önerdi. G. Pahtikis, DRCE’nin, Atina Küçükasyalılar Cemiyeti’nin (“Anatoli” Cemiyeti)* yöntemini takip

²⁴ Age, s. 11.

²⁵ Age, s. 12.

²⁶ Age, s. 25.

* Atina Küçükasyalılar Cemiyeti’nin (“Anatoli” Cemiyeti) Küçük Asya cemaatlerinin eğitim faaliyetlerine, özellikle de yetişmiş öğretmen bulmalarına önemli yardımları

ederek, “yabancı dilli yörelerde yerliler arasından anaokulu öğretmeni yetiştirilmesi için” anaokulu öğretmen okulları açılması gerektiğini savundu. N. Strongilis, Büyükada’daki Milli Yetimhanenin, özellikle yabancı dilli yetimlerin kabul edildiği bir mekâna dönüştürülmesini önerdi. Son olarak da A. Papanastasiu, zengin Rumların Makedonya’da yabancı dil konuşanların yaşadığı bölgelerde toprak satın alarak yerleşmelerini ve dili yaymalarını önerdi.²⁷ Bu öneriler sorunun eğitimcilerce yaşandığı şekliyle altını çizer. Buna mukabil, bu toplulukların ulusal aidiyeti hakkında en ufak bir kuşkunun bulunmadığını tekrar edelim.

Tartışma, Yunancanın öğretilmesinde kullanılması gereken dil meselesini de kapsadı. A. Zamarias’ın “tahsilli sınıfların konuşma dilinin” kullanılması görüşü şüpheyle karşılandı. Bu dil, bir katılımcının da isabetle gözlemlediği gibi, esnek olmamakla kalmıyor, münevverlerin dili olması dolayısıyla da yabancı dilliler için anlaşılmasız sayılıyordu. Tersine, birçok katılımcı tarafından konuşulan *dimotiki* ve keza yerel Yunanca lehçelerinin ithali önerildi. A. Papanastasiu şunları öne sürdü: “Yabancı dilli bir Makedon ve senelerce Makedonya’da eğitimcilik yapmış, müdürlük yapmış ve okulları parasal yönden desteklemiş biri olarak şuna inandım ki... amaçlanan hedefe ulaşmak için münevverlerin dilinin değil, öğrencinin ilk tesadüf edeceği Yunandilli hemşerisinden duyacağı dil öğretilmelidir.”²⁸ Dil tipinin seçiminde gündeme gelen karşıtlık, hem yabancı dillilerin eğitiminde ortak bir dilin kullanılması ihtiyacını hem de *katharevusa* gibi hemen hemen anlaşılmasız, yabancı bir dilin ithalinin doğuracağı gerçek sorunları yansıtıyordu. Sunum, ulusal bütünleşmenin bir aracı olarak yerel lehçeleri geçersiz kılacak ortak bir dile olan ihtiyacı sergiliyordu. Ortaya konan itirazlar ortak bir dilin öğretilmesine temel oluşturabilme avantajına sahip olsa da yabancı bir dilsel formun empoze edilmesinin sonuç vericiliğini sorguladılar. Haklı olarak konuyla ilgili Fransız tecrübesi öne sürüldü. Papadopoulos mesele hakkında şu belirlemede bulundu: “40 milyon içinde yalnızca 6 milyon Fransızca konuşuyordu. Orada da hükümetin... okullar aracılığıyla yoğun faaliyeti söz konusu oldu, ancak bu başarısız ol-

muştur. Cemiyet, 1891 yılında Atina’da yaşayan ve o dönem Atina toplumunda önemli mevkiele işgal eden 49 Anadolu Rum tarafından kurulmuştu. Kuruluşundan 1925 yılına kadar, kısa aralıklar dışında cemiyetin başkanlığını Erdekli ve Atina Üniversitesi’nde felsefe profesörü olan Margoritis Evongelidis (1850-1932) yapar. Cemiyetin önem verdiği bir diğer husus da Anadolu’daki Türkdilli cemaatlerin Yunanca’yı “yeniden kazanması” idi. Ayrıca Anadolu’daki cemaatlere yönelik Protestan ve Katolik misyoner faaliyetleri ile mücadele etmek de ana gayelerinden biriydi. (ç.n.)

27 Age, s. 22.

28 Age, s. 8.

du; çünkü Brötonlar, Basklar ve diğerleri Fransız dilini reddediyorlardı. Bu kısmen bizde de Makedonya'nın Bulgarca konuşulan köylerinde geçerlidir.”²⁹

Sonuçta, dilsel araç konusunda en azından paradoksal bir uzlaşmanın oluşmasıyla konuşmacının önerileri kabul gördü. Toplantı, eğitim dilinin “kentlerde, özellikle de eğitimli sınıflar arasında konuşulan dil” olmasına ilişkin bir uzlaşma önerisiyle sonuca ulaştı. Bu kararın, hem eğitimli sınıflar az çok aynı dilsel biçimi kullandıklarından ortak dil unsurunu, hem de her bölgede bu tip yerel *demotiki*'ye ait unsurları ihtiva edebileceğinden yerellik unsurunu birleştirdiği varsayılıyordu. Bunun dışında, Yunancanın doğal dil olarak yerleşmesi için öğrencilerin dilsel biçimlenmelerinde evin yerini alması gereken okulun rolü üzerinde duruldu.³⁰

Toplantıları meşgul eden ikinci dil meselesi ise eğitim programına yabancı dillerin dahil edilmesiydi. Meselenin özü yabancı dillerin öğrenilmesinden çok, bunların eğitimin hangi safhasında öğretilmesi gerektiğinden ibaretti. Bu durumda, tarih olarak “şimdiki zaman” boyutuyla gerçeklik olarak “şimdiki zaman” boyutu karşı karşıya geldi. Yabancı dil tedrisatının, Rum-Ortodoks eğitiminin genel bir sorunu olmayıp kent merkezlerini, özellikle de İstanbul’u ilgilendirdiği belirtilmelidir. Burada, Rum-Ortodoks topluluğun kozmopolit bir ekonomik ve kültürel çevrede yer alan gelişmiş mesleki ve iktisadi ilişkileri, dil öğrenme ihtiyacını artırıyor-
du. Bir katılımcı tarafından karakteristik olarak ifade edildiği üzere “dil öğrenimi kentlerde mutlak bir ihtiyaç olarak kendini dayatıyor... zira orada milletler arasındaki kaynaşma, çocukların dil öğrenimine uyum sağla-

29 Age, s. 19. Fransa örneği için bkz. E. Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*, s. 67-94.

30 Bu konu hakkındaki oturumun sonuçları şunlardır:

“1) Yunancanın yabancı dillilere öğretilmesinde iki hedef gözetilmelidir:

a) Dili konuşmayı öğretecek okulun evin yerini alması.

b) Öğrencinin konuşmayı öğrenmesinin ardından okuma ve yazma eğitiminin başlaması.

2) Konuşma eğitimi en az üç yıl sürmeli ve ihtiyaç halinde *astiki* okulun ilk senesini de kapsamalıdır.

3) Konuşma eğitiminde kitap kullanmaktansa analık yöntemleri uygulanmalıdır. Mutlak olarak kentlerde özellikle kültürlü sınıflarca konuşulan dil kullanılmalıdır.

4) Bu eğitim için dört yaşından itibaren öğrenci kabul edecek anaokullarının kurulmasına ihtiyaç vardır.

5) Yabancı dilli Yunanlıların anaokullarında dil dersleri hakkında ayrıntılı bir program hazırlanmalı, DRCE'ye bu konuda bir müşabaka tertibi için öneri götürülmelidir.

6) Yabancı dilli Yunanlıların acil ihtiyaçları hakkında öğretmen okullarında öğretmenler teorik ve pratik eğitimden geçirilmelidir. (Bkz. ES-EFSK: “1. Özel Eğitim Oturumu”, Aralık 1909, s. 27-28).

malarını gerektiriyor”.³¹ Bu ihtiyacın canlı bir kanıtını, Rumlar tarafından Osmanlı başkentinin yabancı dilli okullarına yapılan çok sayıda kayıt oluşturmaktadır.³² Yani bu özgül sorunun mahalli bir karakteri vardı. Ama bu gerçeklik, yani sürekli artan bir kitle tarafından yabancı dil öğrenme ihtiyacı, başka bir biçimde de yorumlanıyordu: Yabancı dillerin, özellikle de genç yaşlarda öğrenilmesi, öğrencilerin ulusal imgelemlerini çarpıtabilir ve ulusal bilinçlerinin kaybedilmesine yol açabilirdi. Üstelik, yabancı okullara kayıt yaptırmak, öğrencilerin din değiştirmeleri tehlikesini de barındırıyordu; zira bu okulların çoğu Batılı misyonerlerce idare ediliyordu.

Bu görüşler, hayli tartışmalı geçen toplantının içerisinde hareket ettiği çerçeveyi oluşturur. Bu oturumda konuşmacı olan K. D. Kapetanakis, İstanbul’un eğitim işlerinde rasgele biri değildi. Heybeliada’daki Helen Ticaret Mektebi’nin müdürü olarak sorunun boyutları hakkında mutlaka bilgi sahibiydi. İdare ettiği ve en tanınmış Rum Ortodoks orta eğitim kurumlarından biri olan okul, iş âleminde zaruri olan yabancı dilleri sistemli bir biçimde öğretiyordu. Kapetanakis uzlaşmacı bir ruhla hareket ederek, yabancı dillerin tedris edilmesine genel olarak karşı çıkmaktansa, bunların ilköğretimin ilk yıllarında öğretilmesine itiraz etti. Ancak Türkçe ve bir veya iki yabancı dilin öğretilmesinin gerekliliğini kabul ediyordu ve bu nedenle de ilköğretimin sekiz yıla çıkartılıp son iki sınıfta yabancı dillerin öğrenime dahil edilerek ilköğretimin bütünüyle yeniden düzenlenmesini önerdi.³³

Bununla birlikte, yabancı dil eğitiminin ilköğretimin ilk yıllarına dahil edilmesine itirazı kesindi. Dolayısıyla şu görüşleri savundu: “Tüm ilkokulların amacı talim ve terbiye yoluyla gençliğin özellikle dini, milli ve ahlaki eğitimini gerçekleştirmek ve bundan sonraki hayatın ihtiyaçlarına yönlendirmek olmalıdır... Başka sözlerle... bir taraftan gençliğin evde başlayan dini ve ahlaki terbiyesinin geliştirilmesi... diğer taraftan da ona yaşamın amaçlarını gerçekleştirmek için zaruri olan ve istisnasız bütün halk sınıflarının genel malı olması gereken... genel bilgi ve becerileri... edinmesinde yardımcı olmayı... hedeflemelidir. Ulusal cevhere sahip olan bizler için, halkın evlatlarına manevi ekmeğini veren ilköğretimin bütünüyle dini, milli ve ahlaki karakteri haiz olması icap eder... İlköğretim, bağımsız

31 *ES-EFSK*, cilt 6, 1908, s. 180.

32 Bu anlayışın tipik bir örneği daha sonra Kastoria metropoliti olacak Germanos Karavangelis’in görev yaptığı Pera’da Katolik Okulu’nun açılışına gösterdiği tepkidir. Bkz. Pinelopi Delta Makedonya Mücadelesi Arşivi, MHA, 1969, Germanos Karavangelis, *O Makedonikos Agon* [Makedonya Mücadelesi], s. 4-6, 1969.

33 *ES-EFSK*, 6, 1908, s. 157-159.

ve tam olmalı, ataların geleneklerine, ananevi Hristiyan faziletlerine ve ulusal karakterimize uygun olmalı, genel ve her iki cins için de ortak olmalı ve bütün halkı istisnasız kapsamalıdır.”³⁴

Sunumda sergilenen eğitime ilişkin bu tablo, elbette ulusal kimliğin koordinatlarıncı belirlenir: Eğitimin temelini oluşturan ve ulus-halkın bütünsel eğitimin amaçlayan ulusal karakterle dini ve ahlaki bilinç. Bu unsurların bütünlüğünü bir ihtimal tehdit edebilecek özelliklerin dışarıda bırakılması gerekiyordu. Yabancı dillerin ilköğretimin ilk yıllarında öğretilmemesinin mantığı, Yunancanın doğal dil olarak empoze edilmesinin o zamana kadar tamamlanmış olacağı ve dolayısıyla da yabancı bir dilin öğrenilmesiyle de ulusal aidiyetin kaybedilmesi tehlikesinin söz konusu olmayacağına dair güveni yansıtıyordu. Bununla birlikte, konuşmacıya göre yabancı dillerin programa dahil edilmesi sadece erkek çocukların mesleki kariyer beklentilerine hizmet etmeliydi ve bunların kızlara öğretilmesi ise orta öğretimle sınırlı tutulmalıydı.³⁵ “Kanaatimizce halk kızlarının yaşamlarında Fransızca öğrenmeye hiçbir ihtiyaçları yoktur; zira günümüzde soyun ve Kilisenin geleneklerine uygun evlatlar yetiştirmeleri için soyumuzun yalnızca Hristiyanca ve Yunanlılara yakışır biçimde yetiştirilmiş annelere ihtiyacı vardır.”³⁶

Dolayısıyla dilsel tehdit ya Yunancanın kaybedilmesiyle ilgili olarak ya da Yunancanın doğal olmayan bir dil şeklinde öğrenilmesiyle ilgili olarak anlaşıldı. Dil bilinci eğitimin başat unsuru ilan edilir; çünkü onun tamamlanması ulusal aidiyetin tam olarak edinilmesini de gerektirir. Kanımızca, ilköğretimin ilk yıllarında yabancı dillerin öğretilmesine itiraza götüren bu iki süreçtir. “Yabancı dillerle [diye savundu A. Zamarias] Yunan çocukların daha bu narin yaştan Yunanlı gibi değil de başka türlü düşünmeye zorluyoruz.” Başka bir katılımcı ise “ana dilimizin öğretilmesi, yabancı dillerin öğretilmesiyle aynı zamanda başlarsa, kendi kendimizin düşmanı, soyumuzun muarızları olmaz mıyız”³⁷ iddiasında bulunmakta tereddüt etmedi.

³⁴ Age, s. 152-153.

³⁵ Kızların dil bilmesini sınırlamak kolay değildi; çünkü yabancı dil öğrenimi, özellikle yüksek gelir ve eğitim seviyesine sahip ailelerde kadın eğitiminin bir unsuru olarak çoktan kabul edilmişti. Bir açıdan kızların dil bilmesi iyi bir evlilik için gerekli toplumsal statünün bir unsurunu oluşturuyordu. Nitekim çok sayıda Rum-Ortodoks ailenin kızlarını, bunlar yabancı dil öğrenimi sunduklarından İstanbul’un Avrupa ve özel Rum okullarına göndermeleri bir tesadüf değildir. Öte yandan Rum-Ortodoks orta öğretim kurumlarının çoğu da zaten yabancı dil öğretimini kabul etmişlerdi.

³⁶ Age, s. 161-162.

³⁷ ES-EFSK, 7, 1908, s. 181.

Paradoksal olarak, yabancı dil eğitiminin ilköğretime dahil edilmesine olumlu yaklaşan görüş de ulusal kimliğe yönelik tehdidi öne sürdü; ancak tersinden. Avthentopulos, yabancı okullarda öğrenim gören öğrencilerin maruz kaldığı kimliklerini kaybetme tehlikesine değindi: “Unutmayalım ki... yabancıların yumuşak tırnakları arasında yozlaşan ve geleceğin annesi olan bir genç kız, birçok kuşağı tahrip eder... çarpık fikirler eker.”³⁸ Keza, özellikle zengin ailelerde çocukların “dil duygularını tahrip eden”³⁹ yabancı pedagogların giderek yaygınlaşan kullanımına değinmeyi de ihmal etmedi.

Bizi burada meselenin pedagojik boyutu, yani yabancı dillerin öğretilmesiyle ilgili olarak şu ya da bu yöntemin tercih edilmesinin, Antik Yunan yazarlarının okutulmasının ya da Bizans edebiyatının ders programına dahil edilmesinin pedagojik bakımdan ne derece verimli olduğu ilgilendirmiyor. Bu boyutu küçümsememekle birlikte konumuz başkadır. Bizi alakadar eden, eğitim meseleleri vasıtasıyla İstanbul Rum-Ortodoks cemaatinde Yunan ulusal kimliğinin sergilenişinin sentezini yapmaktır. Özellikle de bu sergileyişi statik değil, dinamik olarak, yani bir bütün olarak olmasa da kısmen yeniden tanımlanan bir süreç olarak görmek.

Cemiyetin düzenlediği toplantıları meşgul eden dil meseleleri, kanımızca, en azından kısmen, ulusal aidiyetin unsurlarının biçimlendirilmesi arzusunu ifade eder. Dille bağlantılı meselelerin gerçek boyutları, antikçağ ve Bizans döneminin eğitimde temsil edilışinde ifade bulan romantik uzaklaşmaya müsaade etmiyordu. “Yunan ulusunun üç bin yıllık tarihi” zincirinin halkalarına sığınma hemen hemen sorunsuz gerçekleşmişti. Bugün ile geçmiş arasındaki ilişkilerin biçimlendirilmesi tamamlanmamış olabilir; ancak Yunanlılar ve eğitimcilerin bu konuda ona gönderme yapma hakkını kimse inkâr etmiyordu. Bu niyet eğitim sisteminde pekâlâ yerini alabilirdi.

Geçmişle ilgili meselelerin aksine, şimdiki zaman boyutunu simgeleyen dil konuları başka boyutlar kazandı. Yunancanın ulusal kimliğin bir unsuru haline getirilmesi onun sadece bilinmesi durumunda değil, doğal dil olduğunda anlam kazanıyordu. Bu konuda, öğretilecek Yunancanın biçimi, yerel lehçelerin dışarıda bırakılıp bırakılmaması, yabancı dillerin öğretilip öğretilmemesine dönük arayışlar yalnızca pedagojik meseleler değildir; tarihin ulusal kimliğin oluşturulması sürecinin başlıca bileşeni haline getireceği dil gibi tayin edici bir zeminde bizzat ulusal kimliğin oluş-

turulması süreciyle ilgidirler. Dilin özerkliği, 19. yüzyılın ortalarına kadar Hristiyanların kimlik ve gündelik hayatında ekümenik Ortodoksluğun hâkimiyetinin doğal bir sonucuydu; ancak daha sonra ulusal aidiyetin benimsenmesinin menziline bir tehdit oluşturdu. Dilin bu özerkliğinin ortadan kalkması ve dilin ulusal kimlikle bağlantılandırılması daha sonra gerçekleşti; ancak dili kullananlarla sınırlı kalmadı. “Yabancı dilli Yunanlıların” durumunda, Yunan ulusal topluluğu ile ilişkilerinin oluşumu ve onun hayali bir parçası olarak yüceltilmeleri, çoğu kez daha sonra Yunanca öğrenmelerini gerektiriyordu. Ancak bu süreç başka bir tehlikeyi daha barındırıyordu. Yunan dilinin Osmanlı İmparatorluğu’nda Yunanlık kimliğini takviye etmek isteyenler tarafından doğal dil olarak seçilmesi çoğu kez, bertaraf edilmesi gereken yabancı bir dilsel ortamda ileri sürülüyordu. Yunancanın, onu konuşmayanlarca “ulusal dil” olarak tanınması, kilise hiyerarşisi tercihine benzer önemde bir ulusal aidiyet kriterine eşdeğerdir. Üstelik unutmayalım ki kilise hiyerarşisinin seçimi ulusal aidiyetin göstergesi olarak 19. yüzyılın sonunda Yunancanın konuşulmadığı bölgelerde önem kazanır. Bu durumlarda, iki kriter arasındaki ilişki tamamlayıcıydı; ancak Patrikhanenin kilise hiyerarşisi olarak kabulü, Yunan dilinin empoze edilmesi için seferber olma ihtiyacının değerini düşürmeksizin. Çünkü dilin kullanımı, Avrupa’da “ulusal”ın bütünsel kavranışında ulusal aidiyetin kuşkusuz daha tayin edici bir işareti oluşturuyordu. Ulusal aidiyet işareti olarak Patrikhaneye bağlılığa ağırlık veren Yunan argümanının, Balkan milliyetçiliği meselelerinde uzmanlaşan ve Yunan tezlerini yok sayarak dil unsuruna ağırlık veren Avrupalılarca nadiren kabul görmesi tesadüf değildir.⁴⁰

Bu nedenle Yunancanın, sadece bilinen bir dil olarak değil, doğal dil olarak da empoze edilmesi, eğitim camiası ve DRCE gibi kurumlar için özel bir önem kazanır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Rum-Ortodoks topluluğunun tanık olduğu dilsel parçalanma ve keza 20. yüzyılın ilk yirmi yılının siyasi gelişmeleri ortamında Yunan ulusçuluğunun dil merkezli karakteri önemli ölçüde kuvvetlenmiştir.

⁴⁰ W. Wilkinson, *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool, 1951, s. 27-92.

SONUÇ

EĞİTİMLİ BİR TOPLULUĞUN İNŞASI

Önceki sayfalarda, İstanbul Rum Ortodoks cemaatinin en önemli derneği olan Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin tarihinin bazı yönlerini ele almaya çalıştık. Bu çalışma, DRCE'nin tarihinin bütününe aktarmayı hedeflemiyordu. Başlangıçtaki niyetimiz cemiyetin hayat ve faaliyetini tayin eden parametrelerin tetkikiydi. Birinci kısımdaki toplumsal analizin ne kadar başarılı olduğundan bağımsız olarak, bunun hiçbir durumda yeterli olmadığını varsaydık. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bir filoloji cemiyetinin işleyişinin incelenmesinde, faaliyetlerinin çeşitli yönleri ele alınmaksızın yalnızca cemiyetin toplumsal ortamı ve koşullarının sergilenmesi yeterli değildir. Son tahlilde, DRCE toplumsal ya da mesleki grupları değil, tahsilli bir topluluğu ifade etmiştir. Dolayısıyla bizzat bu topluluğun önemli addettiği meselelerle meşgul olmamız zaruriydi ve bu nedenle yukarıda sergilediğimiz üç üniteyi, yani eğitim komisyonunun raporlarını, filoloji komisyonunun raporlarını ve eğitim konferanslarını seçtik. Daha önce yapılan toplumsal atıflar, bunlar karşısında cemiyetin özerkliğini kısıtlamaksızın DRCE'nin faaliyetlerini belirli bir çerçeveye yerleştirmeye izin vermektedir.

Geriye kalan sayfalarda daha önce incelediklerimize dair, referans ve varış noktası olarak eğitilmiş topluluğu, yani Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'ni ararak bir sentez denemesine girişmeyi arzu ediyoruz.

Halihazırda gösterdiğimiz üzere, bu topluluğun bileşimi dalgalanmalar arz etti, özellikle de İstanbul Rum Ortodoks cemaatinin yükselen orta sınıflarının menziline göre. Cemiyetin tüccar üyelerinin sayısı hızlı bir biçimde gerilerken serbest mesleklerden ve eğitim alanından gelen üyelerin sayısı arttı. Bu dalgalanmalardan bağımsız olarak, cemiyet üyeleri kişisel, ailevi ve mesleki anlamda Osmanlı başkentinin orta sınıfının belirli gruplarıyla toplumsal olarak belirlenmeye devam ettiler. Ancak bu toplumsal

boyut dolaylı olarak kaydolur ve hiçbir durumda şu ya da bu grubun toplumsal kimliğinin cemiyetin çehresine empoze edilmesi niyetini taşımamaktadır. Tekrar edelim ki, DRCE'yi tanımlayan değerler sistemi orta sınıfların ortak alanını oluşturuyordu ve uzun faaliyet döneminde yaşanan kimi anlaşmazlıklar bu gruplar arasındaki karşıtlıklardan kaynaklanmaktaydı.

Cemiyete dahil olmanın adayın toplumsal bakımdan tanınır olmasını gerektirdiğini kabul etsek de, toplumsal boyut ikincil önemde olmaya devam ediyordu; çünkü neticede geçerli olan, adayın cemiyet hayatına katılımı ve buradaki etkinliği idi. Bu katılımın koşulları ise üyelerin belirli toplumsal gruplarla olan ilişkilerinden çok –zaten üyeler grup olarak değil, birey olarak kabul ediliyordu– cemiyeti ilgilendiren belirli bilişsel alanlar ve cemiyetin takip ettiği genel amaçlarla olan ilgisi tarafından belirleniyordu. Dolayısıyla belirli bireyleri cemiyetin faaliyetlerine katılmaya sevk eden toplumsal konumları değil, filoloji ve diğer bilimlerle ve keza eğitimin ilerletilmesine dönük ilgileriydi. Yani toplumsal çevreyi dışlamaksızın, cemiyete katılımı, ikincil bir düzeyde Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi olarak adlandırılan tahsilli topluluğu oluşturan özel kişisel ilgilerden kaynaklanan bireysel bir tercih olarak yorumluyoruz.

Üyelerin DRCE bağlamındaki faaliyetlerini bunun kaynaklandığı genel toplumsal ortam ile daha verimli bir biçimde bağlantılandırmak mümkün olsaydı, tutumlarının, kendilerinin de bizzat bilincinde olduğu 19. yüzyılın siyasi ve iktisadi basınç ve etkilerinin yol açtığı çok yönlü bir gerçekliğin anlaşılması çabasına dahil olduğunu söylerdik. Yani cemiyet üyelerinin belirli bir toplumsal çevreden gelmeleri ve belirli sosyal gruplarla toplumsal veya mesleki olarak bağlantılı olmaları derecesinde üyelerin kişisel arayışları bu grupların kimliklerine yansır ve bunların kendilerini bilme ve keza kolektif davranış süreçlerine katkıda bulunur. Bu varsayımı kabul edersek, o zaman onu, bu grupların kamusal kimliğinin toplumsal değil de özellikle kültürel terimler vasıtasıyla oluştuğunu ve dolayısıyla bu grupların üyelerinin kendilerini tanımlama biçiminin de buna uygun olduğunu varsayarak genişletebiliriz. Ancak bu konuyu, yani İstanbul'un Rum-Ortodoks cemaatinin sosyal gruplarının kamusal kimliğinin oluşma biçimini ele almak amaçlarımız arasında değildir; zira bu bizi konumuzdan bir hayli uzaklaştıracaktır.

Şu ana kadar, cemiyetin oluşumu ve işleyişinde temel olarak üyelerin kişisel tercih ve özel ilgilerinin altını çizerek DRCE'nin içerisinde faaliyet yürüttüğü toplumsal ortamdan görece özerkliğini savunduk. Bununla birlikte, kişisel tercihlerin toplamı, ima ettiğimiz eğitilmiş topluluğu değil, ancak onun oluşma koşullarını teşkil eder. Bu oluşum, cemiyetin kuruluşuy-

la tamamlanmaz; ancak işleyişi boyunca bütün faaliyetleriyle bağlantılıdır. Elinizdeki çalışma, bu faaliyetin bütününe sunmayıp, bunun sadece üç yönüyle yetinmişse de, bunların takip eden analize teşebbüs etmek için yeterli olduğunu varsayıyoruz.

İncelediğimiz faaliyetler, bütününde, öncelikle bunları temel alarak bir gerçekliği anlaşılır kılmaya çalıştıkları ulusal bir söylemin telaffuzu ve ulusal bir kimliğin biçimlenmesiyle ve ikinci olarak da bu kimliğin pekiştirilmesine katkıda bulunacak Yunandilli bir okul ağının oluşumunun teşvik edilmesiyle bağlantılıdır. Gördüğümüz üzere, bu ulusal söylemin verileri Yunan ulusunun üç bin yıllık tarihsel sürekliliğini ortaya koyan Yunan milliyetçiliğinin ortak alanlarını az çok takip ediyordu. Buna mukabil, cemaatin kolektif bilincinde bu unsurların daha önceden var olduğunu ve cemiyetin bunları basitçe daha sistematik olarak dile getirdiğini varsayarak cemiyetin ulusal karakterinin altını çizen bu tespitle sınırlı kalmak güçtür. Bu önermenin kabulü, cemiyeti kuran bireylerin hem kendilerini hem de gerçekliği ulusal terimler vasıtasıyla tanıdıkları ve buna uygun olarak yorumladıkları anlamına gelir.

Bizim anlayışımız bir miktar farklıdır; çünkü gerçekliğin bilincinin dil sel telaffuzundan bağımsız olmadığı ve onu öncelemediğini varsayar. Öncelikle cemiyetin birçok üyesinin ulus teriminin ve bundan türeyen gerçekliğin bilincinde olduğundan tereddüt etmiyoruz. Cemiyet zabıtlarının ilk sayılarına şöyle bir göz gezdirmek bile, bizi örneğin ulusal cemaatin oluşumunda dilin öneminin zaten bilinmekte ve kabul edilmekte olduğuna ikna eder. Bütün bunlara rağmen, cemiyetin ulusal yöneliminin kuruluşundan itibaren verili olduğuna inanmıyoruz. Örneğin cemiyetin eğitim ve kültür hakkındaki başlangıçtaki anlayışının, bunların genel olarak Şark'a yayılmasına vurgu yapması soru işaretleri yaratmaktadır. Özellikle Rumlara hitap edecek bir okul ağının yaratılması ve keza 1870 sonrasında müsabakaların son şekli, cemiyetin başlangıçtaki niyetleri arasında mevcut değildi. DRCE topluluğunun kendini ulusal terimlerle tanımladığını varsayarsak, neden daha sonraları gözlemlenen ulusa vurgu daha baştan mevcut değildi? Üstelik bir Yunan eğitim sisteminin oluşturulması ihtiyacı vardysa bu neden daha baştan açıkça ortaya konmadı? Nihayet, cemiyetin ulusal yönelimi nasıl ortaya çıktı?

Cemiyetin ulusal bir yönelime girmeden önce gerçeklik algısı ve bundan türeyen önceliklerinde ulusal düzeye, genel anlamda eğitimden daha fazla önem vermediğini varsaymadan bu sorulara yanıt vermek mümkün değildir. Örnek olarak eğitim komisyonunun raporlarında 1870'lerde bile cehalete karşı mücadeleye yapılan vurguyu hatırlayalım. Eğer gerçekten

bu düşünce geçerliyse, cemiyetin başlangıçta ortaya koyduğu kadar, sonra oluşan kamusal kimlik de bir sürecin ürününden başka bir şey olamaz. Ancak eğer cemiyetin kamusal kimliği bir sürecin ürünüyse, o zaman bu kimlikten bağımsız olarak var olmadığı noktada bizzat eğitilmiş topluluk, yani cemiyet de kendi çehresinin oluşumuyla eşdeğer olan bir sürecin ürünüdür. Devamında, cemiyetin kamusal kimliğinin oluşumu süreci, hem kendi faaliyetiyle hem de dış faktörlerle bağlantılı durumlar ve etkilerden önce ve bunlardan bağımsız olarak değil, ancak bunlarla bağlantılı olarak işler. Dolayısıyla bizzat tahsilli topluluk, gerçekliğin okunmasının basıncı altında sürekli olarak yeni anlayışlar şekillendiriyorlardı.

Örneğin, cemiyet üyelerinin ve neticede bizzat cemiyetin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum topluluğu hakkındaki anlayışının DRCE'nin komisyonlarının raporlarından, yani bu raporların sıklıkla ulusal homojenliği değil de, Yunanlı addedilen toplulukların kültürel ve dilsel parçalanmışlığını ortaya koymasından etkilenmediğini varsaymak olağanüstü derecede paradoksal olacaktır. Dahası bu tespiti, yani kültürel ve dilsel parçalanmışlığı, olumlu bir biçimde de olsa Zografios müsabakası vurgularken, Karapanios müsabakasının eğitim için ortak ders kitapları empoze edilmesindeki güçlükleri sergilediğini ve eğitim konferanslarının da yirmi yıl önce karşılaşılmış olan sorunların aşılmış olmaktan ziyade muhafaza edildiğini gösterdiğini hatırlayalım.

Bu işlemler, değindiğimiz sürecin ipuçlarını vermektedir; zira gerçekliğin okunmasında prizmanın değişimine götürürler. Cemiyet üyeleri bu yeni okumaya dayanarak konum ve davranışlarını yeniden belirlemek zorunda kalırlar. Acaba bu durum, cemiyetin hem gerçekliği kavrama biçiminde hem de eyleme biçiminde kimliğini yeniden belirleyip kamusal kimliğinin oluşumuna tayin edici bir biçimde etki etmez mi?

Örneğin cemiyetin tahsilli topluluğunun bir noktadan sonra faaliyetlerini ulusal bir görev olarak sunarak ulusal yönelimini güçlendirdiğini savunduk. Bununla birlikte, ulusal yönelimin güçlenmesi ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan ulusal topluluğunun durumu hakkında cemiyet üyelerinin beklentilerinden bir hayli uzak olan belirli bir görüntünün bilincine varılmasından sonra ortaya çıktı. Dolayısıyla cemiyetin ulusal yönelimi ve bunun önemi, muhtemelen ancak sonradan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal topluluğu neyin tehdit ettiği hususundaki kavrayışlar vasıtasıyla tanındı diyebiliriz. Zira cemiyet çevresinde ve genel olarak, öncelikle idrak edilen topluluğa yönelik tehditlerdi. Bu tehditler, Rum-Ortodoks cemaatlerinin dilsel ve kültürel parçalanmışlığı olduğu kadar, DRCE üyelerinin bihaber olmasının mümkün olmadığı, siyasi ve dini dü-

zeydeki gelişmelerden –kilise ayrılığı, Protestan misyoner faaliyetleri, Ayastefanos Antlaşması’yla Büyük Bulgaristan’ın oluşması vb.– müteşekkildi. Bu tehditlerin ortaya çıkardığı basınçlar, Yunan topluluğunun, cemiyetin katkıda bulunmak istediği oluşumunda ciddi sorunlar yaratıyordu. DRCE’nin çehresinin ulusal boyutu, en azından 1870 sonrasında tayin edilen biçimiyle, tam da bu tehditlerin bilincine varılmasıyla ortaya çıktı ve ancak o zaman nihai biçimini aldı. Başka sözlerle, bu boyut doğal olarak ortaya çıkmadı ve keza cemiyetin toplumsal bileşiminin de bir sonucu değildi; ancak cemiyetin eğitilmiş topluluğunun belirli siyasi ve kültürel koşullar içerisinde tecrübesini yeniden düzenleyen bir sürecin ürünü oluşturdu. Dolayısıyla DRCE’nin kamusal kimliğinin önemli bir ögesi olduğunu belirttiğimiz ulusal yönelimini, dönemin tarihsel ve kültürel süreçlerinden bağımsız olarak basitçe baştan itibaren verili olduğunu varsaymak güçtür. Tersine, söz konusu ulusal yönelim, Yunan ulusal topluluğunu neyin oluşturduğuna dair açık bir kavrayıştan değil, kültürel ve dilsel parçalanmışlığı ve hayali olarak onu oluşturması gereken nüfus gruplarının karşılaştığı tehditleri temel alan belli işlemlerden kaynaklandı.

Aynı şey, DRCE’nin kamusal kimliğinin başka yönleri için de savunulabilir. Örneğin cemiyetin faaliyetlerini karakterize eden birleştirici işleyişini, yani bir nüfus grubunun onların aracılığıyla kendini tanıyacağı koşul ve sabitlerin aranması ve oluşturulmasını ele alalım. Bu arayışın belirli bir başlangıç noktası vardı: Cemiyetin hitap etmek istediği nüfus grubunun kültürel ve dilsel parçalanmışlığı. Birleştirici koşulların aranışı, bu bilinçlenmeden önce verili değildi ve ancak bunun sonuçlarıyla başa çıkabilme zorunluluğundan doğdu. Buna mukabil, ne parçalanmışlığın bilincine varılması ne de birleştirici koşullar arayışı basit ve doğal bir biçimde ortaya çıktı. Varolan bir gerçeklik olarak dilsel ve kültürel parçalanmışlık, “Yunan ulusal topluluğu” kategorisinin oluşturulmasında olumsuz bir işlev görüyordu ve tam da bu çelişki içerisinde birleştirici mekanizmalar arayışı ihtiyacı gündeme geldi. Cemiyetin algıladığı gerçeklik görüntüsü kendisinin varsaydığı ulusal topluluk görüntüsüne, yani kendini aynı terimlerle ve ortak bir biçimde tanımlayan bütün bir topluluğa denk düşmediğinde müdahale ihtiyacı ortaya çıktı. Bu süreçte, tam da bu teşhise işaret eden ve sık sık kullanılan “ulusal diriliş” tabirinin karakteristik bir yeri vardır.

Üstelik, bu arayış ortak ders kitapları, okul ağının yaygınlaştırılması, “Yaşayan Abideler” derlemeleri gibi olumlu önerilerin ortaya konmasıyla ve keza Yunan ulusal topluluğunu oluşturan kıstasların yeniden düzenlenmesiyle sınırlı kalmadı. Böylece dil, sık sık bir milliyet kriteri olarak görürken Yunan aktedilen nüfusun önemli bölümünün Yunancanın her-

hangi bir biçimini konuşmuyor olduklarının bilgisi, bu toplulukların Yunanlı olmadıkları sonucuna götürmez. Aksine, ulusal aidiyetlerinin Patrikhaneye karşı takındıkları tavırların ve onu ruhani merkezleri kabul etmelerinden kaynaklandığı vurgulanır. Yunancanın kullanımının yaygınlaştırılması gereği hiç ihmal edilmeksizin, bu toplulukların ulusal aidiyetlerinin konuştukları dilden değil, dini bağlılıklarından kaynaklandığı görüşü ortaya konur. Ancak Yunan aidiyetinin bir kıstası olarak Patrikhaneye bağlılığın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeri, Bulgar Eksarhlığı ile yaşanan kilise ayrılığı gerçekleşmeseydi ne olurdu? 1850'lerde laik Rum-Ortodokslarla kilise hiyerarşisi arasındaki karşıtlığın önemli boyutlar kazandığı bilinmektedir. O dönemde kilise merkezine bağlılığın ulusal kimliğin bir unsurunu oluşturduğuna inanmak güçtür. Millet nizamnamelerini oluşturan 1858-1860 milli meclisi (*ethnosinelevsi*) sık sık böyle çatışmalara sahne olur.¹ Ancak yirmi yıl sonra, Patrikhaneye bağlılık, hem de çoğu zaman dilden de daha kuvvetli bir aidiyet kriteri olarak ortaya çıkar. Fakat bu gelişme daha sonra, ayrılığın Ortodoks kilise tarafından resmileştirilmesi ve Eksarhlığın aynılıkçı (*sizmatik*) olarak tanımlanmasından sonra ortaya çıktı. Bu kriter, ulusal kimliğin oluşumuyla ancak dilsel ve kültürel parçalanmışlık ve bunun bütünleşmiş ulus fikrine yönelttiği tehditle bağlantılı olarak olumlu bir biçimde bütünleşti. Bu parçalanmışlık olmaksızın Patrikhaneye bağlılığın ulusal aidiyet kriterleriyle belki de hiçbir ilgisi olmayacaktı. Zamanla Makedonya ve Trakya'daki çatışmanın şiddetlenmesi, bu kriterin ağırlığını pekiştirerek onu neredeyse doğal hale getirdi. Aynı şeyi bir başka durum için de, ya dilsel yok olma tehdidiyle karşı karşıya olan ya da, çok daha fazla, Batılı misyonerlerce tehdit edilen Küçük Asya toplulukları için de savunabiliriz. Bu toplulukların cemiyet tarafından Yunan ulusuna dahil edilmesi ancak Patrikhaneye bağlılık kriterinin uygulanması ile mümkündü. Neticede bütün bu veriler, DRCE çerçevesinde, ulusun maruz kaldığı basınç ve tehditler hakkında şekillenen anlayışlardan bağımsız olmayan bir ulus görüntüsü oluşturur. "Ulusal topluluk" bu çerçeve dışında mevcut değildir; ulusun görünümü bu anlayış temelinde ve başka topluluklarla çelişki içerisinde kurulur.

Bununla birlikte, Yunan dili hakkındaki anlayışlar da dalgalanmalara uğradı. Dil, daha baştan itibaren milliyetin esaslı bir kriteri olarak kabul edilmişken, DRCE'nin Yunan ulusal topluluğuna dahil ettiği Rum-Orto-

1 Arhiepiskopos Hrisonthos, *I Geniki kanonismi tu Ikumeniku Patriarhiu: epi ti vasi tu Kodikos TE' tu Patriarhiku Arhiofilakiu* (praktika Ethnosinelevseos) [Ekümenik patrikhanenin Genel Nizamnameleri: Patrikhane Arşivinin 305. Kodeksi Temelinde (1858-1860)], Atina 1945.

doks toplulukların büyük bir kısmı onu tanıımıyordu. Cemiyet bir ulusal-
lık kriteri olarak dilde ısrar etseydi o zaman bu topluluklar kaçınılmaz ola-
rak Yunan ulusal topluluğundan kopacaktı. Yunancanın bilinmemesi ve
kullanılmamasının sadece Makedonya ve Trakya gibi rakip milliyetçilikle-
rin hak iddia ettiği bölgelerdeki topluluklar için değil, ancak böyle bir du-
rumun mevcut olmadığı Küçük Asya için de geçerli olması, sorunu daha
da içinden çıkılmaz hale getirmişti. Kendi adına cemiyet, bu toplulukların
milliyeti hususunda hiç tereddüt etmediyse de sorun var olmaya devam
ediyordu. Rum-Ortodoks okul ağının yaygınlaşması bir çıkış sunsa da, bu
ancak görece uzun bir zaman zarfında ve belirsiz sonuçlarla gerçekleşebi-
lecekti. Aradaki zaman zarfında ve elbette okulların kuruluş ve işleyişinin
başarılı olacağı varsayımıyla, olumsuz dilsel ortam, demin bahsettiğimiz
kilise hiyerarşisine bağlılık gibi başka kriterle bağlantılı olarak dikkate alı-
nıyordu.

Keza dil bilgisinin biçimi ile ilgili soru da ortaya çıktı. Başlangıçtaki
anlayış, basit bir avam Yunanca bilgisinin bir nüfus grubunun milliyetinin
tayin edilmesi için yeterli olduğunu varsayıyordu. Daha sonra, Yunanca
anadil olmadığı takdirde, basit bilginin yeterli bir kriter oluşturmadığı so-
nucuna varıldı. Bu tespit, dilin ulusallığın bir kriteri oluşunu şiddetle pe-
kiştiriyor gibi gözükse de gerçekte Yunanca bilmenin yerini, genelde onu
doğal dil olarak bilme aldığından onu daha sınırlı hale getirir. Paradoksal
olarak bu, ihtiyaç olan yerlerde Yunan dilinin empoze edilmesinin olum-
suz dilsel ortamı zaten değiştirmiş olacağını varsayıyordu; bu en azından
tatminkâr ölçüde geçerli değildi.

Neticede, “ulusal” olanın kıstaslarının, yani ulusal topluluğu belirleyen
şeylerin arayışının dilsel ve kültürel heterojenliğin kavranışını takip ettiği-
ni iddia ediyoruz. Dolayısıyla bu kıstaslar ne baştan olumlu bir şekilde
mevcuttu ne de cemiyetin hitap ettiği “hayali” cemaat tarafından da do-
ğal olarak tanınmaktaydı. Tersine, tek başına bile endişe yaratmaya yeter-
li olan bir etnik-dinsel akışkanlık ortamında, ulusal topluluğun açıkça be-
lirlenmesindeki zaafın başlangıç noktası olduğu bir sürecin kültürel ve si-
yasi etmenleri olarak mevcuttular. Elbette bu işlemler yalnızca DRCE ve
diğer Rum cemiyetlerini ilgilendirmemekte ve milliyetçilik fenomeninin
temel bir verisini oluşturmaktaydılar. Bu, ulusal kimliğin tayininde günü-
müze kadar gelen akışkanlık tarafından da vurgulanır.

Aktardığımız işlemler mekanik değildir; kurumların varlığını, yani
bunları organize edecek konumda ve niyetle olan DRCE gibi eğitimli
toplulukları varsayan zaruri anlamsal ve dilsel yeniden düzenlemeler ol-
maksızın gerçekleşemezler. Bununla birlikte, bu yeniden düzenlemeler

belirli bir dili, belirli bir dilsel referans alanını kullanmaksızın gerçekleştirmezdi. Durumumuzda bu dil ulusal söylemdir; yani ulus, ulusal bilinç, ulusal görev, ulusal dil gibi anlam-kelimeler ve semboller kullanan ve bunların düzenlenmesiyle cemiyetin ifade etmek istediği gerçekliği düzenleyen ve yeniden düzenleyen dilsel alan/çevre. Bu sürecin müsabakalar, raporlar, halka açık tartışmalar vs. yoluyla düzenlenmesi sadece gerçekliği ifade etmeyip onun algılanmasına da sistematik olarak müdahale ettiğinden olağanüstü önemdedir. Bu dilsel alanın dışında DRCE'nin kamusal kimliğinin önemli boyutlarının anlaşılması mümkün değildir. Bu dilsel zemin önceden varolmaz, yaşadığını hissettiği gerçeklik ve keza yeniden uyum sağlama ihtiyacı içerisinden cemiyetin kamusal kimliğini ifade etmek için kendisi de sırasıyla yeniden düzenlenir. Ulusal söylemin DRCE tarafından kullanılması ulusun görünümünü, tanınma koşulları önceden verilmi olmayan, ancak deneyimin belirli bir dilsel düzenlenişi ile biçimlenen amorf bir varlık olarak varsayar.

DRCE'nin tahsilli topluluğunun oluşumu süreci, ulusal olanın kıstaslarının yeniden anlamlandırılması ve ulusal bir söylemin kullanılmasıyla da doğrudan doğruya bağlantılıdır ancak bunla sınırlı değildir. Bu topluluğun kimliği, faaliyetlerinin kamusal yönelimi ile de bağlantılıdır. Tasvir ettiğimiz işlemler, sadece eğitilmiş topluluğun kolektif görüşler şekillendirmesine izin verdiği için değil, faaliyetlerini kolaylaştırdığı için de anlamlıydılar. Bu noktada cemiyet birleştirici işleyişine, yani Rum-Ortodoks topluluklar için ortak kavrayışlar ve duruşlar biçimlendirecek eğitim gibi mekanizmalar arayışına geri dönüyoruz.

Paradoksal olarak, bu düzeyde cemiyetin etkinlikleri sadece sıklıkla olumsuz olan dilsel ortamdan değil, başka parametrelerden de kaynaklanan büyük sınırlamalarla karşılaştılar. DRCE'nin devlet iktidarını değil de ulusal bir yönelimi benimseyen eğitilmiş bir topluluğu temsil ettiğini unutmayalım. Dolayısıyla, eğitim alanındaki faaliyetleri, Hristiyan topluluklarının sadece bir kısmına hitap etmekle kalmıyor, üstelik bu faaliyetlere devlet tarafından organize edilen benzer ulusal bütünleştirme süreçlerinde genellikle gözlenen ortak bir hukuki zemin dayatılması, zorunlu askerlik gibi yükümlülükler de eşlik etmiyordu. İnanıyoruz ki, genel anlamda politik denetimin eksikliği bu faaliyetleri en az cemiyetin hitap ettiği nüfusun dilsel ve kültürel parçalanmışlığı kadar sınırlandırınıyordu.

Keza Patrikhaneye bağlı kalmış olan kesimlerinde bile taşranın ortaya koyduğu direniş küçümsenmemelidir. Bu mesele henüz Yunan tarih yazımını meşgul etmemiştir; ancak kırsal nüfusun, örneğin eğitim ihtiyacı hissettiğini ya da mezuniyetin önemini kavradığına inanmak bize güç gel-

mektedir. Böyle bir şey geçerli olsa da, Rum-Ortodoks okulunun taşrada sağladığı eksik eğitimin meslek sahibi olmayı, hele hele devlet okulundan mezun olmanın zorunlu olduğu Osmanlı devlet alanında garanti ettiği şüphelidir.

Cemiyetin güçlendirmeyi arzuladığı eğitim sisteminin sadece öğrencilerin ulusal kimliğini şekillendirmekle sınırlı kalmadığını, ister istemez kırsal kesimin zihniyet ve değerlerine yabancı olan yeni bir değerler sistemi de yaydığını hatırlatmak gerekiyor. Bu değerler sistemi kentsel bir çevreden kaynaklanıyordu ve disiplin, kişisel hijyen, kişisel başarı, iyi davranış, ilerleme fikri gibi öğeleri öne çıkanyordu. Çocuklarını okula göndermeye karar veren taşra sakinleri için bu tip değerlerin ne anlam taşıdıklarını bilmeksizin bu değerlerin kırsal kesimde nasıl karşılandığını kestirmek çok güçtür. Ancak bu değerlerin, bu toplulukların çağdaş ulusal devletlere dahil olmaları sonrasındaki daha geniş müdahaleler olmaksızın, basit ve doğal bir biçimde kabul edildiğini varsaymak oldukça güçtür.

Ancak, bu değerlerin taşrada nasıl karşılandığından bağımsız olarak, cemiyet ya da benzer başka kurumlarca bu değerlerin ortaya konması da eğitimin ulusal değerler sistemi ile bütünleştirici bir işlev görüyordu; zira okul sisteminin takip ettiği değerler ağı kırsal kesimin mikrokozmosuna yönelmeyen ve daha geniş ufuklar açan daha genel bir kültürün dayatılmasına götürüyordu. Bu bütünsel değerler ağı, kırsal dünyayı, daha önce andığımız kısıtlarla birlikte, yerel boyuttan sıyrılan ve ulusun görüntüsüne hep daha fazla karşılık gelen daha genel temsillere yöneltiyordu.

KAYNAKÇA

Bu çalışma için cemiyet yönetimi tarafından yayımlanan Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi zabıtlarının (*PEFSK*) incelenmesine dayandık. Yayımlanmış zabıtların toplamı 34 cilde ulaşmakta ve 1861-1912 dönemini kapsamaktadır. Başvurduğumuz zabıtların büyük bölümü Yunanistan Milli Bankası Tarih Arşivi'nde bulunmaktadır. Bununla birlikte bu koleksiyon eksiksiz değildir ve orada bulunmayanları Nea Smirni *Estia* Kütüphanesi'nde ve keza özel kütüphanelerde tamamladık. Bu vesileyle söz konusu kütüphanelerin çalışanlarına bize sağladıkları yardımdan ötürü teşekkürlerimizi bildirmek isteriz.

- Alexandris A., "Ellines stin İpiresia tis Othomanikis Aftokratorias (1850-1922)" [Osmanlı İmparatorluğu Hizmetindeki Helenler (1850-1922)], *DİEEE*, (23) 1980.
- Alexandris A., *The Greek Minority of Istanbul and the Greek - Turkish Relations, 1918-1974*, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1983.
- Anagnostakis I., Balta E., *İ Kappadokia ton Zondon Mnimion* [Yaşayan Abidlerin Kapadokyası], Atina: Poria, 1990.
- Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra: Verso, 1983.
- Angelopoulos A., *Vorios Ellinismos tis Stromnitsas* [Stromnitsa'nın Kuzey Helenizmi], Selanik: İdrima Meleton Hersonisu tu Aimou (İMHA) [Balkan Araştırmaları Merkezi], 1980.
- Armstrong J. A., *Nations Before Nationalism*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.
- Arnakis G., "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", B. ve J. Lelavich, der., *The Balkans in Transition*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963.
- Aroni-Tsihli K., *Agrotikes Eksegersis stin Palea Ellada 1833-1881* [Eski Yunanistan'da Kırsal Ayaklanmalar 1833-1881], Atina: 1989.
- Augoustinos G., " 'Enlightened' Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greeks in Asia Minor", *JGMS*, (2) 1986.

- Baker M. K., *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Banac I., *The National Question in Yugoslavia*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1985.
- Bellia E., "Ellinika Sholia tis Thrakis ke tis Anatolikis Romilias" [Trakya ve Doğu Rumeli'nin Helen Okulları], *İ Teleftaia fasi tis Anatolikis Kriseos kai o Ellinismos (1878-1885)* [Doğu Krizi'nin Son Aşaması ve Helenizm (1878-1885)] sempozyumu zabıtları, Volos, 1981.
- Blinkhorn M. & Veremis Th., *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens: Sage - ELIAMEP, 1990.
- Bourdieu P., "Sport and Social Class", Mukerjii Ch. & Schudson M. (der.), *Rethinking Popular Culture*, California: University of California Press, 1991.
- Braude B., Lewis B., der., *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Function of a Plural Society*, II vol., New York: Holmes & Meier Publishers Inc., 1985.
- Chartier R., *Cultural History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Clogg R., "The Greek Millet in the Ottoman Empire", B. Braude, B. Lewis, der., *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1, New York: Holmes & Meier Publishers Inc., 1985.
- Diamandouros P., "Cultural Tradition and National Building in the Nineteenth Century Greece", (29), 1981.
- Dimaras K. Th., *Neoellinikos Diafotismos* [Yeni Helen Aydınlanması], Atina: Ermis, 1989.
- , *Neoellinikos Romandismos* [Yeni Helen Romantizmi], Atina: Ermis, 1985.
- Exertzoglou H., "To Pronomiako Zitima" [İmtiyazlar Meselesi], *Ta İstorika* (16), 1992.
- Fotiadis K., *Oi Eksislamismi tis Mikras Asias ke i Kriptohristiani tu Pontu* [Küçük Asya'nın İslamlaştırılması ve Pontos'un Gizli Hristiyanları], Selanik : Kiriakidis, 1988.
- Foucault M., *İ Lekseis kai ta Pragmata* [Kelimeler ve Şeyler], Atina: Gnosi, 1986.
- , *İ Arheologia tis Gnosis* [Bilginin Arkeolojisi], Atina: Eksandas, 1987.
- Furet F., *Interpreting the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Gedeon M., *İ Pnevmatiki Kinisis tu Genus kata 18' kai 19' aiona* [Soyun 18. ve 19. yüzyıllardaki Kültürel Hareketi], orijinalin tıpkıbasımı, Atina: Ermis, 1976.
- Gellner E., *Ethnos ke Ethnikismos* [Ulus ve Ulusçuluk], Atina: Aleksandria, 1992.
- Giannakopoulos G., "İ Vivliothiki tu Elliniku Filologiku Syllogu Konstantinupoleos (1863-1922)" [Dersaadet Rum Cemiyeti-i Edebiyesi'nin Kütüphanesi (1863-1922)], *Deltio KMS*, (6) 1986-87.
- Gunn S., "The 'Failure' of the Victorian Middle Class: A Critique", J. Wolf, J. Seed, der., *The Culture of Capital: Art, Power, and the Nineteenth-Century Middle Class*, New York: Manchester University Press, 1988.

- Herzfeld M., *Ours Once More: Folklore and Ideology in Modern Greece*, New York: Pella, 1986.
- Hobsbawm E., *The Age of Capital: 1848-1875*, New York : A Meridian Book, 1979.
- , *The Age of Empire: 1875-1914*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1987.
- , “Mass Produced Traditions in Europe, 1870-1914”, E. Hobsbawm, T. Ranger, der., *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- , *Nations and Nationalism since 1780: Programme Myth and Reality*, New York: Cambridge University Press, 1992.
- Hourani A., “Ottoman Reform and the Politics of Notables”, R. W. Polk, L. R. Chambers, der., *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago: University of Chicago Press, 1966.
- Hroch M., *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York: Columbia University Press, 2000.
- Hrysanthou Arhiepiskopou, *Oi Geniki Kanonismi tu Oikumeniku Patriarhiu: epi ti Vasi tu Kodikos TE' tu Patriarhiku Arhiofilakiu (praktika Ethnosyneleuseos, (1858-1860) [Ekümenik patrikhanenin Genel Nizamnameleri: Patrikhane Arşivinin 305. Kodeksi Temelinde (1858-1860)]*, Atina, 1945.
- İliou F., *İdeologikes Hrisis tu Koraismu ston İkosto Eona* [20. yüzyılda Koraizmin İdeolojik Kullanımları], Atina: Vivliorama, 1991.
- Jones Ch., *International Business in the Nineteenth Century: The Rise and Fall of a Cosmopolitan Bourgeoisie*, New York: New York University Press, 1987.
- Kamenka E., *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, London: Edward Arnold, 1973.
- Karathanasis A. & Sadrazamis A., *Praktika tu Filekpedeftiku Sillogu tis Edessas, 1872-1874* [Edessa Maarifperver Cemiyeti'nin Zabıtları 1872-1874], Selanik: Eteria Makedonikon Spudon, 1991.
- Karpat K., “Milletts and Nationality: The Roots of Incongruity of Nation and State in the Post Ottoman Era”, B. Braude ve B. Lewis, der., *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1, New York: Holmes & Meier Publishers Inc., 1985.
- , “The Social and economic Transformation of Istanbul in the Nineteenth Century”, K. Karpat, *Ottoman Population 1830-1919: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985.
- Kasaba R., “Was there a Comprador Bourgeoisie in the mid-19th Century Western Anatolia”, *Review XI* (2), 1988.
- Katatrtzis D., *Dokimia* [Denemeler], der. K. Th. Dimara, Atina: Ermis, 1974.
- Kedourie E., *Nationalism*, London : Hutchinson, 1966.
- Keyder Ç., “Bureaucracy and Bourgeoisie: Reform and Revolution in the Age of Imperialism”, *Review XI* (2), 1988.

- Kitromilides M., "İ Ellines tis Vithinias ke to Ethniko Kendro" [Bitinya Helenleri ve Ulusal Merkez], *Deltio KMS*, (8), 1990-91.
- Kitromilides P., "To Telos tis Ethnarhikis Paradosis: Martiries apo Anekdotēs Epistoles tu Hrisostomu Smirnis pros ton İona Dragumi" [Milletbaşı Geleneğinin Sonu: İzmir Metropoliti Hrisostomos'un İona Dragumi'ye Yayınlanmamış Mektuplarından Tanıklıklar], F. Apostolopoulou'nun anısına yayımlanan cilt *Amitos*, Atina, 1984.
- Kitromilides P., Alexandris A., "Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: the Historical Demography of the Greek Community at the Close of the Ottoman Era", *Deltio KMS* (3), 1984, 85.
- , "Imagined Communities and the National Question in the Balkans", M. Blinkhorn, Th. Veremis, der., *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens: Sage - ELIAMEP, 1990.
- Kleanthis Skalieris G., *Lai ke File tis Mikras Asias* [Küçük Asya Halk ve Kavimleri], Atina, Risos, yeniden basım 1992.
- Koliopoulos İ., "İ Makedonia tu İonos Dragoumi: Skepsis apo to Prosopiko tu İmerologio" [İona Dragumi'nin Makedonya'sı: Kişisel Günlüğünden Düşünceler], *O Makedonikos Agonas* [Makedonya Mücadelesi] sempozyumu zabıtları, Selanik: İMHA, 1989.
- Kofos E., "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State", *JMGS* (2), 1986.
- , "Attempts at Meriding the Greek Bulgarian Ecclesiastic Schism, 1875-1902", *Balkan Studies* (25), 1984.
- , "National Heritage and National Identity in Nineteenth and Twentieth Century Macedonia", M. Blinkhorn, Th. Veremis, der., *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens: Sage - ELIAMEP, 1990.
- Konstandakopoulou A., *İ Elliniki Glossa st a Valkania (1750-1850): To Tetraglosso Leksiko tu Daniil Moskopoliti* [Balkanlarda Yunan Dili (1750-1850): Daniil Moskopoliti'nin Dört Dilli Sözlüğü], Yanya: Yanya Üniversitesi, 1988.
- Kostis K., "Kinotites ke Millet stis Ellinikes Periohes tis Othomanikis Aftokratorias" [Osmanlı İmparatorluğu'nun Helen Bölgelerinde Cemaatler ve Millet], *Mnimon* (13), 1991.
- Kouroupou M., "İ Filergos Eteria tis Konstantinupolis 1866-1876" [İstanbul Kourouperver Şirketi 1866-1876], *Deltio KMS* (5), 1984-85.
- Krestovits, *Oi Musouri* [Musuriler], Atina: 1976.
- Kushner D., *The Rise of Turkish Nationalism*, London: Frank Cass, 1977.
- Lekkas P., *İ Ethnikistikī Ideologia: Pende Proipotheseis Ergasias stin İstoriki Kinoniologia* [Milliyetçi İdeoloji: Tarihsel Sosyolojide Beş Çalışma Önkoşulu], Atina: Katarti, 1992.
- Lewis B., *The Emergence of Modern Turkey*, London, New York: Oxford University Press, 1968.
- Liakos A., "İ Domisi tu Ethniku Hronu stin Elliniki İstoriografia" [Yunan Tarih yazımında Ulusal Zamanın Oluşumu], *Politis* (129), 1993.

- Lieven D., *The Aristocracy in Europe, 1815-1914*, New York: Columbia University Press, 1992.
- Lyrantzis P., *To Telos ton "Tzakion", Kinonia ke Politiki stin Ahaia tu 19u Aiona* [Sülâlelerin Sonu, 19. yüzyıl Ahaia'sında Toplum ve Siyaset], Atina: Themelio, 1992.
- Malchow H. L., *Gentlemen Capitalists: The Social and Political World of the Victorian Businessmen*, London: 1991.
- Mamoni K., "Les Associations pour la Propagation de l'instruction Greque a Con/ple", *Balkan Studies* 16 (1), 1975.
- , "Apo tin Drasin ton Sillogon Redestu Thrakis, 1871-1922" [Tekirdağ Cemiyetlerinin Faaliyetlerinden, 1871-1922], *Mnimosini* (2), 1968-69.
- , "Agones tu İkumeniku Patriarhiu kata ton Misionarion" [Ekümenik Patrikhanenin Misyonerlere Karşı Mücadeleleri], *Mnimosini* (8), 1980-81.
- , "Sillogi Thrakis ke Anatolikis Romilias, 1878-1885" [Trakya ve Doğu Rumeli Cemiyetleri, 1878-1885], *İ Teleftaia Fasi tis Anatolikis Kriseos kai o Ellinismos (1878-1885)* [Doğu Krizi'nin Son Aşaması ve Helenizm (1878-1885)] sempozyum zabıtları, Volos, 1981.
- , "Somatiaki Organosi tu Ellinismu stin Mikra Asia A" [Helenizmin Küçük Asya'da Cemiyet Örgütlenmesi 1], *DİEEE* (26), 1983.
- , "Somatiaki Organosi tu Ellinismu stin Mikra Asia B": Sillogi tis İonias" [Helenizmin Küçük Asya'da Cemiyet Örgütlenmesi 2: İyonya Cemiyetleri], *DİEEE* (28), 1985.
- , "Somatiaki Organosi tu Ellinismu stin Mikra Asia C": Sillogi Kappadokias, Pondu" [Helenizmin Küçük Asya'da Cemiyet Örgütlenmesi 3: Kapadokya ve Pontos Cemiyetleri], *Deltio KMS* (6) 1986-87.
- Mayer A., *The Persistence of the Old Regime*, London: Pantheon, 1981.
- Meininger Th. A., *The Formation of Nationalist Bulgarian Intelligentsia 1835-1878*, London, 1985.
- Monas S., "The Twilight Middle Class of Nineteenth Century Russia", E. Clones, S. Kassow, J. West, der., *Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*, New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- Moskof K., "İ Politismikes Kinotites tis Thessalonikis" [Selanik'in Kültürel Cemaatleri], *İ Diahroniki Poreia tu Koinotismu sti Makedonia* [Makedonya'da Cemaat Örgütlenmesinin Tarihsel Gelişimi] sempozyumu zabıtları, Selanik: Kendro İstorias tou Dimu Thessalonikis [Selanik Belediyesi Tarih Merkezi], 1991.
- Mosse L. G., *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic wars through the Third Reich*, Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Moutafis G., "İ Dimogerontia sto Kinoniko tis Plesio" [Toplumsal Bağlamında İhtiyar Heyeti], *İ Diahroniki Poreia tu Koinotismu sti Makedonia* sempozyu-

mu zabıtları, Selanik: Kendro İstorias tou Dimu Thessalonikis [Selanik Belediyesi Tarih Merkezi], 1991.

O *Makedonikos Agonas* [Makedonya Mücadelesi] Sempozyumu, Selanik: İMHA, Selanik: 1989.

O *Makedonikos Agonas: Apomnimonevmata* [Makedonya Mücadelesi: Hatıralar], Selanik: İMHA, 1987.

Owen Th., "The Impediments to a Bourgeois Consciousness in Russia, 1880-1905", E. Clones, S. Kassow, J. West, der , *Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*, New Jersey: Princeton University Pres, 1991.

Papakostas G., *O Fotis Fotiadis ke to Aderfato tis Ethnikis Glossas: İ Allilografia* [Fotis Fotiadis ve Ulusal Dil Kardeşliği: Yazışmalar], Atina: ELİA, 1990.

Papastathis H., *Oi Kanonismi ton Orthodoxon Ellinikon Kinotiton tu Othomani-ku Kratus ke tis Diasporas* [Osmanlı Devleti ve Diasporadaki Ortodoks Hellen Cemaatlerinin Nizamnameleri], Selanik: Kiriakidis, 1984.

—, "İ Ekklesia ston Makedoniko Agona" [Makedonya Mücadelesinde Kilise], *O Makedonikos Agonas* [Makedonya Mücadelesi] sempozyumu zabıtları, Selanik: İMHA, 1989.

—, "O Kinotismos sti Makedonia ipo to Kathestos ton Ethnikon Kanonismou" [Milli Nizamnameler Düzeni Altında Makedonya'da Cemaatçılık], *İ Diahroniki Porcia tu Koinotismu stin Makedonia* [Makedonya'da Cemaat Örgütlenmesinin Tarihsel Gelişimi] sempozyumunun zabıtları, Selanik: Kendro İstorias tou Dimu Thessalonikis [Selanik Belediyesi Tarih Merkezi], 1991.

Payne P., *British Entrepreneurship in the Nineteenth Century*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Macmillan Education, 1988.

Petrovich M. B., *The Emergence of Russian Pan Slavism, 1856-1870*, New York: Columbia University Press, 1956.

Picchio R., Goldblatt H., der., *Aspects of the Slavic language Question*, vol. 1 (*Church Slavonic, South Slavic, West Slavic*). New Haven: Yale University Press, 1984.

Pilbeam P., *The Middle Class in Europe, 1789-1914*, : France, Germany, Italy, and Russia, Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Macmillan, 1990.

Praktika Simbiosiou İ Diahroniki Poria tu Kinotismu sti Makedonia [Makedonya'da Cemaat Örgütlenmesinin Tarihsel Gelişimi Sempozyumu Zabıtları], Selanik: Kendro İstorias tou Dimu Thessalonikis [Selanik Belediyesi Tarih Merkezi], 1991.

Sadat D. R., *Urban Notables in the Ottoman Empire: The Ayan*, doktora tezi, Rutgers Üniversitesi, 1970.

Seni N., "Reseaux Familiaux chez les Levantines d'Istanbul", *Annales du Levant* (3), 1988.

Skendi S., "The Millet System and its Contribution to the Blurring of the Orthodox National Identity in the Balkans", B. Braude, B. Lewis, der., *Christians*

- and Jews in the Ottoman Empire, vol. 1, New York: Holmes & Meier Publishers Inc., 1985.
- Skopetea E., *To "Protipo Vasilio" ke i Megali İdea: Opsis tu Ethniku Provlimatos stin Ellada 1830-1880* ["Model Krallık ve Megali İdea: Yunanistan'da Ulusal Sorunun Açıkları], Atina: Politipo, 1988.
- , *İ Disi tis Anatolis* [Doğu'nun Batışı], Atina: Gnosi, 1992.
- Smith A. P., *Theories of Nationalism*, London: Duckworth, 1971.
- , *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell, 1986.
- Soldatos H. A., *İ Ekpedefteki ke Pnevmatiki Kinisi tu Ellinismu tis Mikras Asias, 1800-1922* [Küçük Asya Helenizminin Eğitim ve Kültürel Hareketliliği 1800-1922], 3 cilt, Atina: Grigoris, 1989-1992.
- Stavrou T., *O en Kon/poli Ellinikos Filologikos Sillogos: to İpurgio Pedias tu Alitrotu Ellinismu* [Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi: Esaret Altındaki Helenizmin Eğitim Bakanlığı], Atina: Filopulos, 1967.
- Stavridi-Patrikiou P., *Dimotikismos kai Kinoniko Provlima Anatolis* [Demotikçilik ve Doğuda Toplumsal Sorun], Atina, 1976.
- Stedman Jones G., *Languages of Class: Studies in the English Working Class History, 1832-1932*, New York: Columbia University Press, 1985.
- Sturdza M., *Grandes Familles de Grece: d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983.
- Tahiaos A., *İ Ethniki Afipnisis ton Vulgaron ke i Emfanisis Ethnikis Kiniseos en Makedonia* [Bulgarların Ulusal uyanışı ve Makedonya'da Ulusal Hareketin Ortaya Çıkışı], Selanik, 1972.
- Thompson E. P., *The Making of the English Working Class*, London: V. Gollancz, 1980.
- Thompson F. L., *The Rise of Respectable Society: A Social History of Victorian Britain, 1820-1860*, London: HarperCollins Publishers 1988.
- Teich M., Porter R., der., *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Tivey L., *The Nation State*, New York: Saint Martin's, 1981.
- Tsoukalas K., *Eksartisi ke Anaparagogi: O Kinonikos Rolos ton Ekpedeftikon Mihanismon stin Ellada (1850-1922)* [Bağımlılık ve Yeniden Üretim: Yunanistan'da Eğitim Mekanizmalarının Toplumsal Rolü (1850-1922)], Atina: Ekdis Themelio, 1977.
- Turgay U., "Trade and Merchants in the Nineteenth Century Trabzon", B. Braude, B. Lewis, der., *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1, New York: Holmes & Meier Publishers Inc., 1985.
- Vakalopoulos K., "To Politiko Kathestos tis Ekklisias sti Makedonia" [Makedonya Kilisesinin Politik Düzeni], "O Makedonikos Agonas" [Makedonya Mücadelesi] Sempozyumu zabitları, Selanik: İMHA, 1987.
- , *İ İstoria tu Voreiu Ellinismu: Makedonia* [Kuzey Helenizminin Tarihi: Makedonya], Selanik: Afi Kiryakidi, 1990.

- , *İ İstoria tu Voreiu Ellinismu: Thraki* [Kuzey Helenizminin Tarihi: Trakya], Selanik: Afi Kiryakidi, 1990.
- Varouksakis G., “Fandasiakes Kinotites ke Megali İdea” [Hayali Cemaatler ve Megali İdea], *Mnimon*, (13) 1991.
- Vatikiotis P. J., *Islam and the State*, London: Croom Helm, 1987.
- Veloudis G., *O Jacob Philipp Falmerayer ke i Gennesi tu Elliniku İstoriismu* [Jacob Philipp Falmerayer ve Helen Tarihseleçiliğinin Doğuşu], Atina: Mnimon, 1990.
- Veremis Th., “From the National State to the Stateless Nation, 1821-1910”, M. Blinkhorn, Th Veremis, der., *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Athens: Sage - ELIAMEP, 1990.
- Vouri S., *Ekpedevsi ke Ethnikismos sta Valkania: i Periptosi tis Vorioditikis Makedonias 1878-1914* [Balkanlarda Eğitim ve Milliyetçilik: Kuzeybatı Makedonya Vakası 1878-1914], Atina: Paraskinio, 1992.
- Wagner W., “Ideology Identity and the Emergence of a Middle Class”, E. Clones, S. Kassow, J. West, der., *Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*, New Jersey: Princeton University Pres, 1991.
- Weber E., *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*, California: Stanford University Press, 1975.
- West J., “The Riabushinsky Circle”, E. Clones, S. Kassow, J. West, der., *Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*, New Jersey: Princeton University Pres, 1991.
- Wiener J. M., *English Culture and the Decline of Industrial Spirit 1850-1980*, Cambridge: Cambridge University Pres, 1987.
- Wilkinson W. E., *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool : Liverpool University Pres, 1951.

DİZİN

A

Abdülhamit II 16, 26, 43
Abdülmecit 26
Agapate Allilus 16, 68
Agathangelos 65
Agelastu, Marietta 39
Agisler 80
Akdeniz 41
Akhisar [Aksario] 65
alilodidaktik 56, 61
Alman eğitim sistemi 103, 104
Almanca 87
Almanlar 27, 105
Almanya 101
Amasya 64
Anadolu 54, 56, 58, 114 Ayrıca bkz. Asya (Küçük)
Anako 93, 93
Anastasiadis, İ. 88
Anastasios Evgenidis 39
Anastasis 86
Andonopoulos, Stamatis 88
Antalya 54
Antimos (Maronia Metropolitisi) 61
Apostolidis 69
Apostolidis, D. 11
Apostolidis, Ioannis 11
Apostolidis, Yeorgios (başkan) 30
Arapça 64, 71
arheomania 96
Aristarhis, Aleksandros 26
Aristarhis, Stavrakis Bey 26, 108
Aristoklis, I. 11
armatoloi 80
Arnavutça 58, 60, 64, 99, 112
Arnavutlar 60, 81, 96
Arnavutlar ve Giritliler
Arta 54, 74

Asya (Küçük)/Anadolu 4, 62, 64-66, 73, 78, 88, 92, 93, 99, 111, 125, 126
Atina 13, 57, 74, 114
Atina Jimnastik Akademisi 104
Atina Küçükasyalılar Cemiyeti (Anatoli Cemiyeti) 113
Atina Üniversitesi 103-105, 108, 114
atletizm 41
atletizm cemiyetleri 41
Attik diyalekti 90, 108
Avrupa 10, 11, 24, 27, 28, 32, 35, 36, 39, 41, 78, 83, 101-107, 119
Avrupa (Batı) 35, 77, 103, 105
Avrupa tarihyazımı 107
Avrupalılar 42, 102, 109, 119
Avthentopulos, I. 103-105, 118
Avthentopulos, Minas 35, 86, 103, 109
Avusturya eğitim sistemi 103
Avusturya polisi 81
Avusturyalılar 91
Avusturya-Türk Bankası 12, 31
Ayastefanos Antlaşması (1878) 124
Aydınlanma 101, 102
Ayyalık 55

B

Babil 71
Baker, Alfred 34
Bakırköy [Makrihori] 82
Balıklı Rum Hastanesi 15
Balkanlar 10, 24, 55, 57, 58, 62, 64, 65
Bandırma 35
Banka-i Şahane 41
Bas-Empire 102
Basklar 115
Bergama 93
Berlin 105
Berlin Konferansı (1878) 26
Beşiktaş [Diplokionio] 82

Beyoğlu 12
 Bitinya 92, 93
 Bizans 76, 79, 80, 82, 90, 91, 100, 101, 105, 107-110, 118
 Bizans araştırmaları 108
 Bizans edebiyatı 101, 102, 104, 107, 108, 110, 118
 Bizans hukuku 76
 Bizans tarihi 11, 16, 108
 Britanya 41, 101
 Britanyalı bankerler 34
 Brötonlar 115
 Bulgar Eksarhlığı 10, 13, 15, 62, 68, 72, 125
 Bulgar kilisesi 10
 Bulgar meselesi 10, 69
 Bulgar okulları 61
 Bulgar prensliği 59
 Bulgarca 58-61, 61, 62, 115
 Bulgaristan 15, 23, 124
 Bulgarlar 61, 62
 Bursa 56, 63, 93
 Büyük Hayırhah (*Megas Doritis*) 27, 38
 Büyük Muhsin (*Megas Evergetis*) 27, 38
 Büyükkada 114

Ç

Çanakale 93
 Çek ulusu 102
 Çeşme [Krini] 65
 Constans (Fransız sefiri) 27
 Çorlu 93

D

Damaskinos, A. 105
 Damaskinos, D. 101, 113
 Deffer, J. 41
 Delyahova 59
 Demerdesion 63
 Dersaadet Bankası 12, 24, 31
 Devaux (Osmanlı Bankası temsilcisi) 34
dimotiki 56, 57, 84, 86, 114, 115
Dimotiki Derneği 86
 Dionisos (Dristas Metropolit) 68
 Dorlar 80
 Dury, Ch. 41
 Duyun-u Umumiye İdaresi 15

E

Edirne [Andrianopolis] 58, 67, 93
 Efes 65

Eflak ve Boğdan 39
 Ege Adaları 73, 92, 93
 Ege Denizi 54
Ekdpedevtiko Frondistiro 9
elliniko 56, 57, 61, 64, 82
 Enez 61, 93, 93
enoria 32, 37, 40
 Entaksias, A. (Yunan Krallığı Eğitim Bakanı) 104
 Epir 12, 73-75, 75, 77, 92, 112
 Epir ve Trakya cemiyetleri 2, 15
 Erdek 114
 Ereğli [Herakleia] (Karadeniz) 54, 67
 Erithrea Yarımadası 93
 Ermenice 67
 Ermeniler 10, 34, 36, 42, 81
 Esham ve Kambiyo Şirketi 24, 34
 eşkıyalık 80
ethmosinelevsi 125
 etnofiletizm [kavmiyetçilik] 69
Etolik lehçesi 60
 Evangelidis, Margaritis 114
Evangelismos 57
 Evgenidis, Evgenios 24, 25, 34, 38, 41, 42
 Evgenidis, Evstatios 25, 39
 Evgenidis, Stefanos 39, 41
 Evgenidisler 43
 Evgenios, Ksiropotaminos 77
 Evkario 61
 Evthifron, K. 11

F

Fallmerayer, Jacob Philipp 91, 92
 Fenerli Rum aristokrasi 10, 15, 13, 26, 39, 81
 Fenerliler (yeni) 26, 39, 40, 43
 Fernandez, Solomon 34
 Ferres 61
 Filibe 23, 38
 Foster (Osmanlı Bankası temsilcisi) 34
 Fransa 101
 Fransız eğitim sistemi 101
 Fransız-Alman Savaşı (1870-71) 83
 Fransızca 12, 36, 83, 114, 115, 117
 Fransızlar 27, 103, 105, 108, 114
Frondistiro 10, 55, 56

G

Galata bankerleri 24, 34 Ayrıca bkz. İstanbul bankerleri
 Galatasaray [Stavrodromi] 38

Galatis, S. 11
Gelibolu Yanması 93
Georgiadis ailesi 42
Gevgeli 59
Gibbon, Edward 102
gimnasion 33, 34, 57
Giresun [Kerasunta] 56, 63, 93
Girit 13, 93
Giritliler 96
Giumurcina 61
Goniçi 60
Gotlar 91
Gumusgerdanis, M. 11, 23
Gümüşhane [Argirupoli] 64, 93

H

Hanımların Hayırsever Cemiyeti 42
Hariciye Nezareti 26
Hasiotis, Yeorgios 16
Hayırhah (*Doritis*) 27, 38
hayırseverlik 35
Hayrettin Paşa (sadrizam) 26
Helen dili 95, 102
Helen İmparatorluğu 107
Helen tarihi 82
Helen toplulukları 54
Helenistik dönem 80
Helenizm 13, 55, 60, 79, 109, 111
Helenleşme 14, 61
Helenotomanizm 13
Hermes 29
Herodot 108
Heybeliada 116
Heybeliada Rum Ticaret Mektebi 12, 33, 82, 83, 101, 116
Hint-Avrupa dili 90
Hristiyanlar (Slav dilli) 55
Hristiyanlar (Türkdilli) 64, 71
Hristiyanlık 79
Homer 79, 96
Homerik dil 95
Hrisovergis, Yeorgios 11
Hristidis, Anastasios 17

I

Ieroteos (Niksar [Neokaisarea] Metropolitisi) 56

İ

İglesis, A. 11
İkonomidis, Apostolos 93

İkonomidis, Dimitrios 95, 97, 109
İkonomidis, İ. 113
İlahi Takdir 79
İlerici Merkez 86
İliaskos, Konstantinos 22, 25
İliaskoslar 43
İliopolis kilise bölgesi 65
İlyada 95
İncil 71
İngiliz eğitim sistemi 101, 103
İngilizce 36
İngilizler 105
İoakim III (Patrik) 68
İoanidis, Savas 67
İoannidis, Emmanuil 11
Ioannis Savvas Paşa (Girit Genel Valisi) 11
irredentist siyaset 13
İsa Mesih 10
İskender (Büyük) 79, 90
İslahat Fermanı 10
İstanbul bankerleri 24 Ayrıca bkz. Galata bankerleri
İstanbul basını 43
İstanbul ekonomisi 33
İtalya 28
İyonya 63
İzmir 28, 93
İzmit [Nikomidia] 67
İznik [Nikea] 63, 66

J

jimnastik (aletli Alman) 101
jimnastik (aletsiz İsveç) 101
jimnastik eğitimi 104
Jüstinyen (Bizans İmparatoru) 79

K

Kalliadis, Konstantinos 11, 17
Kalvokoresis, Dimostenis 25
Kanellakis, Konstantinos 93
Kapadokya 63, 94
Kapetanakis, Nikolaos 33, 101, 105, 116
kapitalizm 24
Kaplanis 81
Karamanlica 64
Karapanos, Konstantinos 12, 31, 74, 75
Karateodori, Anna 40
Karateodori, Roksani 40
Karateodoris ailesi 40

Karateodoris, Aleksandros 40, 86
 Karateodoris, Aleksandros Paşa 11, 26
 Karateodoris, Konstantinos 11, 26, 44
 Karateodoris, Stefanos 11, 40
 Karavangelis, Germanos 116
 Karma Meclis 10
 Karpathos 92, 93, 96
 Kastoria 57, 116
katharevusa 84, 86, 96, 112, 114
 Katırlı kasabası 93
 Katolik Okulu 116
 Katolikler 58
 Kayabaşı 63
 Kayseri 54, 63, 64
 Kazanovas, Leon 25, 43, 44
 Kazanovas, Solon 25
kentriki sholi 56
kentriko 56
Kerdoos Ermis 29
 Kestoratio 112
 Kianon cemiyeti 63
 Kiepert, M. 17
 Kilikya 94
 Kiprianos, A. 105
 Kirkice kasabası 63, 71
 Kırkkilise 54, 61
 kız mektepleri 16, 56, 57, 61
kleft 80, 80
 Kondopulos, K. 90
 Konstantin (Büyük, Bizans İmparatoru) 79
 Konstantinidis, Yeorgios 11
 Konstantinos Antopulos (Londra Sefiri) 26
 Konya 93, 93
 Kopasis Paşa (Sisam Beyi) 26
 Korais, Adamantios 28, 81, 86
 Koriça 60, 64
 Koronios, Zorzis 34
 Köstence 54, 59
 Kozani 93
 Krestoviç, Stefanos 40
 Kritikos, A. 101
 Kritikos, İ. 104
 Krusovo 57
 Ksenophon 85, 86, 108
 Kserkses (Pers Kralı) 80
 Kurucu Meclis 15
 Kurudere 61
 Kusudis, Temistoklis 11
 Kutsal Yazı 85, 86

L

Lancaster okulları 56
 Lancaster, Joseph 56
 Larisa 73
 Laskaris, Aleksandros (Sisanio [Liceste] Metropolit) 11
 Latince 102
 Latinler 80
 Leon I (Bizans İmparatoru) 80
 Leonidas (Sparta Kralı) 79, 80
Levant Herald 35
 Levantenler 34

M

Maditos 93
 Mahmut II 26
 Makedonya 4, 10, 13, 28, 57-62, 72, 73, 77, 80, 91-93, 98, 100, 111, 114, 115, 125, 126
 Makedonya (Güney) 60
 Makedonya (Kuzey) 60
 Makris, Panagiotis 93
 Malkara 61
 Malliadis, Dimitrios 17
 Manasidis, Simeon 93
 Manastır 57
 Manisa 65
 Manolakis, Emmanuil 93
 Marietta 39
 Marmara Denizi 93
 Maronia 61
 Marsilya 39
 Mavrogenis, Spiridon Paşa 11, 16, 26, 44
 Mavrogenis, Aleksandros Bey 16, 26, 76
 Mavrogenis, Dimitrios 26
 Mavrogenis, M. 108
 Mavrogordatos, Aleksandros 79
 Mavrogordatos, Antonios 34
 Mavrogordatos, Teodoros 16, 24, 25, 38, 41
 Mavrogordatoslar 43
 Meclis-i Ahkâm-ı Adliye 26
 Meclis-i Ayan 26
Megali İdea 79
 Megarovo 57, 68
 Mekteb-i Kebir 15, 82, 105
 Melisinos (Pamfilya Metropolit) 113
 Midilli 92, 93
 Midye 54
 Milli Lisan ve Ticaret Mektebi 83

Milli Nizamnameler 10, 125
Milli Yetimhane 114
Millingen, J. 11
milliyetçilik 3, 4, 10, 52, 62, 68, 69, 80, 84, 126
milliyetçilik (Balkan) 119
milliyetçilik (Bulgar) 10, 58, 62
milliyetçilik (Slovak) 102
milliyetçilik (Yunan) 4, 10, 28, 36, 62, 13, 58, 68, 70-72, 75, 77, 79, 80, 84, 90, 91, 100, 106-110, 113, 118, 119, 122-124, 126
Mirza Ruza Han (İran Sefiri) 27
misyonerler 116, 125
misyonerler (Katolik) 114
misyonerler (Protestan) 58, 63, 114, 124
Mithat Paşa 26
Modern Yunanlıların Hayatının Tetkiki 92
modernleşme 33
Monako 105
Montpellier 28
Mora Yanımadası 92
Mostratos, I. 103, 104
Muhsin (*Evergetis*) 27, 38
Muhtelit Milli Meclis 12
müسابakalar: dram müsabakası 16; fazilet müsabakası 16, 76; Karapanios müsabakası 14, 22, 52, 75-78, 83, 87, 110, 123; Vutsineo müsabakası 22; Zografios müsabakası ("Yaşan Abideler" müsabakası) 12, 14, 16, 23, 25, 52, 75-77, 89-96, 123, 124
Müslümanlar 71, 80
Musuros, Pavlos 40
Musuroslar 39, 40
Musurtı, Efrosini 40
Musuru, Kasandra 40
N
Nazlı 65
Negropontes, Menelaos 12, 31, 74
Negropontes, Odiseas 39
Neokosmos, Dimitrios 11
Neologos gazetesi 1
Niausi 57
Nikolakis Siguridis Paşa 26
Nikolopoulos, Yorgios 39, 42
Nikolopulu, Froso 39
Niksar [Neokesaria] 64

Nikusos, Panagiotis 79
Nimfio 65
Nisiro 92
Nordau, Max 107
O
Odiseya 95
Ohri 59
Ordu 93
Ortadoğu 24
Ortak Diyalakt 90
Ortodoks ekümenizmi 68
Ortodoks Hristiyanlık 5, 54, 58, 62, 100, 119
Ortodoks kilisesi 4, 9, 10
Ortodokslar (Arnavutdilli) 99
Osmanlı Bankası 26, 34
Osmanlı borçları 13, 15, 24, 29
Osmanlı hükümeti 51
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) 23, 28
Osmanlı-Yunan ilişkileri 13
Osmanlı-Yunan savaşı (1879) 13

P
Pahtikis, G. 113
Paleologos, A. (Yunanistan Büyükelçisi) 11
Paleologos, Konstantin (Bizans İmparatoru) 79
Panciris, Aleksandros 26
Panslavizm 13, 58, 61
Pantazidis, H. 102, 104, 105, 109
Pantziris, Dimitris 41
Papadopoulos, İ. 104, 107, 108, 114
Papadopoulos, Keramevs 16, 90, 91, 94, 95, 108
Papanastasiu, A. 114, 114
Paparrigopoulos, Konstantinos 79
Paris 16, 74, 105
Paspalis, Dimitrios 11
Paspatis, A. 108
Patrikhane (Fener) 10, 13, 15, 16, 19, 23, 26, 57, 59, 61, 62, 67, 69, 71, 76, 82, 106, 110, 111, 119, 125, 127
Patrikhane Sinodu 69
Payitaht (*Vasilevusa*) 110
Pelagonia bölgesi 57
Pelagyi 60
Pelagios devri 80
Pera 36, 116
Perikles 79

Pers ordulan 80
Persler 80
Pesmazoğlu, İoannis 31
Piladis, Vasilios 11
Plevne 60
Politis, Nikolaos 91, 92
Polivius 108
Pontus 12, 54, 63, 64, 74, 77, 92, 93, 95
Pontus lehçesi 93
Preveze 54
Prilep 57
Prizren 60
Prosoçiani 60
Psiharris, İoannis 86
Pulakis, Andonios 93

R

Rigas, Velestinli (Ferros) 81
Robert Koleji 36
Rodokanaki, Fani 39
Romalılar 79, 80, 82, 91
Rönesans 101
Rostof 23
Rum bankerler 14, 25, 34
Rum Ortodoks burjuva sınıfı 1, 2, 6, 32-34,
37, 39, 42
Rumca 12, 58, 59
Rum-Ulah cemaati 60
Rusya 28, 101

S

Sakız Adası 65, 92, 93
Samsun [Amiso] 93
Sarkan bölgesi (İyonya) 63
Sathas, Konstantinos 16
Sathio müsabakası 76
Savvas Yoannis Paşa 26
Sekiari, Maria 39
Selanik 66, 92
Serez 55, 60
Sgurdeos, Tomazos 22, 44
Sifneos 43
Silistre 54
Silivri 93
Simeonoğlu, Aristidis 40
Simi 92
Simiriotis 41, 42
Simvulidis, Nikolaos (Odesalı) 12, 74, 77
Singros, Andreas 31
Siniosoğlu, Aleksandros 40

Şirket-i Umumi 24
Sisam 16, 26
Sivas 64
şizm (kilise ayrılığı) 10, 55, 58, 59, 124, 125
Skilitzis, Petros 24
Skilitzis, Stefanovik 16, 30, 34
skolastisizm 101
Slav dilleri 58, 99
Slav istilası 91
Slovak lehçesi 102
Sofoklis, Gavril 11
Solon 79
Spartalılar 79, 80
St. Petersburg 12
Stavradromi *gimnasionu* 82
Stavru, Aleksandra 40, 41
Stromniça 57, 70
Strongilis, N. 114
Stur, Ludjovit 102
Şura-yı Devlet 16, 26, 26, 40
Surlas, Haralambos 59

Ş

Şebinkarahisar [Nikopolis] 64

T

Tamvakos, N. 31
Tanzimat 26
Tarabya 38
Tekirdağ [Redestos] 54, 58, 66
Tekirdağ [Redestos] Maarifperver Cemiyeti
61, 67
Tesalya 73, 77, 81
Themistokles 79
Theodoridis, İ. 60
Thermopile geçidi 80
Thukidides 108
Tıp Cemiyeti 9
Tırnova 68
Tırnovalılar 58
Tokatlıyan Otel 41
Trabzon 66, 67, 93
Trakya 4, 28, 58, 60-62, 67, 72, 73, 75, 77,
92, 93, 98, 100, 111, 125, 126
Trakya (Doğu) 28, 40, 61
Triglias okulu 69
Tsakonik lehçesi 92
Tulça 68
Tuna 39
Turgutis, Hristos 93

Türkçe 58-60, 63, 64, 67, 71, 111, 116

Türkiye 14, 78

Türkler 13, 81

U

Ulahça 58, 59

Ulahlar 81

Ulusal Üniversite (Yunan) 104, 105

Ü

Ünye [Oinoi] 93

Ürgüp [Prokopi] 63, 71

Ürgüp [Prokopio] Maarifperver Cemiyeti 71

V

Vafiadis, Apostolos 11

Valavanis, Ioannis 93

Valiki köyü 61

Vallianos, Andreas 12, 31

Valsamakis 111

Varna 54

Vasiadis, İroklis 11, 14-16, 29, 46, 51, 52, 76, 106, 108

Vasilios II (Bulgarkıran, Bizans İmparatoru) 79, 80

Vasiliu, Aleksandros 28

Vegleris, Grigorios 40

Vegleris, Lukia 40

Velestino köyü 81

Velika 58

Velissa 59

Vernardakis, A. 108

Virgili, Amadori 98

Vitoli 57

Viyana 16

Vize 67

Vizukidis, Periklis 16, 76

Vizukos Paşa 76

Vlastaris 25, 42, 43

Vlastos, Artonios 11

Vodena 57, 59

von Bierstein (Alman Sefiri) 27

von Haas 34

Vunalako 60

Vunar İsar 61

W

Washington, D.C. 16

Y

Yahudi bankerler 34

Yahudiler 34, 36, 42

Yahudilik 36

Yalemos, Odiseas 9, 14, 15, 27, 28

Yanya 28

Yeni Ahit 85

Yenica 60

Yenidunyas, Dimitrios 11

Yeorgantopoulos, Ioannis 11

Yunan ayaklanması (1821) 26, 39, 80, 81

Yunan Aydınlanması 28

Yunan edebiyatı (çağdaş) 100, 101, 104, 105

Yunan eğitim sistemi 104, 105-107, 1222

Yunan halkbilim çalışmaları 92

Yunan Krallığı 9, 13, 68, 86, 103, 104

Yunan tarih yazımı 24, 61, 68, 98, 127

Yunan uygarlığı (antik) 13, 29, 79, 80, 83, 91, 102, 109, 110, 118

Yunan yüksek eğitim kurumları 103, 105

Yunanca 14, 54, 58, 60, 63, 64, 66, 70-72, 75, 77, 81, 83, 85-93, 96, 99, 100, 105, 110-115, 117, 119, 122, 124-126

Yunanca (ortaçağ) 90

Yunanca lehçeleri 75, 89, 91, 112, 114

Yunanistan 15, 74, 78, 84, 102-106, 110

Yunanistan Milli Bankası 16, 76, 104

Z

Zafropulos, Dimitris 39

Zafropulos, Stefanos 15, 17, 31, 39

Zairos, Aleksandros Paşa 10, 11, 16

Zamarias, A. 104, 105, 109, 111, 112, 114, 117

Zambakis, Aleksandros Paşa 26

Zanos, P. 11

Zarifion Mektebi 38

Zarifis ailesi 38, 43

Zarifis, Leonidas 24, 25, 34, 39, 41

Zarifis, Periklis 39

Zarifis, Stefanos Eleni 39

Zarifis, Yeorgios 15, 25, 29-31, 34, 39, 41, 42, 103

Zarifis-Zafropulos ortaklığı 104

Zikos, Asterios 93

Zografios müsabakaları 76

Zografos, Hristakis 12, 13, 15, 29, 30, 38, 74, 75, 77, 104

Zografos, Ksenofon 11

Zografos, Theodoros 11

Zografu, Domnina 12

Zografion Mektebi 12, 28

Zografyon mektepleri 12

Zosimadisler 28, 81

19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA GAYRİMÜSLİMLER

PİNELOPİ STATHİS

Gayrimüslim milletler ve cemaatler âdetleri, gelenekleri, becerileri, eksiklikleri, meziyetleri, zaafı ve genelde ortaya koydukları eserlerle, 19. yüzyıl İstanbul'unda insan denizinin renkli nakışlarıydı. Ekim 1996'da Atina'da yapılan bir sempozyuma sunulan ve Rum, Bulgar, Katolik, Ermeni, Musevi cemaatleriyle Amerikan Protestan misyonerlerini konu alan tebliğlerin derlendiği bu kitap, İstanbul tarihinin bir bölümüne, farklı milliyetlerin bir arada yaşamalarına, onların tarih içindeki serüvenlerine, en parlak dönemlerine ve gerileyişlerine ışık tutuyor.

zerk toplumsal girişimlerin aracı olarak derneklerin ortaya çıkışı, özellikle geç dönem Osmanlı tarihinin en ilgi çekici konularından biridir. Elinizdeki çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum-Ortodoks topluluğun en tanınmış ve uzun ömürlü cemiyetlerinden birini, Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'ni konu ediniyor. Kitap, Osmanlı Rum orta sınıfının 19. yüzyılın ikinci yarısında hızla çoğalan cemiyetler vasıtasıyla kendi kimliğini inşa süreci üzerine eğiliyor. Cemiyetleri, kolektif deneyimi anlamlandıran ve bilince dönüştüren bir "eğitimli topluluk" olarak tanımlayan Eksertzoğlu, Cemiyet-i Edebiye'nin düzenlediği müsabaka ve konferans gibi etkinlikleri inceleyerek, cemiyetin oluşturduğu söyleme odaklanıyor; bu söylemin yükselen Yunan milliyetçiliğiyle hangi noktalarda ilişkilendiğinin izlerini sürmeye çalışıyor. Cemiyetleri bağlantılı oldukları toplumsal tabakaların basit birer yansıması değil, kaçınan yazar, Rum burjuva katmanları için eğitim gibi etkinlik alanlarındaki inisiyatifleri ve konumları irdeleyor.

T Ü R K İ Y E
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI